

SCHOPENHAUER ARTHUR

ÉLETBÖLCSELET

FORDÍTOTTA:

DR. SZEMLÉR LŐRINCZ.

BUDAPEST,

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE

(Wodianer F. és Fiai részvénytársaság.)

Schopenhauer Arthur.

1788. februárius 22.-én született *Danzig* városában; apja, Sch. Heinrich Flóris, előkelő kereskedő-ember, anyja Troziener Johanna, vidám, szellemes nő lehetett és annak idején sokat olvasott regényíró volt. Schopenhauer fiatalkorát a legjobb benyomások közt éli, 1797-ben elkíséri atyját Franciaországba, és annak egyik üzleti barátjánál marad Havreban. Két év multán hazatér és gimnáziumi tanulmányokhoz akar fogni, de atyja, kinek ez nincs valami nagyon az ínyére, választást enged neki: vagy gimnáziumot végez a maga kívánsága szerint, vagy elkíséri atyját egy nagy európai körútra, de azután kereskedővé lesz. Schopenhauer az utóbbit választja, s két esztendő alatt beutazza Hollandiát, Angliát, Franciaországot, Svájcot; megfordul Bécsben, Drezdában és Berlinben.

Hazatérvén, igen boldogtalannak érzi magát a nem neki való pályán, és mivel közben (1805) atyja meghal, anyja pedig Weimárba költözik, 1807-ben, 19 éves korában, a göthai gimnázium tanulója lesz. Egy évvel utóbb a weimári gimnáziumban folytatja tanulmányait, s 1809-ben befejezván azokat, a göttingai egyetemen az orvostudományra, majd a bölcseletre iratkozik. Hallgatja Blumenbachot és Schulzét, s az utóbbi tanácsára belemerül *Platon* és *Kant* tanulmányozásába. 1811-ben a berlini egyetemet hallgatja, majd 1813-ban, a francia-porosz háborúskodás kitörésekor Rudolstadtba megy és megírja értekezését: »*Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde*« (az okság elvének négyes gyökeréről), melynek alapján a jénai egyetem doktorává avatja. Göthe meghívására Weimárba jön, s barátságot kötven Göthével, megírja színelméletét: »*Über das Sehnen und die Farben*« (a látásról és a színekről). 1818-ban, 4 év alatt, befejezi nagy munkáját I »*Die Welt als Wille und Vorstellung*« (a világ mint akarat és képzet), és egy év multán Olaszországba megy: bejárja Velenczét,¹ Rómát, Nápolyt, Milánót, a hol tudomására jut, hogy atyjáról reámaradt vagyonát bankárja rosszul kezeli. Sietve visszatér tehát hazájába, a berlini egyetemen magánkollégiumot hirdet és sikeresen védve ügyét, vagyona nagy részét visszaszerzi. Az egyetemen hirdetett előadásaira azonban nem igen kap hallgatókat és újra bölcseleti tanulmányaira adja magát, sorra írva tartalmas műveit. Az 1831-iki kolera kitörésekor odahagyja Berlint és a Majna melletti Frankfurtba vonul. Műveit ekkor még alig veszik. Utolsó utazását 1835-ben teszi a Rajna mellé, és ettől kezdve élete végéig Frankfurtban marad. Itt írja többek közt: »*Die beiden Grundprobleme der Ethik*« (Az etikának minkét alapproblémája) (1841.) című munkáját és a »*Parerga und Paralipomena*« (Hátrahagyott művek és iratok) (1851.) két kötetét. Ettől az időtől kezdve rohamosan nő a híre, művei egyre-másra új kiadást érnek, és ez így foly tovább, még napjainkban is.

¹ Érdekes, hogy ugyanebben az időben Byron és Leopardi, a másik két pesszimista is Velenczében volt. anélkül, hogy alkalmuk nyílt volna érintkezni egymással.

1860. szeptember 21-én halt meg.

A nagy hatás titka, melyet elért, abban van, hogy kora bizonyos tendenciáit a lehető legvilágosabban tudta kifejezésre juttatni. A_ ő gondolkodása az egész XIX. század gondolkodása. A mi az itt magyar fordításban megjelent munkát illeti, annak német címe: »*Aphorismen zur Lebens Weisheit*«. Voltaképen azonban a műnek csak második része (az V. és VI. fejezet) tartalmaz lazán egymás mellé sorozott *aforizmákat*, míg az első négy fejezet egységes egész. A jelen kettős füzetben ez az *egységes rész* jelent meg, mely magában véve is teljesen kerek és befejezett alkotás, míg a tulajdonképeni »aforizmak« később fognak e vállalatban kiadatni.

A fordító.

Le bonheur n'est pas
chose aisée: il est très-
difficile de le trouver
en nous, et impossible
de le trouver ailleurs.
Chamfort.

BEVEZETÉS.

Az élet bölcséletének fogalmát itt teljesen a szóban magában benne rejlő értelemben veszem, értvén alatta annak művészetét, hogy életünket, a mennyire lehet, kellemesen és boldogan élhessük át, a mire való utasítást eudaemonológiának is nevezhetnők: ez tehát utasítás volna boldog életre. Az életet ismét esetleg mint olyan valamit határozhatnók meg, a mi tárgyilagosan szemlélve, vagyis inkább (mert itt alanyi ítéleten fordul meg a dolog) rideg és érett megfontolás mellett a nemlétnék határozottan elébe volna helyezhető. Az életnek ilyen fogalmából következik, hogy önmagáért csüngnénk rajta, nem pedig csupán a haláltól való félelmünkben; ebből meg ismét, hogy végnélkül tartónak szeretnők látni. Már most az, vajjon az emberi élet egy ilyfajta lét fogalmának megfelel-e, vagy csak megfelelhet-e, oly kérdés, melyre tudvalevőleg bölcséletem tagadólag felel, míg az eudaemonologia annak igenlését teszi fel. Ez ugyanis éppen azon az öröklött tévedésen alapú, melyet fő munkám² 2. kötetének 49. fejezetében czáfoltam. Hogy mégis ilyen tárgyat feldolgozhassak, teljesen el kellett, hogy tekintsek attól a magasabb, metaphysico-ethikai szemponttól, melyre tulajdonképeni bölcséletem jut. Mindaz tehát, a mit itt a következőkben adtam, némi tekintetben bizonyos alkalmazkodáson alapú, a mennyiben ugyanis a közönséges tapasztalati állásponton megmarad és annak tévedéseit elfogadja. Értéke mindamellet csak korlátolt lehet, a mennyiben maga az eudaemonologia szó is csak euphemismus. — Ez a dolgozat továbbá teljességre sem tart számot; egyrészt, mert tárgya kimeríthetetlen, másrészt, mert különben a mások mondotta dolgokat ismételnem kellett volna. Mint olyan, mely jelen aforizmáimmal hasonló célra törekszik, nekem csak *Cardanusnak* olvasásra igenérdemes könyve emlékezetes, »de utilitate ex adversis capienda«, (a sorscsapásokból merített hasznos tanúságokról), melylyel tehát egyúttal az itt adottak kiegészíthetők. Bár Retorikája r. könyvének 5. fejezetébe *Aristoteles* is bele szőtt egy kivonatos eudaemonológiát, az mégis nagyon józanul ütött ki. Ezeket a megelőzőimet nem használtam fel, mert nem szokásom a kompilálás, annyival kevésbé, mert ezáltal veszendőbe ment volna a fölfogásnak az az egysége, mely ilynemű munkának lelke.

Általában persze minden idők bölcsei mindig ugyanazt mondták, és az ostobák, vagyis minden idők mérhetetlen többsége is mindig ugyanazt, az ellenkezőjét cselekedte: és ez így lesz továbbra is. Ezért mondja *Voltaire*: »nous laisserons ce monde-ci aussi sot et aussi méchant, que nous l'avons trouvé en y arrivant«, (Épp oly ostoba és épp oly rossz a világ, mikor távoznak belőle, mint a milyen volt, mikor megjöttünk rá.)

I. FEJEZET.

Alapbeosztás.

Aristoteles (Eth. Nicom. I, 8.) az emberi élet javait három csoportba sorolta, – a külső, a lelki és a testi javak csoportjába. Semmi mást sem tartva meg ebből, csak a hármas fölöstást, azt mondom, hogy az, a mi különbséget tesz a halandók sorsában, három alapfogalomra vezethető vissza. Ezek;

1. *Mi* valaki: vagyis a személyiség a szó legtágabb értelmében. Magában foglalja ez tehát

² Schopenhauer főműve: *Die Welt als Wille und Vorstellung. A Fordító.*

az egészséget, erőt, szépséget, vérmérsékletet, erkölcsi jellemet, műveltséget és ennek kiképzését.

2. *Mije van* valakinek: tehát a tulajdon és vagyon minden neme.

3. *Minnek mutatkozik* valaki: ez alatt a kifejezés alatt tudvalevőleg az értendő, a minnek valaki mások előtt látszik, tehát tulajdonképpen az, a minnek őt mások *gondolják*. Másoknak az emberről való véleményében áll tehát, és becslésre, rangra és hírnévre oszthatói

Az első csoport okozta különbségek olyanok, a minőket maga a természet támaszt ember és ember között; miből már az is következtethető, hogy ezek befolyása az emberek boldogságára vagy boldogtalanságára sokkal lényegesebb és hathatósabb, mint azoké a különbségeké, melyek pusztán emberi meghatározásból eredvén, a két következő csoportban vannak megnevezve. A rangnak, születésnek, – még a királyinak is, – a gazdagságnak stb.-nek minden kiváltsága úgy viszonylik a *valódi személyi kiváltságokhoz*, a nagy szellemhez vagy nemes szívhez, mint a színpadi királyok az igaziakhoz. Már *Metrodorus*, Epikuros első tanítványa azt írta egy fejezete elé: περιουμεζοναεινναιτην παρ' ίμας αιτιαν προς εϋδαιμονιαν της εκ των πραγμάτων (Majorem esse causam ad felicitatem earn, quae est ex nobis, ea, quae ex rebus oritur.³ – V. ö. Clemens Alex. Storm. II, 21, 362. 1. opp. polem., würzburgi kiadás.)|És csakugyan az ember jólétére, sőt egész létének mineműségére nyilván az a legnagyobb fontosságú, a mije önmagában van, vagy a mi benne megy végbe. Ebben rejlik ugyanis közvetlenül belső megelégedettsége, vagy kedvetlensége, mint a mi legközelebbi eredménye érzetének, akaratának, gondolkodásának; míg minden rajta kívül állónak csak közvetve van arra befolyása. Innen van, hogy ugyanazok a külső esetek vagy körülmények mindenkit másképp illetnek meg, és ugyanazon környezetben mindenki mégis egészen más világot él. Mert az embert csak a maga gondolatai, érzetei és a maga akaratának mozgásai foglalkoztatják közvetlenül: a külvilág dolgainak csak annyiban van rá hatása, a mennyiben ezeket előlőidézik. A világnak, melyben ki-ki él, mivelta elsősorban az illetőnek arról való felfogásától függ, tehát az észjárás különféleségéhez mérten alakú: ennek megfelelően lesz az szegényes, ízetlen és egyhangú, vagy gazdag, érdekes és jelentőséggel teljes. A helyett például, hogy valaki másra azokért az érdekes esetekért irigykednék, melyek annak életében felmerültek, sokkal inkább kellene irigyelnie az illető felfogásának azt az adományát, melylyel azokat az eseteket olyan jelentősekké tette, a milyeneknek azokat leírja: mert egy és ugyanazon esemény, mely egy okos főben olyan érdekesnek tűnik fel, valami hétköznapi ember felfogásában a mindennapi életnek csak ízetlen jeleneteként mutatkoznék. Látjuk ezt leginkább Goethe és Byron egynémely versében, melyekre nyilván valami reális esemény adott alapot: valami együgyűbb olvasó irigyelni tudná benne a költőt azért az igen kedves eseményért, a helyett, hogy irigyelné azt a hatalmas képzelőtehetséget, mely egy meglehetősen köznapi esetet ilyen nagyszerűvé és széppé tudott feldolgozni. Éppen így a melankolikus ember szomorú-játékot lát abban, a miben a szangvinikus csak érdekes összekülönbözést, a flegmatikus pedig valami egészen jelentéktelen dolgot. Mindez azon alapszik, hogy a valóság minden jelenete, vagyis minden betelt jelenű esemény két részből áll, alanyból és tárgyból, ámbár olyan szükségszerű és szoros összeköttetésben, mint a vízben az oxigén és hidrogén. Teljesen egyenlő tárgyi, de különböző alanyi rész mellett ennél fogva, épp úgy, mint az ellenkező esetben, a jelen valóság egészen más lesz: a legszebb és legjobb objektív-rész, tompa, rossz szubjektívvel mégis csak rossz képét adja a valóságnak és a jelennek – mint valami szép vidéket rossz időben, vagy egy rossz camera obscura visszatükrözésében. Vagy világosabban szólván: mindenki benne van a maga tudatában, akár csak a bőrében, és köz. vetetlenül ebben él; épp azért kívülről nem ige, lehet változtatni rajta. A színpadon egyik fejedelmet, másik tanácsost, harmadik szolgát, katonát vagy hadvezetőt játszik és így tovább, de ez a különbség csak a külsőségekben van meg,

³ *) Sokkal fontosabb boldogságunkat illetőleg az, a mi önmagunkból való, mint az, a mi a dolgokból ered.

valójában, mintegy az ilyen megjelenés magvaként, mindegyik ugyanaz: szegény komédiás a maga küzködésével. és nyomorával. így van ez az életben is. A rang és gazdagság különbözősége mindenkinek kiosztja a maga szerepét, de ennek semmikép sem felel meg valamilyen különbözősége a boldogságnak, vagy a jólétnek, mert itt is mindenkinben benne rejlik az a szegény fajankó a maga nyomorúsága val és küzködésével, mely ugyan anyagát illetőleg mindenkinél más-más, de formája, vagyis tulajdonképeni léte szerint mindenkinél meglehetősen egyenlő; esetleg különböző fokon, a mely azonban semmi esetre sem igazodik az álláshoz, gazdagsághoz, vagyis a szerephez.

Minthogy minden, a mi az ember számára itt van és végbemegy, közvetlenül mindig csak *tudatában* van meg és ebben folyik le, nyilvánvaló, hogy magának a tudatnak minémúsége lényeges elsősorban, és a legtöbb esetben sokkal több függ ettől, mint az alakzatoktól, melyek benne előállanak. Minden pompa és élvezet, valami ostoba embernek tudatában menván végbe, mennyire szegényes *Cervantes* tudatához képest, a mikor kényelmetlen fogságában megírta Don Quijote-ját.

A jelennek és a valóságnak tárgyi része a sorstól függ és ezért változó: az alanyi rész mi magunk vagyunk, ép ezért ez lényegében változatlan. Ehhez mérten minden ember élete, minden külső változás ellenére is általában ugyanazt a jelleget viseli magán és *ugyanegy* téma változatainak sorozatához hasonlítható. Egyéniségéből senki ki nem vetkőzhetik! És miként az állat minden körülmény között, ~melybe juttatjuk, azok közé a szűk korlátok köré marad zárva, melyeket lényének a természet visszavonhatatlanul kijelölt, – miért is például az a törekvésünk, hogy valami kedvelt állatunkat boldoggá tegyük, éppen lényének és tudatának ama korlátainál fogva, állandóan szűk térre kell, hogy szoruljon, – épp úgy az ember elérhető boldogságának mértékét is előre meghatározza egyénisége. Kiváltképen szellemi erejének korlátai rögzítik meg egyszer s mindenkorra magasabb élvezetekre való képességét. Ha szűkek azok a korlátok, úgy minden kívülről jövő fáradozás, minden, a mit ember vagy szerencse az ő érdekében tehet, képtelen lesz őt közönséges, félig állatias boldogságának és jólétének mértéke fölé emelni: megmarad az érzéki élvezetekre, a derűs-borús családi életre, az alantas társaságokra és a közönséges időtöltésre utaltan; sőt még a műveltség sem használ sokat egészben annak a körnek kibővítésére, habár valamit használ. Mert a legmagasabb, legváltozatosabb és legállandóbb élvezetek a szellemiek, bár mennyire csalódjunk is bennük fiatal korunkban; ezek azonban jórészt a szellem erejétől függnnek.

Már ebből kiviláglik, mennyire függ boldogságunk attól, *a mi* vagyunk, egyéniségünkötől; pedig legtöbbnyire csak sorsunkat, csak azt *a mink* van, vagy *a minnek* látsunk, szokták számba venni. A sors ugyanis megjavulhat; aztán meg a bensőleg gazdag ember nem is fog sokat kérni tőle: a fajankó ellenben megmarad fajankónak, az ostoba ember ostoba embernek élete végéig, volna akár huriktól körülvéve a paradicsomban. Ezért mondja Goethe:

A nép, a szolgák és a hódítók
mindenkor megvallották,
hogy az emberek legnagyobb szerencséje
csak az egyéniség.

*Nyugot-keleti diván.*⁴

Hogy boldogságunkra és élvezetünkra az alanyi rész aránytalanul jelentősebb, mint a tárgyi, mindenben bebizonyul: kezdve azon, hogy »legjobb szakács az éhség« és hogy egykedvűen tekint az aggastyán arra, a kit istennőjének mond az ifjú, föl egészen a genie és a szent életéig. Különösen az egészség múlja fölül annyira az összes külső javakat, hogy valóban egy egészséges koldus boldogabb, mint egy beteg király.

Tökéletes egészség és szerencsés szervezet okozta nyugodt és derült vérmérséklet; tiszta, élénk, éles és helyes felfogású észtehetség; mértéket tartó, szelíd akarat és ennek fejében tiszta

⁴ *) Volk und Knecht und Überwinder Sie gestehn zu jeder Zeit, Höchstes Glück der Erdenkinder Sei nur die Persönlichkeit. *West-östlicher Diwan.*

lelkiismeret: oly elsőbbségek ezek, melyeket semmiféle rang vagy gazdagság sem pótolhat. Mert az, a mi valaki magamagának, a mi vele van az egyedüllétben, s a mit senki neki ad ai, sem tőle elvenni nem tud, nyilván jelentősebb előtte mint mindaz, a mit magáénak mondhatni, vagy a minnek más szemében látszani szeretne. Szellemes ember teljes egyedüllétében kitűnő mulattatóra talál a maga gondolataiban és képzeletében, mialatt a tompa elméjűnek kízó unalmát, a társaság, látványosságok, kirándulások és multságok folytonos változatossága sem tudja elűzni. Jó, mérsékelt és szelíd jellem szorult helyzetében is megelégedett lehet, egy epekedő, irigy és gonosz, minden gazdagsága mellett sem az. Sőt annak, a ki állandóan élvezheti rendkívüli és szellemileg kiváló egyéniségét, a legtöbb, általában kívánatos élvezet teljesen fölösleges, sőt éppen zavaró és terhes Ezért mondja magáról Horatius:

Gemmas, marmor, ebur, Thyrrhena sigilla, tabellas,
Argentum, vestes Gaetulo murice tinctas,
Sunt qui non habeant, est qui non curat habere.

(Vannak, kiknek nincsenek drágaköveik, márványuk, ébenfájuk, tirréri pecsétnyomójuk, táblájuk, ezüstjük, getuliai bíborral festett ruhájuk; van, a kinek nincs is gondja rá, hogy legyen.)

Sokrates pedig eladásra szánt fényűző tárgyakat pillantván meg, így szólt: »Mennyi minden is van, a mire nekem nincs szükségem.«

Életünk boldogságára tehát kizárólag első és jelentőséggel legteljesebb az, *a mi* vagyunk, egyéniségünk, – már azért is, mert ez állandóan és minden körülmények között működik, azonkívül nincs a sorsnak alávetve, mint a másik két csoport javai, és el sem lehet venni tőlünk. Értékét ennyiben abszolútnak mondhatjuk, ellentétben a másik kettő relatív értékével. Következik ebből, hogy sokkal kevesebb járulhat kívülről az emberhez, mint gondolják. Csak a min lig erőszakos idő követeli itt is a maga igazát: neki vannak alávetve apránként a testi és szellemi elsőbbségek, csak az erkölcsi jellem marad ennek is hozzáférhetetlen. Ilyen szempontból természetesen a két utóbbi csoport javainak, mint olyanoknak, melyeket az idő közvetlenül nem vehet el, elsőbbségük volna az első csoportéival szemben. Második elsőbbségükül lehetne betudni azt, hogy mint az objektívben rejlik, természetük szerint elérhető és mindenkire nézve megvan legalább annak a lehetősége, hogy őket birtokába vegye; míg a szubjektív fölött éppen nem rendelkezhetünk, hanem abba jure divino lépünk be és az az egész életre változatlanul megrögzített; úgy hogy itt kérlelhetetlenül alkalmazható, a mit a költő mond:

Miként azon a napon, mely világra hozott,
Fönt ragyogott a nap, hogy a planétákat köszöntse,
Úgy növekedtél te is egyszeriben és folyton-folyvást,
A törvény szerint, mely életre hozott.
Így kell lenned, önmagad elől meg nem futhatsz,
Így mondták ezt már Sybillák és próféták is,
És semmilyen idő és semmilyen hatalom sem tép széjjel
Megöntött formát, mely él és fejlődik.

Goethe.⁵

Az egyetlen dolog, a mi fölött e tekintetben hatalmunk van, az, hogy adott egyéniségünket lehető legnagyobb elsőbbségünkre használjuk fel; szabadságunkban áll csak a neki megfelelő törekvéseinket követni, és hogy a kiképzésnek oly módján fáradozzunk, a mely éppen hozzá illik; minden más módot kerülünk; tehát megválaszszuk a neki megfelelő állást, foglalkozást, életmódot. Herkulesi termetű, rendkívüli izomerejű ember, ha külső körülményei arra kényszerítik, hogy ülő foglalkozásra, kicsinyes, fárasztó kézi munkára adja magát, vagy hogy tanulmányokkal és szellemi munkával foglalkozzék, a mi egészen másnemű, nála háttérbe

⁵ *) Wie an dem Tag, der dich der Welt verliehen, Die Sonne stand zum Grusse der Planeten, Bist alsobald und ort und fort gediehen. Nach dem Gesetz, wonach du angetreten. So musst du sein, dir kannst du nicht entfliehen, So sagten schon Sybillen, so Propheten; Und keine Zeit und keine Macht zerstückelt Geprägte Form, die lebend sich entwickelt.

szorult erőket kivan, hogy tehát éppen a nála kifejtett erőket hagyja parlagon, egész életén át szerencsétlennek fogja magát érezni; de még sokkal inkább az, a kinek szellemi ereje túlnyomó, ha azt ki nem fejlesztve és használatlan kell, hogy hagyja, hogy valami közönséges üzletet vezessen, a mi neki nem felel meg, vagy éppen testi munkát végezzen, a mire nincs elegendő ereje. Mindamellettt itt figyelmen kívül kell hagynunk ennek a vélelemnek azt a fogyatékoságát, hogy különösen ifjúkorunkban, nem egy erőnköt becsüljük túl, mely nincs is meg. Az első csoportnak a másik kettővel szemben való nagyobb fontosságából az is következik, hogy sokkal okosabb egészségünk fentartásán és képességeink kiművelésén munkálkodni, mint gazdagságra törni; a mi mindamellettt nem magyarázandó félre akkép, hogy el kell hanyagolnunk a szükséges és nekünk megfelelő dolgok megszerzését. A tulajdonképeni gazdagság azonban, vagyis nagy fölösleg, nem sokkal járul boldogságunkhoz; sok gazdag ezért szerencsétlennek érzi magát, mert tulajdonképeni szellemi műveltségnek, ismereteknek és ennél fogva tulajdonképeni tárgyi érdeknek, mely szellemi munkálkodásra képesítene, híjjával van. Mert annak, a mit a gazdagság a valódi és természetes szükségletek kielégítésén kívül még tehet, csekély befolyása van tulajdonképeni jólétünkre: sőt inkább zavarni fogja azt a sok és elkerülhetetlen gond, melyet a nagy vagyon fenntartása okoz. Az emberek mégis ezerszerte jobban törekszenek gazdagságra, mint szellemi képzettségre, pedig sokkal inkább járul mindenkinek boldogságához az, *a mi* az illető, mint az, *a mije* van. És nem egy embert látunk, a ki szünet nélkül szorgoskodik, serényen mint a hangya, reggeltől estig fáradozván, hogy már meglevő vagyonát gyarapítsa. Az erre szolgáló eszközök szűk látókörén túl mit sem ismer: elméje üres és ezért minden másnak befogadására alkalmatlan.

A legnagyobb élvezetek, a szellemiek, hozzáférhetetlenek neki; a múltó, érzéki, kevés időbe, de sok pénzbe kerülő élvezetekkel pedig, melyeket időközben megenged magának, hiába akarja azok helyét pótolni. Élete végével aztán, ha volt szerencséje, csakugyan van jókora halom pénze, melyet most, hogy azok még növeljék, vagy hogy elvesztegessék, örökösének hagy. Ilyen, jóllehet komoly és fontoskodó képpel átélt élet azért épp oly balga, mint sok más, melynek egyenest a csörgősapka volt szimbóluma.

Az ember életének boldogságára tehát az a legfontosabb, *a mije* kinek-kinek *önmagában* van. Csak azért, mert rendszerint olyan édes kevés ez, érzik magukat alapjában véve épp oly szerencsétlennek azok, kik a létért való küzdelmen túl vannak, mint azok, a kik még vergődnek benne. Bensőjük üressége, tudatuk színtelensége és szellemi szegénységük társaságba hajszolja őket, mely azonban éppen olyanokból áll, a milyenek ők; hiszen similibus similibus gaudet. Erre rendszerint időtöltést és multságokat hajhásznak, a mit elsősorban érzéki élvezetekben, mindennemű szórakozásban és végül kicsapongásban keresnek. Annak az átkozott pazarlásnak, melylyel nem egy, az életbe vagyonos családból lépő fiú az ő nagy örökrészét gyakran hihetetlenül rövid idő alatt elveri, oka valóban semmi más, mint csak az unalom, a mi a szellemnek éppen imént föltüntetett szegénysége és üressége nyomán támad. Az ilyen ifjú külsőleg gazdagon, de belül szegényen került a világba és hiába törekedett külső gazdagságával belsőre tenni szert, miközben mindent *kívülről* várt, – mint az az aggastyán, a ki fiatal lányok kipárolgásában akart megerősödni. Épp ezért eredményezte nála végül a belső szegénység a külsőt is.

Az emberi élet javai másik két csoportjának fontosságát nem kell kiemelnem. Mert a tulajdonnak értéke manapság olyannyira elismert, hogy nem szorul semmi ajánlásra. Sőt a harmadik csoport a másodikhoz képest igen éterikus természetű, a mennyiben csak mások véleményében áll. Mégis becsülésre, vagyis jó névre mindenkinek törekednie kell; rangra csak azoknak, kik az államot szolgálják és hírnévre csak igen kevésnek. A közbecsülést mindazonáltal mérhetetlen jónak és a hírnevet a legfölségesebbnek tartják az emberek, a mit csak elérhetnek; a kiválasztottak arany gyapjának: pedig csak együgyű ember helyezi elébe a birtoknak a rangot.

A második és harmadik csoport egyébiránt egymásra úgynevezett kölcsönös hatással van, a

mennyiben Petronius mondásának: habes, habeberis, (ha van valamid, tartanak is valaminek) igazat adhatunk, és viszont, a mennyiben mások kedvező véleménye minden megnyilatkozásában gyakran vagyonhoz segít.

II. FEJEZET.

Arról, a mi valaki.

Már általánosságban láttuk, hogy sokkal inkább járul az ember boldogságához az, hogy *mi* valaki, mint az, hogy *mije* van, vagy az, hogy *minek mutatkozik*. Mindig attól függ minden, hogy mi valaki, és ennél fogva attól, hogy mije van valakinek önmagában: mert egyénisége állandóan és mindenüvé elkíséri az embert és mindenben nyomot hagy, a mit átél. Mindenben és mindenütt elsősorban csak magát élvezi: így van ez a fizikai és még sokkal inkább a szellemi élvezetekkel. Ezért nagyon találó kifejezés az angol *to enjoy one's self*, mellyel például azt mondhatjuk *he enjoys himself at Paris*; tehát nem azt, hogy »ő élvezi Parist«, hanem, hogy »élvezi magamagát Parisban«.

Ha valakinek az egyénisége rossz, akkor minden élvezete olyan, mint a milyenek a legfinomabb borok annak, a kinek epe van a szájában. Úgy a jóban, mint a rosszban tehát, eltekintve nagy szerencsétlenségektől, nem annyira azon fordul meg a dolog, hogy mi éri az embert és hogy mi történik körülötte, mint inkább azon, hogy miképp fogja azt fel, tehát minden iránt való fogékonysága módján és fokán. A mi valaki önmagában és a mije van valakinek magamagában, vagyis a személyiség és annak értéke, ezek az egyedüli közvetlen eszközök az ember boldogságára és jólétére. Minden más közvetett, miért is hatásában megghiúsítható; de a személyiség soha. Éppen ezért a személyes elsőbbségekre irányuló irigykedés engesztelhető ki a legkevésbé, mint ahogy a leggondosabban is ezt titkolja az ember. Továbbá csakis a tudat mivolta maradandó és tartós, és csakis az egyéniség működik folytonosan, állandóan és többé-kevésbé minden pillanatban: minden más csak időszerű, alkalomhoz kötött, múló és a mellett cserének és változásnak van alávetve; ezért mondja Aristoteles: *ή γαρ ουσις βεβαία, ού τα χρήματα* (nam natura perennis est, non opes). (Az ember természete az örök, nem a vagyona.) Eth. Eud. VII, 2. Innen van, hogy teljesen kívülről ránk jött szerencsétlenséget sokkal könnyebben viselünk el, mint olyat, melynek magunk vagyunk az oka: sorsunk ugyanis megváltozhatik, de személyi mivoltunk soha többé. Boldogságunkra tehát elsők és legfontosabbak a szubjektív javak, a milyenek: nemes jellem, okos fej, szerencsés vérmérséklet, derült kedv és jó, teljesen egészséges szervezet, vagyis általában *mens sana in corpore sano* (Juvenalis. Sat. X, 326.); miért is sokkal inkább kellene törődnünk ezek előmozdításával és megtartásával, mint külső javak és külső becsülés szerzésével.

A mi azonban mindezek közül leginkább közvetlenül hat boldogságunkra, az a derűit kedv, mert ez a jó tulajdonság tüstént maga jutalmazza meg magát. A ki vidám, mindig lesz oka rá, hogy az legyen: éppen az ugyanis, hogy vidám. Semmi sem pótolhatja olyan tökéletesen az összes többi javakat, mint ez a tulajdonság; holott maga semmivel sem pótolható. Ha valakinek, a ki fiatal, szép, gazdag és becsülésben álló, boldogságát akarjuk megítélni, néznünk kell, vájjon vidám-e is a mellett: ha vidám, egyremegy, fiatal-e vagy öreg, ép vagy púpos, szegény vagy gazdag, mert boldog. Kora ifjúságomban egyszer egy régi könyvel ütöttem fel, az volt benne: »a ki sokat nevet, boldog, a ki sokat sír, boldogtalan«, – igen együgyű megjegyzés, melyet azonban mégse felejtettem el egyszerű igazsága miatt, bármennyire közhely is.

Nyissunk ezért kaput a vidámságnak, bármikor köszönt is be – mert sohasem jön rosszkor – a helyett, hogy mint gyakran tenni szoktuk, fontolgtatók, bebocsássuk-e, előbb meg akarván győződni róla, vájjon van-e csakugyan okunk minden tekintetben megelégedettnnek lenni; vagy, mert félünk tőle, hogy komoly elhatározásunkban és fontos gondjainkban

megzavar; pedig a mit ezekkel javítunk meg, nagyon is bizonytalan, míg a vidámság mindig közvetlen nyereség. Csak ez egyúttal készpénze a boldogságnak, és nem, mint minden más, csak bankjegy; mert a jelenben közvetlenül csak ez tesz boldoggá; miért is legfőbb jó olyan lényekre nézve, melyek valódi létének két végtelen időpont közötti megoszthatatlan jelen formája van.

Ezért megszerzését és előmozdítását minden más törekvésünknek elébe kellene, hogy helyezzük. De az is bizonyos, hogy mi sem járul kevésbé hozzá a vidámsághoz, mint a gazdagság és semmi sem inkább, mint az egészség; vidám és megelégedett arczokat jobbára az alacsonyabb munkás, főképp földműves osztályokban láthatunk; boszúsakat a gazdagabbak és előkelőek osztályában. Mindenekelőtt arra kellene tehát törekednünk, hogy a teljes egészség magas fokán tartsuk magunkat, mert ebből fakad a vidámság virága. Az erre szolgáló eszközök ismeretesei: kerüljünk minden kihágást és kicsapongást, a kedv minden heves és kellemetlen izgatását, sőt minden nagyobb és tartósabb szellemi megerőltetést is; töltsünk napjában legalább két órát gyors mozgásban, szabad levegőn, vegyünk sokszor hideg fürdőt és kövessünk más hasonló dietetikus törvényeket.

Mindennapi kellő mozgás hijján nem maradhatni egészségben: hogy az élet összes folyamatai kellő működésüket végezhessék, úgy a résznek, melyben az a működés végbemegy, mint az egész testnek mozognia kell. Ezért mondja joggal Aristoteles: *Ὁ βίος ὅς τ κινήσει Ἰστί*. Mozgásból áll az élet, és ez a lényege.

A szervezet egész bensőjében folytonos, gyors mozgás megy végbe: a szív a maga bonyolult kettős systolejával és diastolejával hevesen és fáradhatatlanul ver; 23 lüktetésével áthajtotta az egész vértömeget nagy és kis körpályáján; a tüdő szünet nélkül pöfékel, mint valami gőzgép; a belek állandóan peristaltikus mozgásban gombolyódnak; minden mirigy folytonosan szí és kiválaszt, maga az agy is kettős mozgást végez minden egyes érveréskor és lélegzetvételnél. Ennélfogva, ha, mint arra az ülő életmódot folytató emberek számtalanjánál van eset, a külső mozgás úgyszólván teljesen szünetel, kiáltó és káros ellentét támad a külső nyugalom és a belső mozgás között. Az állandó belső mozgás ugyanis némileg támogattatni akar a külsőtől: az említett félszeg viszony azonban olybá tűnik föl, mint mikor bensőnk valami indulattól forr, de nekünk abból külsőleg mit sem szabad láttatnunk. Mert még a fának is szél okozta mozgásra van szüksége, hogy tenyészhessen. Valami törvényszerűség érvényesül itt, mely legrövidebben latinul fejezhető ki: *omnis motus, quo celerior, eo magis motus*. (Minden mozgás minél gyorsabb, annál inkább mozgás.) – Hogy mennyire függ boldogságunk a hangulat vidámságától, ez meg az egészség állapotától, azt föltüntetési egybevetése annak a benyomásnak, melyet az egy ugyanazon külső körülmények vagy esetek egészséges és erővel teljes napjainkban ránk gyakorolnak, avval a benyomással, melyet támasztanak, ha valami betegség boszúságra és aggódásra hangolt.

Nem az tesz boldoggá vagy boldogtalanná, a mik a dolgok objektíve és valóban, hanem az, hogy mi ránk nézve, a magunk fölfogásában; épen azért említi Epiktetes: *ταράσσει τοὺς ἀνδρωποὺς οὐ τὰ πράγματα, ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν πραγμάτων δόγματα* (commovent homines non res, sed de rebus opiniones.) (Nem a dolgok, hanem a dolgokról való vélemény hat az emberekre.) Szerencsénknek kilencztized része egyébként pusztán egészségünkötől függ. Ez tesz mindent élvezetek forrásává, e nélkül viszont nem élvezhető semmiféle külső jó, lett légyen az bárminemű is, és még a többi szubjektív javakat, a szellem, kedv és vérmérséklet tulajdonságait is lehangolja és elkeseríti a betegeskedés. Nem hiába kérdezősködünk tehát legelsősorban is egészségünk kölcsönös állapotáról és kívánjuk egymásnak, hogy jól érezzük magunkat: mert ez valóban mindennél fontosabb az emberi boldogságra nézve. Ebből pedig az következik, hogy legnagyobb ostobaság fölládozni az egészséget bármilyenért is, akár keresetért, előmenetelért, akár tudásért vagy hírnévért, még kevésbé gyönyörért és múlt élvezetekért, sőt mindent inkább mögéje kell helyezni.

De bármennyire járul is hozzá egészségünk a boldogságunkra oly fontos vidámsághoz,

mégsem függ ez utóbbi csakis attól: mert a vérmérséklet teljes egészség mellett is melankolikus lehet és a hangulat túlnyomóan borús. Végző oka ennek kétségen kívül a szervezetnek eredettől való és ennél fogva változhatatlan minéműségében rejlik, még pedig többé-kevésbé a sensibilitásnak az irrita-bilitáshoz és a reprodukáló erőhöz való viszonyában. A sensibilitásnak természetellenesen nagy volta a hangulat egyenlőtlenességét okozza, időnkint túlságos vidámságot és melankóliát idéz elő. Mivel pedig a genialitás is az idegek erejének, tehát a sensibilitásnak fölötté nagy mértékét tételezi föl, igen helyesen jegyezte meg Aristoteles, hogy minden kitűnő és nagy ember melankolikus: πάντες ὅσοι περιττοὶ γεγονασιν ἄνδρες, ἢ κατὰ φιλοσοφίαν ἢ πολιτικὴν, ἢ ποιησιν, ἢ τεχνᾶς, φαίνονται μελαγχολικοὶ οντες (Probl. 30. I. (Minden kiváló ember, akár bölcsele, akár politikus, akár költő avagy művész, melankolikusnak látszik.) Kétségen kívül ez lebegett Ciceró szeme előtt sokszor idézett kijelentésében: Aristoteles ait, omnes ingeniosos melancholicos esse (Tusc. I, 33). Az alaphangulatnak, az emberrel veleszületett különbségét, melyről itt szó van, különben nagyon találóan jellemezte *Shakespeare*:

Nature has fram'd strange fellows in her time:
Some that will evermore peep trough their eyes,
And laugh, like parrots, at a bag-piper;
And other of such vinegar aspect,
That they'll not show their teeth in way of smile,
Though Nestor swear the jest be laughable.

Mereh. of Ven. Sc. I.

(Csodás ficzkókat formál néha napján
A természet; van a ki egyre pislog
S nevet, mint papagáj a dudaszóra
Van, a ki savanyún néz, mint eczet,
És nem mutatná a fogát mosolygva
Még akkor sem, ha egy Nesztor fogadná.
Hogy igazán kaczagtató az élcz.

A velencei kalmár I. felv. I. szín) (ford. Radó Antal.)

Éppen ez a különbség az, a mit *Platon* a δύσκολος és εύκολος kifejezéssel jelez. Ez a különbség, a kellemes és kellemetlen benyomások iránt való, különböző embereknél igen különböző fogékonyságra vezethető vissza, minek folytán az egyik még nevet azon, a mi a másikat kétségbeejti: még pedig a kellemes benyomások iránt való fogékonyság annál gyöngébb szokott lenni, minél erősebb a kellemetlenek iránt való és viszont.

Ha valamely dolog szerencsésen vagy szerencsétlenül üthet ki, a δύσκολος szerencsétlensége fölött boszankedni vagy bánkódni fog, szerencsésén pedig nem örülni; míg az εύκολος a szerencsétlenségén sem boszankodni, sem bánkódni nem fog, a szerencsés kimenetelnek pedig határozottan örülni. Ha egy δυσκολος-nak tíz terve közül kilencz sikerül, nem ezeknek örül, hanem boszankodik azon az egyen, a mely nem sikerült; míg az εύκολος, föltéve, hogy ellenkező az eset, mégis megvigasztalódik és fölvidul azon az egyen, mely sikerült. – De, minthogy nincs egykönnyen valamiféle baj minden kiegyenlítődes nélkül, úgy itt is a δυστολία-nak, tehát a sötét és aggódó jellemekeknek egészben véve bár több képzelt, de kevesebb *valóságos* balesetet és fájdalmat kell kiállaniok, mint a vígaknak és gondnélkülieknek: mert a ki mindent feketének lát, mindig a legrosszabbtól tart és ehhez igazodik intézkedéseiben, nem fogja magát annyiszor elszámítani, mint az, a ki a dolgokat mindig derült színben és víg oldalukról látja. – Ha azonban az idegrendszernek, vagy az emésztő szerveknek beteges állapota az emberrel veleszületett δυσκολία kezére dolgozik, akkor ez olyan magas fokot érhet el, melyen tartós kedvetlenség életúntságot eredményez, minek folytán hajlandóság támad az öngyilkosságra. Ennek végrehajtására aztán elég a legkisebb kellemetlenség, sőt a baj legnagyobb fokán még erre sincs szükség; csupán állandó kedvetlenség folytán is öngyilkosságra határozza el magát az ember, és azt olyan rideg megfontolással és erős elhatározottsággal hajtja végre, hogy még a többnyire, már felügyelet

alatt álló beteg is mindig azon van, hogy az első őrizetlen pillanatot felhasználva, habozás, küzdelem és visszarettenés nélkül ragadja meg ezt a neki most természetes és kellemes könnyítőszer. Részletes leírását ennek az állapotnak adja Esquirol, Des maladies mentales (Az elmebetegségekről).

Különben a körülményekhez képest a legegészségesebb és talán legvígabb ember is elhatározhatja magát az öngyilkosságra, ha ugyanis fájdalmainak vagy kikerülhetetlenül közeledő szerencsétlenségének nagysága a halál borzalmait felülmúlja. Különbség itt csak a végrehajtásra szükséges okok nagysága között van, mint a mi fordított viszonyban áll a δυσκολία-val. Mentől nagyobb ez a δυσκολία, annál kisebb lehet az ok, sőt végtére hiányozhatik is: minél nagyobb ellenben az ευκολία és az ezt tápláló egészség, annál nagyobbak kell lenni az oknak. Ezért azután számtalan fokozata van az eseteknek az öngyilkosság két szélsősége, a tisztán az emberrel veleszületett δυσκολία beteges fokozásából, támadó öngyilkosság, és az egészséges és vidám ember tisztán objektív okból való öngyilkossága között.

Részben rokon az egészséggel a szépség. Ha mindjárt nem is foly be tulajdonképpen közvetlenül boldogságunkra ez a szubjektív elsőbbség, hanem csak közvetve, másokra gyakorolt benyomásunknál fogva, mégis nagy fontosságú még a férfinál is. A szépség nyílt ajánlólevél, mely a szíveket előre megnyeri ügyünknek, ezért áll főképp róla a ho-merosi vers:

Οὔτοι ἀποβλητ' ἔτυ Φεων ἐρικυδεα δῶρα,
Ὅσσα κεν αυτοὶ δωσι, ἐκὼν δ'οὐκ ἂν τις ἴλοιο.

(Nem megvetendők az istenek dicső ajándékai, már a miket
ők maguk adnak: mert maga erejéből senki el nem veheti
azokat magától.)

Az emberi boldogság két ellenségének a legáltalánosabb áttekintés a fájdalmat és az unalmat mutatja. Megjegyezhető még hozzá, hogy a mily mértékben sikerül az egyiktől eltávolodnunk, olyan mértékben közeledünk a másikhoz, és viszont; úgy, hogy életünk valóban erősebb vagy gyöngébb ingadozást mutat a kettő között. Onnan van ez, mert mindakettő egymással kettős, külső vagy tárgyi, és belső vagy alanyi ellentétben áll. Külsőleg ugyanis szükség és nélkülözés fájdalmat, biztosság és fölösleg pedig unalmat okoz. Ezért az alsóbb néposztályt folytonos harcban látjuk a szükség, tehát a fájdalom ellen, a gazdag és előkelő világot pedig állandóan, sokszor kétségbeesetten küzdelem az unalommal.⁶ A kettő között fennálló belső, vagy alanyi ellentét pedig azon alapszik, hogy az egyes emberben az egyik iránt való fogékonyság ellentétes viszonyban áll a másik iránt valóval, a mennyi-* ben azt az illető szellemi erejének mértéke határozza meg. A szellem tompasága ugyanis általában az érzékenység tompaságával és az ingerlékenység hiányával kapcsolatos, mely tulajdonság kevésbé érzékenynyé tesz mindennemű és nagyságú fájdalom és szomorúság iránt: a szellemnek éppen evvel az eltomputságával azonban másrészt együtt jár a számtalan arcon kifejezett és a külvilág minden, még legkisebb esete iránt is tanúsított állandó és élénk figyelemben nyilvánuló *benső üresség*, mely az unalom igazi forrása és mindig külső izgatás után eped, hogy a kedvet és szellemet valami módon mozgásba hozza. Ennek megválasztásában éppen ezért nem valami válogató, mint a hogy ezt az időtöltés száználmassága is mutatja, a melyhez némely ember folyamodik; nemkülönben társaságkedvelése és beszédmódja, valamint a körülötte sürgölődő sok ajtónálló és tányérnyaló is. Főként ebből a lelki ürességből támad a beteges vágyódás társaság, szórakozás, élvezetek és a fényűzés minden neme után, a mi sokakat pazarlásra és azután nyomorúságba kerget. Ettől a nyomorúságtól semmi sem szabadít meg inkább, mint a *benső* gazdagság, a szellem gazdagsága: mert ez, minél jobban megközelíti a kiválóság fokát, annál kevésbé ad teret az unalomnak. A gondolatok kimenthetetlen elevensége és állandóan

⁶ *) A nomád-élet, mely a műveltség legalsó fokát jelzi» ismét jelentkezik annak legmagasabb fokán, az általánossá lett turistaságban. Amazt a *szükség*, emezt az *unalom* idézte elő.

megújuló játéka a belső és külső világ sokféle jelenségein, valamint az ezek mindig más és más csoportosítására való erő és ösztönzés a kiváló gondolkozót, a lehangoltság pillanataitól eltekintve, teljesen kiveszik az unalom hatalma alól. De a magasabb intelligencia másrészt sokkal érzékenyebb a közvetetten benyomások iránt és sokkal hevesebb az akarata, vagyis indulatossága az okokkal szemben: a kettőnek egyesüléséből pedig minden indulatának nagyobb ereje támad és fokozottabb érzékenysége a szellemi, sőt a testi fájdalmak iránt is; nagyobb türelmetlensége minden hátráltatáskor vagy csak megzavartatáskor; már pedig mindennek fokozásához hatalmasan hozzájárul az összes képzeteknek a fantázia erejéből fakadó élénksége. A mondottak aránylagosan állanak minden közbenső fokra, melyek a legeggyűgyűbb embertől a legnagyobb lángészig terjedő nagy tért kitöltik. Az emberi élet fájdalmainak egyik forrásához tehát úgy objektíve, mint szubjektíve mindenki annál közelebb áll, mennél távolabb van a másiktól. Kinek-kinek természetes hajlandósága eszerint arra fogja őt vezetni, hogy az objektív részt a szubjektívhez illessze, a mennyire lehet, hogy tehát a fájdalmak azon forrásaival szemben találjon hathatósabb megelőző intézkedéseket, melyek iránt legnagyobb az érzékenysége. ¹ Szellemes ember mindenekelőtt a zaklatástól, a fájdalomtól való mentesség, nyugalom és pihenés után fog törekedni, tehát csendes, szerény és lehetőleg háborítatlan életre, és az úgynevezett emberekkel való némi ismeretség után az elvonultságot, sőt, ha nagy szellemű, az egyedüllétet választja. Mert minél többje van valakinek magamagában, annál kevesebbre szorul kívülről és annál kevesebbet is érhetnek neki mások. Ezért vezet a szellem kiválósága társaságkerülésre. Igen, ha a társaság minősége pótolható lenne annak mennyiségével, akkor érdemes volna akár az egész nagyvilágban élni: de sajnos, száz bolond egy rakáson sem tesz ki egy okos embert. A ki meg a másik szélsőségbe esik, az mihelyt egy időre nem lát szükségét, minden áron időtöltés és társaság után fog nézni és mindenekedvvel kapni, semmitől sem futva annyira, mint magamagától. Mert az egyedüllétben, hol mindenki magamagára van utalva, kinyilvánul, kinek *mije van önmagában*: ott bíborában is nyögi szegényes egyéniségének el nem hárítható terhét az ostoba, míg a tehetséggel megáldott ember a legsivárabb környezetet is benépesíti és megélelénkíti gondolataival. Nagyon is igaz ezért, a mit *Seneca* mond: *omnis stultitia laborat fastidio sui* (az ostobaság az önmagától való megundorodásra vezet) (ep. 9.); hasonlóképp *Sirak Jézus*⁷ mondása: »abolond élete rosszabb a halálnál«.

Általában azt látjuk tehát, hogy! mindenki abban a mértékben keresi a társaságot, a milyen mértékben szellemileg szegény, vagy általában közönséges. Mert az ember az életben nem igen választhat mást, mint vagy az egyedüllétet, vagy a közönségességet. Minden ember között, mondják, leginkább társaséletű a néger, a mint hogy szellemileg határozottan el is maradt: francia újságokban (*Le Commerce*, Octbr. 19, 1837) olvasható északamerikai hírek szerint a feketék, szabadok és rabszolgák vegyest, nagy számmal jönnek össze a legszűkebb helyen, mert tompaorrú fekete arcukat nem győzik eleget nézni.

Annak következtében, hogy az agy az egész szervezetten élőszködik, vagy éppen abból él, minden ember az ő egész életének, mely különben csak fáradozásból és munkából áll, gyümölcséül és hasznául a kivívott *szabad időt* tekinti, minthogy ez tudatának és egyéniségének szabad élvezését teszi lehetővé. De hát mi jót hoz a legtöbb embernek a szabad idő? Unalmat és észbeli eltompulást, ha csak nem talál valami szellemi élvezetet, vagy ostobaságot, melylyel azt elűzheti. Mennyire teljesen értéktelen az ilyen embernek a szabad idő, mutatja a mód, a hogy idejét tölti: ez épen az *Ariosto* szerinti *ozio lungo d'uomini ignoranti* (a tudatlan emberek hosszú szabad ideje). Közönséges emberek csak azon vannak,

⁷ *Sirak Jézus* jeruzsálemi zsidó bölcselő Kr. e. 200 körül élt. A salamoni bölcs mondásokhoz hasonló erkölcsös mondásainak gyűjteményével kiváló helye van a héber irodalomban. A gyűjtemény héber eredetije elveszett, de *Sirak* unokája Kr. e. 130-ban görögre fordította, s ez a szöveg az ó-testamentum apokrif iratai között maradt fenn. *Fordító.*

hogy idejüket *eltöltsék*; azok, a kiknek valamiféle tehetségök van, hogy azt *fölhasználják*.

Hogy olyan könnyen megejtheti az unalom a korlátolt eszű embert, az onnan van, mert az ilyennek értelmisége semmi több, mint *médiuma* az akaratára ható *motívumoknak*. Ha tehát egyelőre nincs motívum, a mit felfogna, nyugszik az akarat és pihen az értelem; mert ez épp oly kevésbé munkálkodhatik egymagában, mint az akarat: s az eredmény minden erők szörnyű pangása az egész emberben, – unalom Hogy ennek elejét vegye, akarata elé kis, csak ideiglenes és tetszés szerint fölvetett motívumokat tesz az ember, hogy azt izgassa és hogy ezáltal az értelmet is, melynek a motívumokat felfognia kell, tevékenységre bírja: ezek a motívumok tehát úgy aránylanak az igazi és természetes motívumokhoz, mint a papírpénz az ezüsthöz, mert értékük tetszés szerint föltételezett. Ilyen motívumok a *játékok*, kártyával stb., melyeket épen az említett célra találtak föl. Ha ennek híjjával van, kopogással és dobálással segít magán a megszorult ember, mindennel, a mi kezeügyébe esik. A dohányzás is kellemetes pótlószere gondolatainak. – Innen van, hogy minden társaság főfoglalkozásává minden népnél a kártyajáték lett; ez egyúttal mutatja azt is, mennyit ér a minden gondolatok e nyilvánvaló csődje. Mert nincs kicserélni való gondolatuk az illetőknek, kártyát cserélnek és igyekezzenek egymás pénzét elnyerni. Szánalmas népség!

De hogy még itt se vétsek az igazság ellen, nem akarom azt a nézetet elhallgatni, a mit talán a kártyajáték igazolásául lehetne fölhozni, hogy ugyanis az megelőző gyakorlatú szolgál a nagyvilági és kereskedelmi életre, a mennyiben meg lehet benne tanulni a véletlen adta meg nem változtatható körülmények (kártyák) okos felhasználását, hogy avval, bármi történjék is, valamit elérhessen az ember; és hogy ebből a célból meg is tanulhatja türtőztetni magát és víg képet vágni a rossz játékhoz.

Csakhogyan éppen azért erkölcsrontó hatása is van a kártyajátéknak. A játék főcélja ugyanis, hogy elnyerjük a másét, minden úton-módon, minden mesterkedéssel és fogással. A szokás pedig, hogy a játékban így járunk el, meggyökerezik, kihat a gyakorlati életre és apránként oda jutunk, hogy az enyém és tied kérdésénél éppen úgy cselekedjünk és megengedettnek tartunk minden éppen kezünk ügyébe eső előnyt, mihelyt a törvény szerint szabad. Hisz számtalan példát ad erre a mindennapi élet.

Mivel tehát, mint mondtuk, minden ember életének virága, vagy még inkább gyümölcse *a szabad idő*, mert csak ez juttatja a maga én-jének birtokába: azok mondhatók boldogoknak, a kik akkor valami jóra akadnak magukban; mert legtöbb ember szabad idejében csak olyan ficzkót szabadít magára, a kivel mit se lehet kezdeni, s a ki szörnyen unatkozik, terhére lévén magamagának. Azért örülünk neki, »atyámfiai, hogy nem vagyunk a szolgálóleány fiai, hanem a szabadosé«. (Gal. 4, 31.)

Továbbá, miként az az ország a legszerencsésebb, a mely kevés, vagy éppen semmi behozatalra sem szorul, úgy az emberek között is az lesz a legszerencsésebb, a kinek annyira gazdag a maga benső énje, hogy mulattatására kívülről kevésre, vagy semmire sincs szüksége; mert a külső dolgok behozatala költséges, függővé tesz, veszedelmet rejt magában, bosszúságot okoz és végtére mégis csak gyöngén pótolja a belföld terményeinek hiányát. Másoktól, egyáltalában kívülről ugyanis semmi tekintetben sem szabad sokat várni. Annak, hogy mije lehet valaki egy másnak, igen szűk korlátai vannak: végtére mégis csak magára marad mindenki, és akkor attól függ minden, *ki* az, a ki magára maradt. Itt is áll tehát, a mit Goethe (Dicht, u. Wahrh. 3. köt., 474. 1.) általánosságban kimondott, hogy ugyanis minden dolgában utoljára mindenki maga-

magára van utalva, vagy hogy, mint azt Goldsmith Olivér mondja:

Still to ourselves in ev'ry place consign'd,

Our own felicity we make or find.

(*The Traveller* 431.)

(Mindenuzt magunkra lévén utalva, magunk csináljuk vagy találjuk meg a magunk boldogságát.)

A legjobb és legtöbb szolgálatot ennél fogva kell, hogy mindenki maga tegye magának, a

legjobb és legtöbb is ő maga legyen magára nézve. Mennél inkább van ez így és mennél inkább találja valaki élvezeteinek forrását magamagában, annál inkább lesz boldog. A legnagyobb joggal mondja tehát Aristoteles: ἡ εὐδαιμονία τῶν ἀυταρκῶν ἐστὶ (Eth. Eud. VII, 2), magyarul: azoké a boldogság, a kik megelégszenek önmagukkal.

Mert a boldogságnak és élvezetnek minden külső forrása természete szerint nagyon bizonytalan, kétséges, múló és a véletlennek alávetett, miért is a legkedvezőbb körülmények közt is könnyen elapadhat; a mi annyival inkább sem kerülhető el, mert a külső források nem eshetnek mindig az ember kezeügyébe. Különösen öregkorában szükségszerűen majd mind elapadnak ezek, mert ilyenkor már nem szeret, nem tréfálódzik, nem utazik, nem lovagol az ember, nincs többé kedve a társasághoz, és barátaiért és rokonaiért is eljön a halál. Ekkor már többé-kevésbé minden attól függ tehát, mije valaki magamagának. Mert ez fogja legtovább megállani helyét. De bármilyen korban is ez lesz egyedüli igaz és tartós forrása a boldogságnak. Hisz az egész világon sehol sem található valami sokat: szükség és fájdalom töltik be azt, azokra pedig, kik ezt elkerülték, lépten-nyomon az unalom leselkedik. A mellett még a világon rendszerint a gonoszság az úr, és az ostobaság a szóvivő. Kegyetlen a sors és az emberek szájalomra méltók.

Ilyen világban az, a ki sokra talál magamagában, olyan, mint valami derűit, meleg, vidám szoba karácsony éjszakáján, deczemberi hó és fagy közepette. Kiváló, gazdag egyéniség és főleg nagy észtehetség ezért kétségtelenül a legszerencsésebb sors a földön, akármennyire különbözzék is a *legfényesebb* sorstól. Nagyon okos kijelentés tehát, a mit a svédek még csak 19 éves királynője, Krisztina, tett Cartesiusról, a kit csak egy dolgozatáról és szóbeli adatokból ismert, és a ki akkor 20 éve a legnagyobb elvonultságban élt Hollandiában: Mr. Descartes est le plus heureux de tous les hommes, et sa condition me semble digne d'envie. (Vie de Descartes par Baillet, Liv. VII, ch. 10.) (Descartes a legboldogabb ember és helyzetét irigylésre méltónak találom). Csakhogy kell, mint a hogy az Cartesiusnál meg is volt, hogy a külső körülmények annyira kedvezőek legyenek, hogy az ember csakugyan birtokába vehesse önmagát ég hogy öröme telhessék önmagában; miért is már Kohéleth⁸ (7, 28) mondja: »Bölcsesség úgy jó, ha örök. birtok is van hozzá; segít, hogy az ember a napvilágnak örülhessen.« A kinek tehát a természet vagy a véletlen kedvezéséből ez a sors jutott osztályrészül, leginkább arra fog ügyelni, hogy boldogságának belső forrása el ne apadjon, mihez függetlenségre és nyugalomra lesz szüksége. Örömet lesz tehát e végből mértékletes és takarékos, annyival is inkább, mert nincs az élvezetek külső forrásaira utalva, mint mások. Őt a világnak hivatal, pénz, kegy és tetszés után való törekvése nem fogja magával csábítani arra, hogy önmagát fölládozván, az emberek köznapi nézeteitől vagy rossz ízlésétől legyen függővé. Alkalmadtán úgy fog eljárni, mint *Horatius* Maecenáshoz írott levelében (Lib. I. ep. 7.). Nagy ostobaság elszalasztani *benső* javakat, hogy *külsőket* szerezhessen az ember, vagyis fölládozni az egész nyugalmat és függetlenséget, vagy legalább annak nagy részét, fényért, rangért, pompáért, czímért és becsülésért. *Goethe* mégis megtette ezt. Engem génuszom határozottan az ellenkező irányba terelt. Az itt fejtegetett igazságot, hogy az ember boldogságának forrása a maga benső énjéből fakad, *Aristoteles* Nikomachoshoz címzett etikájában (I, 7; és VII, 13, 14) avval az igen helyes megjegyzésével erősíti meg, hogy minden élvezet valamilyen tevékenységet tételez föl, tehát valamilyen erő alkalmazását és ilyennek híjjával létre sem jöhet. Aristotelesnek ezt a tanítását, hogy az ember boldogsága kiváló képességeinek hátráltatás nélkül való gyakorlásától függ, *Stobaeos* a peripatetikus etikáról szóló fejtegetésében ismétli (Ecl. eth. II, c. 7, p. 268-278), többek közt: *Ἰνεργεῖαν θαι την εὐδχίμωνιαν κατ' ἀρετην, ἰν πραζετι προηγουμιεναις κατ' εὐχην* (felicitem esse functionem secundum

⁸ *) Kohéleth (= ecclesiastes, népszónok, néptanító) a neve az ó-szövetségi kánon egyik, Salamonnak tulajdonított könyvének, melynek névtelen szerzője nagy világ- és emberismeretéről tesz tanúságot. Bölcselete során arra a kijelentésre jut, hogy minden változásnak van alávetve és semmis. Könyvének fő célja ennek a gyakorlati életre való kimutatása (Fordító.)

virtutem, per actiones successus compotes); (a boldogság a tehetségnek megfelelő működésben áll. kívánsága szerint lefolyó cselekedetek útján), hozzáfűzve azt a megjegyzést is, hogy *ἀρετή* minden virtuozitás. Azoknak az erőknek, melyekkel a természet az embert ellátta, őseredeti rendeltetésük küzdés a szükség ellen, mely minden oldalról körülvesz. Ha tehát egyidőre szünetel ez a küzdés, akkor a nem érvényesülő erők terhére lesznek az embernek, *játsszania* kell velük, vagyis azokat cél nélkül felhasználnia, mert különben rögtön magára szabadítja az emberi fájdalmak másik forrását, az unalmat. Ezért gyötri leginkább a hatalmasokat és gazdagokat az unalom; ezt a nyomorúságot, a melyre találó példa akad naponta minden nagy városban, már Lucretius is leírta:

Exit saepe foras magnis ex aedibus ille,
Esse domi quem pertaesum est, subitoque reventat;
Quippe foris nihilo melius qui sentiat esse.
Currit, agens mannos, ad villam praecipitanter,
Auxilium tectis quasi ferre ardentibus instans:
Oscitat extemplo, tetigit quum linima villae;
Aut abit in somnum gravis, atque obliviam quaerit
Aut etiam properans urbem petit atque revisit.

III, 1073.

(Gyakran odahagyja palotáit, a ki megunta az otthonmaradást és tüstént visszatér, mert úgy érzi, hogy odakint se jobb sehol. Hanyatt-homlok nyaralójába rohan, mintha háza teteje égne és azt kellene mentenie, de mihelyest küszöbére lép ásítani kezd; vagy mély álomba merül és így keres feledést» vagy újra sietve a városba megy vissza.)

Fiatalkorukban az izomerő és a nemzőképesség szokott ez urak időtöltése lenni. De későbbre csak a szellemi erők maradnak meg; ha aztán ezek is hiányzanak, vagy nincsenek kiképezve és tevékenységükhöz nem gyűlt össze elegendő, anyag, akkor *η* agy lesz a nyomorúság.

Mert ilyenkor az egyedüli ki nem merített erő az *akarat*; most ezt izgatják, szenvedélyek felköltésével, pl. nagy házárdjátékokkal, a mi igazán lealacsonyító bűn. Különben azonban minden nemfoglalkoztatott egyéniség a benne felülkerekedő erők szerint valami játékot fog választani foglalkozása mellé: tekejátékot vagy sakkot, vadászatot vagy festést, versenyzést vagy zenét, kártyázást vagy versírást, heraldikát vagy bölcséletet stb. Sőt rendszeres vizsgálat alá is vehetjük a dolgot, a mennyiben minden emberi erőnyilvánulás gyökerére megyünk vissza, tehát a *három fiziológiai alaperőre*, melyeket itt annak megfelelően kell cél-nélküli játékukban figyelembe vennünk, a mint minden létező élvezet hármass csoportja valamelyikének forrása gyanánt lépnek föl, amely élvezetek közül minden ember a neki megfelelőeket fogja választani, aszerint, a mint azok közül az erők közül benne egyik vagy másik erősebb.

Először a *reprodukáló erő* élvezetei: evés, ivás, emésztés, pihenés és alvás. Ezeket aztán mint egy egész nemzet nemzeti szokásait szokták hirdetni.

Másodszor az *irritabilitás* élvezetei: vándorlás, ugrálás, birkózás, táncz, vívás, lovaglás és az atlétikai játékok minden neme, nemkülönben a vadászat, sőt a harc és háború is. Harmadszor a *sensibilitás* élvezetei: a szemlélődés, gondolkodás, érzés, költés, alkotás, zene, tanulás, olvasás, elmélkedés, föltalálás, bölcselkedés, stb.

Az élvezetek e fajtái mindegyikének értékéről, fokáról, tartósságáról sokat lehetne elmélkedni, de ezt rábízom az olvasóra. Azt azonban mindenki be fogja látni, hogy a mindig a magunk erejének fölhasználásától függő élvezetünk és evvel együtt boldogságunk, mely az élvezetnek gyakoribb visszatérése, annál nagyobb lesz, minél nemesebb a hozzá föltételezett erő.

A sensibilitásnak, melynek határozottan nagyobb mértéke az embert a többi állatfajok fölé eméli, a másik két fiziológiai alaperő föltött (mint a melyek az állatokban az emberéhez hasonló, vagy még nagyobb mértékben vannak meg) e tekintetben való elsőbbségét hasonlóképen senki sem fogja elvitatni akarni. A sensibilitáshoz tartozik megismerő erőnk is,

azért ennek túlnyomó volta képesít a *megismerésben* álló, tehát az úgynevezett *szellemi* élvezetekre, még pedig annál nagyobbakra, minél határozottabb annak a mértéknek túlnyomó volta.⁹ A normális, hétköznapi embert csak annyiban tudja valami dolog élénk részvételre bírni, a mennyiben *akarátát* izgatja, a mennyiben tehát annak a dolognak rája nézve személyi érdeke van. De az *akarata* minden több ideig tartó izgatása legalább is vegyes érzelmeket kelt, tehát fájdalommal is jár. Az akaratra ható szántszándékos ilyen izgató szer, melynek olyan csekély az érdeke, hogy csak pillanatnyi és könnyű, nem maradandó és nem komoly fájdalmat okoz, a kártyajáték, minden »jó« társaságnak ez a megszokott foglalkozása, a mely is ezért olybá vehető, mintha csak csiklandozná az akaratot.¹⁰

Az az ember viszont, kinek túlnyomó az észbeli ereje, képes a legélénkebb részvételre, pusztán a *megismerés* segítségével, az *akarata* minden bele-vegyülése nélkül, sőt meg is kívánja, ezt a részvételt. Ez a részvétel aztán olyan világot fog előtte megnyitni, melyben tulajdonképpen mitsem tudnak a fájdalomokról: mintegy a boldog, könnyű életet élő istenek, θεων σεια ζωον-ων, világát.

⁹ A természet folytonos emelkedést mutat, elsősorban a szervetlen világ mechanikai és kémiai működéséről a növényvilágra és annak merő önélvezetére, innen az állatvilágra, melylyel kezdetét veszi az értelem és az öntudatoság, ettől kezdve végül, fokról-fokra a gyarló kezdettől az utolsó és legnagyobb lépéssel egész az *emberig*, kinek értelmiségével tehát a természet a maga tetőpontjára és munkájának céljához jut, megalkotván a legnagyobbat és legtökéletesebbet, a mire csak képes. Magában az emberi fajban azonban még számos és figyelemre méltó fokozatot állít föl az értelem, mely csak igen ritkán emelkedik legfelsőbb, vagyis a tulajdonképeni magas értelem fokára. Ez a magas értelem tehát a természetnek szorosán vett legfontosabb és legnagyobb produktuma, egyúttal a legkritkább és leginkább értékes is minden között, a mit csak a világ fölmutatni tud. Ilyen magas értelmiség mellett beáll a legtisztább öntudatoság, mely mindennél világosabban és tökéletesebben engedi láttatni az életet. Az evvel fölruházott ember ezért a legnemesebb és legfelségesebb földi kincsnek van birtokában, minek következtében az élvezetek olyan mély forrása nyílik meg számára, melyhez képest a többi mind igen sekély, úgy hogy kívülről semmi másra sincs szüksége, mint csak szabad időre, hogy tulajdonában zavartalan öröme telhessék és hogy ezt a drágakövének kicsiszolhassa. Mert minden más, tehát nem szellemi élvezet alacsonyabb fokú: valamennyi az akarat megnyilatkozásaira vezethető vissza, tehát vágyakra, reményekre félelemre, kívánságokra, irányuljanak azok bármire is; s mindez sohasem múlhatik el fájdalom nélkül, a mellett végeredményében több vagy kevesebb csalódás vár az emberre, a helyett hogy, mint az a szellemi élvezeteknél van, mindig jobban kiderülne az igazság. Az értelem világában nincs fájdalom, ott minden csak ismeret. Az összes szellemi élvezetek azonban mindenkinek csak közvetve, tehát műveltségének mértéke szerint érhetők el: mert tout l'esprit, qui est au monde, est inutile à celui qui n'en a point. (Minden szellem, a mi csak van a világon, hiábavaló annak, a kinek magának nincs szelleme.) Annak az elsőbbségnek azonban az a tényleges árnyékoldala van, hogy a természetben mindenütt az értelem fokával arányosan nő a fájdalomra való fogékonyság, sőt az legnagyobb mértékét éppen az említett esetben éri el.

¹⁰ A *hétköznapi* oka alapján véve az, hogy a tudatban az akarat a megismerést fölülmúlja, a mi annyira megy, hogy a megismerés csak az akaratot szolgálja; ott tehát, hol e szolgálatra szükség nincsen, vagyis, a hol nincsenek az akarat előtt sem kis, sem nagy motívumok, a megismerés teljesen szünetel, minek következtében gondolatbeli üresség áll be. Ismeretek nélküli akarat pedig a lehető legközönségesebb valami: megvan ez még a fatuskóban is, a mit kimutat legalább akkor, ha kidől. Ezért idézi elő ez az állapot a hétköznapiágot.

Ebben ugyanis csak az érzéki szervek és csekély, az észrevettek felfogásához szükséges észbeli tevékenység van aktivitásban, minek következtében a hétköznapi ember állandóan minden benyomás fölfogására készen áll, tehát mindent a mi körülötte történik, azonnal észrevesz, úgy, hogy minden legkisebb nesz és minden még oly jelentéktelen körülmény is azonnal magára vonja figyelmét, épp úgy, mint az állatét.

Meglátszik ez az egész állapot az illető arcán és egész külsején, – ez az a hétköznapi ábrázat, mely annyival inkább visszataszító, ha, mint az legtöbbször lenni szokott, a tudatot egymagában betöltő akarat még alantas, egoisztikus vagy egyáltalában rossz is.

És, míg a többi embernek élete szellemi eltompultságban, telik el, miközben mindig egyéni jólétének kicsinyes érdekein és mindennemű nyomorúságán jár az esze, miért is elviselhetetlen unalom jön rá, mihelyt azokkal a célokkal való foglalatosságában elakad és magamagára van utalva, ezt a megalvadt tömeget pedig csak indulatának féktelen tüze tudja valamiféle mozgásba hozni, – addig annak az embernek élete, kinek nagy a szellemi ereje, gondolatokban gazdag lesz, mindig élénk és jelentőséggel teljes: méltó és érdekes dolgokkal fog foglalkozni, mihelyt ideje engedi, magamagában hordván a legnemesebb élvezetek forrását.

Külső ösztönzést ad neki a természet munkájának és az emberi küzdesnek szemlélése, valamint minden idők nagy szellemeinek mindennemű művei, melyeket tulajdonképpen csak ő élvez teljesen, mert csak ő érti meg és érzi át azokat egészen.

Valóban *neki* éltek mindezek, ő hozzá fordultak; a többiek csak mint esetleges hallgatók értenek meg egyet-mást. Természetes azonban, hogy ezáltal az ő szükségleteinek száma is másokéihoz képest szaporodni fog egygyel, a tanulás, látás, elmélkedés, gondolkodás, gyakorlás, tehát egyúttal a szabad idő szükségletével: de éppen mert, mint azt *Voltaire* helyesen megjegyzi, il n'est de vrais plaisirs qu'avec de vrais besoins (nincs igaz élvezet igaz szükséglet nélkül), ez a szükséglet föltétele annak, hogy olyan élvezetek nyíljanak meg számára, melyek el vannak zárva mások elől, a kiknek mindennemű természeti és művészeti szépség és szellemi alkotás – még az esetben is, ha akárhány ilyenekkel veszik magukat körül – csak annyi, mint hetaerák egy aggastyánnak.

Az ilyen elsőbbséggel fölruházott ember, ennek következtében, egyéni élete mellett még egy második, értelmi életet is fog élni, mely hovatovább tulajdonképeni céljává lesz és a melynek már csak eszközül tekinti azt az elsőt, míg a többi embernek pusztán a maga ízetlen, sivár és borús egyéni életét önmagában kell céljául tekintenie.

Ez az értelmi élet tehát különösen foglalkoztatni fogja, és a belátás és megismerés folytonos nagyobbodásával olyan összefüggővé és fokozódóvá, mindjobban kikerekedő egészé és tökéletessé lesz, mint valami készülő remekmű; holott ettől a többiek pusztán gyakorlati, csakis az egyéni jólétre irányuló, csak hosszában, nem pedig mélységében is való gyarapodásra képes élete szomorúan elüt; mégis η okik – mint mondtuk – azt önmagában céljukul kell tekinteniök, míg amannak csak eszközül szolgál.

Gyakorlati, reális életünk ugyanis, ha indulatok nem hozzák mozgásba, unalmas és ízetlen; ha pedig mozgásba hozzák, csakhamar fájdalmassá lesz: csakis azok boldogok tehát, kiknek az akaratnak szükségkép szolgálatában álló mértéket meghaladó értelmi fölösleg jutott osztályrészül. Mert ebben az esetben tulajdonképeni életük mellett még szellemi életük is van, mely őket folytonosan, *fájdalom nélkül*, de mégis élénken foglalkoztatja és szórakoztatja. Pusztán a *szabad idő*, vagyis az akarat szolgálatában *nem foglalkoztatott* értelem erre nem elégséges, hanem az *erőnek* valóságos *fölöslege* szükséges *hozzá*: csak ez juttat ugyanis az akarat szolgálatában nem álló, tisztán szellemi foglalatossághoz, ellenben otium sine litteris mors est et hominis vivi sepultura (szellemi foglalatosság nélkül halála és temetése az embernek a nyugalom). (Sen. ep. 82.).

Aszerint azonban, a mint ez a fölösleg kicsi, vagy nagy, számtalan fokozata lehet ennek a reális élet mellett átélendő életnek; kezdve bogarak, madarak, ásványok, pénzek gyűjtésén és ismertetésén egészen a legmagasabb fokú költői és bölcseleti munkálkodásig. Hyen szellemi élet nemcsak az unalomtól, hanem annak káros következményeitől is megóv. Visszatart ugyanis a rossz társaságoktól és a sok veszedelemtől, balesettől, veszteségtől és pazarlástól, melybe juthatni, ha boldogságát tisztán a reális világban keresi az ember. Az én bölcseletem például nekem sohasem jövedelmezett semmit, de igen soktól megkímélt.

A normális ember ellenben életének élvezeteiben a *kívüle álló* dolgokra van utalva; tulajdonra, rangra, asszonyra és gyermekekre, barátokra, társaságra stb.; életének boldogsága ezeken alapul: azért szerencsétlen, ha ezeket elszalasztottá, vagy ha bennük csalódott. Hogy

feltüntessük ezt a viszonyt, azt mondhatnók, hogy az ő súlypontja *rajta kívül* esik. Éppen ezért az ilyen embernek folytonosan változó kívánságai és szeszélyei lesznek; ha anyagi eszközei engedik, majd jószágot, majd lovakat fog venni; hol vendégséget csapni, hol utazni fog, általában azonban nagy fénytűző lesz, éppen mert minden dologban kívülről vár kielégítést, miként az elerőtlenedett ember is húslevesektől és gyógyító-szerektől várja egészségének és erejének helyreálltát, minek tulajdonképeni forrása pedig kinek-kinek életereje. Hasonlítsuk már most össze, hogy ne térjünk át hirtelen a másik szélsőségre, egy ilyen emberrel az olyat, kinek szellemi ereje, ha nem is éppen valami kitűnő, de legalább a közönséges mértéket meghaladja, s azt fogjuk látni, hogy emez foglalkozik a szépművészetek valamelyikével mint műkedvelő, vagy pedig valamilyen reális tudománynyal, például botanikával, mineralogiával, fizikával, csillagászáttal, történelemmel vagy más ilyenekkel, és élvezeteit nagyrészt azokból meríti; fölülülvén rajtok, ha azok a bizonyos külső források elapadnak, vagy pedig nem elégitik őt ki többé. Azt mondhatjuk tehát, hogy az ilyen ember súlypontja *részben* már *magamagában van*. De mert a pusztá műkedvelés a művészetben még nagyon is távol áll az alkotó képességtől és mert a pusztán reális tudományok a jelenségeknek egymáshoz való viszonyain túl nem terjednek, nem is foglalhatják el az embert egészen s teljesen egész lényét sem tölthetik be, tehát nem szövődhetnek össze életével sem annyira, hogy minden más iránt való érdeklődését elveszítsse. Ez csakis a legnagyobb szellemeknek kiváltságuk, kiket genie névvel szoktunk illetni: mert csak őket vonja a dolgok léte és mivolta teljesen és abszolúte témájukhoz, hogy ezekről való mély felfogásuknak egyéniségük iránya szerint művészettel, költéssel vagy bölcselkedéssel adjanak kifejezést. Azért csak az *ilyen* embernek lesz nélkülözhetetlen szükséglete, hogy önmagával, gondolataival és műveivel zavartalanul foglalkozhassék; csak ő látja szívesen a magányosságot, csak ő tartja legfőbb jónak a szabad időt s nélkülözhetőnek minden mást annyira, hogy ezek, ha velük rendelkezhetik, nem ritkán terhére is lesznek. Csak az ilyen emberre mondhatjuk, hogy súlypontja *egészen önmagában van*.

Ez magyarázza meg, hogy miért nem vesznek részt a baráti és családi életben és a közügyekben ezek a nagyon ritka emberek, még ha jellemük a legjobb is, oly bensőséggel és határtalanul, mint a hogy azt nem egy más ember teheti: ők ugyanis, ha egyszer a maguk énjének birtokában vannak, végtére minden fölött megvigasztalódnak. Bennük így egygyel több izoláló elem van, mely annál hathatósabb, mert a többi ember nekik teljesen sohasem felel meg, miért is azokban nem láthatják a maguk képmását; és így azáltal, hogy a különeműt mindenben és mindenkiben állandóan megérik, lassankint megszokják, hogy az emberek között mint tőlük elütő lények járjanak, és hogy az ezekről való gondolataik kifejezésében a többes számnak nem első, hanem harmadik személyét használják.

Ebből a szempontból annyira látszik legboldogabbnak az, kivel a természet értelem dolgában bőkezűen bánat, mint a mily bizonyos, hogy a szubjektív közelebb áll hozzánk, mint az objektív, melynek, bárminemű lett légyen is, hatása mindig csak amattól közvetített, tehát másodlagos. Ezt bizonyítja ez a szép vers is:

Πλούτος ὁ τῆς ψυχῆς πλούτος μόνος ἐστὶν ἀληθής

Τ' ἄλλα δ' ἐχει α, τφ- πλείονα τῶν κτεανῶν.

Lucian in Anthol. I, 67.

(Egyedüli igaz gazdagság a lélek gazdagsága, a többinek mind megvan az a baja, hogy el lehet veszíteni.) Az ilyen belsőleg gazdag embernek kívülről semmi másra sincs szüksége, csak egy *negatív* ajándékra, a szabad időre, hogy szellemi képességeit kiművelhesse és fejleszthesse és hogy benső gazdagságát élvezhesse; tulajdonképen tehát csak egy abbeli engedelemre, hogy egész életén keresztül, a napnak minden órájában egészen *az lehessen, a mi*. Ha valaki arra van rendelve, hogy szellemének nyomait az egész emberiségre rávéssse, csak *egy* körülmény teheti boldoggá, illetőleg boldogtalaná; az ugyanis, hogy képességeit teljesen kifejlesztheti és munkáit befejezheti, illetőleg az, hogy ennek kivitelében

meggátoltatik. Minden egyéb kicsinyes neki. Ehhez képest, úgy látjuk, hogy minden idők nagy szellemei a legnagyobb becsben tartották a szabad időt. Mert kinek-kinek szabadideje annyit ér, mint a mennyit ér ő maga. Δοκει δε ή ευδαιμονία iv τη σχολή είναι (videtur beati-tudo in otio esse sita), (a boldogság úgy hiszem, a szabad időből áll) mondja *Aristoteles* (Eth. Nie. X, 7). Diogenes Laertius pedig (II, 5, 31) arról tudósít, hogy Σωκράτης Ιπηνει σχολην, ας καλλιστον κτημάτων (Socrates otium ut possessionum omnium pulcher-rimam laudabat) (S. a szabad időt minden tulajdonunk legszebbikének dicsérte). Erre vonatkozik az is, hogy Aristoteles (Eth. Nie. X, 7, 8, 9) legboldogabbnak a bölcselő életet mondotta. Sőt ide tartozik az is, a mit Politikájában (IV, 11) mond: τον εύδαιμονα βρον είναι τον κατ' άρετην άνεμποδιστον.; a mi lefordítva annyit tesz: »zavartalanul működni abban, a miben kiváló az ember, bármi legyen is az, ez a tulajdonképeni boldogság«, és a mi egyúttal összeesik *Goethének* Meister Wilhelm-jében tett kijelentésével: »a ki tehetséggel fölruházottan született valamilyen tehetségre, életének legszebb perceit abban fogja föltalálni.«

Csakhogya szabad idő nemcsak a mindennapi sorsai, de a köznapi emberi természettel sem igen szokott megférni, mert az ember természetszerinti rendeltetése az, hogy idejét a maga és családja megélhetésére szükséges javak megszerzésével töltse el. A kényszerűség embere Ő, nem a szabad értelmiségé. A közönséges embernek ezért csakhamar terhére lesz a szabad idő, sőt végtére kínozni is fogja, ha el nem tölti azt mindenféle mesterséges és képzelt célzattal, játékaival, szórakozásai és egyéb bogarai közben: és épp ezért bajt is hoz rá; nem hiába tartja a közmondás, hogy: difficilis in otio quies, (bajos semmit sem csinálni, ha szabad ideje van az embernek). De másrészt a rendes mértéket nagyon is meghaladó értelem épp oly abnormis, tehát természetellenes. Az evvel mégis fölruházott embernek boldogságához éppen erre, a másokra nézve majd terhes, majd káros szabad időre van szüksége, mert ennek híj jávai szerencsétlen lesz, akárcsak a járomba fogott Pegazus. Ha azonban mindkét természetellenes körülmény, a belső és a külső, összetalálkozik, nagyon szerencsés eset áll elő: mert az ilyeténkép megáldott ember magasabb nemű életet fog élni, mint a ki ment az emberi fájdalmak két ellentétes forrásától, a szükségétől és az unalomtól, vagy a megélhetésre való aggasztó küzdéstől és annak a képességnek a hiányától, hogy a szabad időt (vagyis magát a szabad egzisztenciát) elviselhesse, mely két bajtól az ember különben csak az által szabadulhat meg, hogy azok egymást kölcsönösen megsemmisítik és eloszlatják.

De mindezek mellett másrészt figyelembe veendő az, hogy nagy szellemi adományok az idegek túlságosan nagy tevékenysége folytán minden fájdalom iránt fokozott érzékenységet idéznek elő, továbbá, hogy az ilyen embereknek indulatos vérmérséklete és a mi ettől elválaszthatatlan, minden képzetüknek nagyobb élénksége és tökéletessége az ettől támasztott indulatok aránytalanul nagyobb hevesességét okozza, pedig általában több a gyötrelmes, mint a kellemes indulat; végül, hogy a nagy szellemi adományok birtokosukat a többi emberektől és munkálkodásuktól elidegenítik, mert minél többje van valakinek magamagában, annál kevesebbet találhat másokon. Száz dolog, mely másokat nagyon is kielégít, üres és élvezhetetlen neki, minélfogva a compensatióknak mindenütt érvényesülő törvénye talán itt is érvényben marad; hisz elég sokszor állították, és nem is minden látszat nélkül, hogy tulajdonképen a legkorlátoltabb eszű ember a legboldogabb, ha mindjárt senki sem irigyelné is tőle ezt a boldogságot. Ennek a dolognak döntő elhatározását illetőleg annyival kevésbé akarok elébevágni az olvasónak, mert maga *Sophokles* is két, egymással homlokegyenest ellenkező kijelentést tett róla: „Πολλω το tppovziv ευδαιμονίας πρώτον ύπαργεί.”

(Sapere longe prima felicitatis pars est.) (A tudás legfontosb része a boldogságnak.)

Antig. 1348 és másutt:

Ev τω φρονειν γαρ μηδέν ήδκτος βιος.

(nihil cogitantium jucundissima vita est.)

(A senimitse gondolkodóknak élete a legörvendetesebb.)

Ajax. 550.

Éppen ily kevésbé tudnak egymással megegyezni az ó-testamentum bölcselői is:

»A bolond élete rosszabb a halálnál!« (του γαρ μωρού ὑπερ θανάτου ζωη πονηρά.)

Sirak Jézus. 22, 12. és

»A hol nagy a bölcsesség, nagy a bánkódás is.« (δ προστ[^]εις γνώσιν, προσθέσει αλγημα.)

Koheleth. I. 18. Nem akarom itt említés nélkül hagyni, hogy az olyan ember, a kinek szellemi-erejének pontosan és szorosan normális mértéke következtében *semmi szellemi szükséglete nincs*, tulajdonképpen az, a kit szembeállítván a tanulóval (Musensohn), a diákéletből kiindult, később azonban magasabb értelemben vett s eredetével még mindig analog kifejezéssel *filiszter-nék* mond a német. Ez ugyanis az ἀμουσος ἄνηρ, és mindig is az marad. Magasabb szempontból indulván ki, a filiszter mivoltát úgy határozom meg, hogy az olyan ember, a kit álan-dóan a legkomolyabban foglalkoztat valami reálisnak gondolt dolog, mely valójában nem is az. Csakhogy pusztán egy ilyen, már transcendentalis meghatározás nem felelne meg annak a népszerű álláspontnak, a melyre jelen fejtegetésemben helyezkedtem, s azért azt minden olvasó talán meg sem értené. Amaz első meghatározás ellenben inkább tűr meg speciális magyarázatot, s eléggé föltünteteti a dolog lényegét, gyökerét mindazoknak a tulajdonságoknak, melyek a *filiszterre* nézve jellemzők. Szerinte a filiszter *szellemi szükségletek nélkül való ember*. Ebből már többféle dolog következtethető: először *önmagára való tekintettel* az, hogy a filiszter szellemi *élvezetek* nélkül marad, a már említett igazság folytán: il n'est de vrais plaisirs qu'avec de vrais besoins. Életét semmiféle, sem a megismerés és belátás után önmagukért való, sem a tulajdonképeni esztétikai élvezetek után való törekvés sem tölti be, mely utóbbi az elsővel határozottan rokon. Attól, a mit mégis az ilyenmű élvezetekből akár a divat, akár a tekintélyek rá tukmáltak, mint valami kényszermunkától lehetőleg rövidesen szabadulni akarni fog. Valódi élvezeteknek csak az érzékieket tartván, azokkal fogja magát kárpótolni. Életének tetőpontja tehát az osztriga és pezsgő lesz, célja pedig, hogy mindent megszerezzen, a mi testi jólétét emeli. Még eléggé szerencsés, ha ez sok dolgot ad neki! Mert ha azokat a javakat már előre rákényszerítik, biztos, hogy unalom fogja el, a mi ellen aztán minden kigondolható szerrel próbát fog tenni: bállal, színházzal, társasággal, kártyával, hazárdjátékokkal, lóval, asszonygyal, ivással, utazással, stb. Pedig az unalom megszüntetésére ott, a hol a szellemi szükségletek hiánya kizárja a szellemi élvezeteket, ez mind nem elegendő. Ezért jellemzi a filisztert bizonyos mogorva és száraz, az állatiasságba átcsapó komolyság. Semminek sem örül, semmi sem izgatja, semmi sem bírhatja részvételre. Az érzéki élvezetek ugyanis csakhamar kimerülnek, az éppen olyan filiszterekből álló társaság nemsokára unalmassá lesz, sőt a kártyajáték is előbb-utóbb kifáraszt. Talán a hiúság nyújtotta élvezetek még megmaradnak számára, melyeket a maga módja szerint abból merít, hogy másokat gazdagságban, rangban, befolyásban és hatalomban fölülmúlni törekszik, hogy őt ezért tiszteletben tartsák, vagy abból, hogy legalább olyanokkal érintkezik, a kik ebben a tekintetben kiválóak, hogy azok fényében sütkérezzék (a snob).

A filiszternek alaptulajdonságából *másodszor, másokra való tekintettel* az következik, hogy, mert szellemi szükséglete nincs, hanem csak fizikai, azokat fogja felkeresni, a kik nem az előbbi, hanem ez utóbbi szükségletét tudják kielégíteni. Másokon tehát legkevésbé a szellemi képességek nagyobb mértékét fogja keresni; sőt, ha valakiben észrevesz ilyet, inkább gyűlöletre és haragra fog gerjedni rajta, mert ez benne csak alsóbbrendűségének és sötét, alattomos irigykedésének terhes érzetét támasztja föl, a mit pedig a leggondosabban titkol, magamaga előtt is leplezve, de az ép ettől néha elfojtott dühvé növekszik.

Sohasem fog hát eszébe jutni, hogy becsülését vagy tiszteletét ehhez hasonló tulajdonságokhoz mérje, hanem azt kizárólag a rang, gazdagság, hatalom és befolyás számára fogja tartogatni, mint-a mik szemében az egyedüli igazi előnyök és a mikben kitűnni neki is leghőbb óhajtása.

Mindez azonban csak onnan van, mert az ilyen ember *szellemi szükségletek nélkül való*. Minden filiszternek az okoz legnagyobb fájdalmat, hogy *ideális* dolgokban semmi

öröme sem telik, és hogy mindig *reális* dolgokra szorul, ha unalmától szabadulni akar. Mert míg a reális élvezetek egyrészt igen hamar kimeríthetők, másrészt mindenféle bajnak okozói, addig az ideális élvezetek kiapadhatatlanok, magukban véve ártatlanok és nem is okozhatnak kárt.

Ebben, a boldogságunkat előmozdító személyi tulajdonságokról való egész szemlélődésben a *fizikaiak* mellett főleg az *értelmieket* vettem figyelembe. Azt pedig, hogy az *erkölcsi* kiválóságnak közvetlenül mily nagy befolyása van boldogságunkra, az' erkölcs alapjáról szóló pályamunkám 275. lapjának 22. §-ában (a 2. kiadásban a 272. lapon) már kifejtettem, miért is itt arra utalok.

III. FEJEZET.

Arról, a mije van valakinek.

Helyesen és szépen sorolta *Epikuros*, a boldogság nagy hirdetője, az emberi szükségleteket *három* csoportba. *Első* a természetes és szükségszerű szükségletek csoportja: azoké, melyek fájdalmat okoznak, ha ki nem elégítetnek. Ide ennél fogva csak a victus és amictus (élelem és ruházat) tartozik. Ezek könnyen kielégíthetők. *Második* a természetes, de nem szükségszerű szükségletek csoportja: a nemi kielégülés szükséglete; ámbár Epikuros ezt, Laërtius értesítése szerint nem említi föl; (mint a hogy itt különben is kissé helyreigazítva és megjavítgatva adom vissza az ő tanítását). Ezt a szükségletet már nehezebben lehet kielégíteni. *Harmadik* azoknak a szükségleteknek a csoportja, melyek sem nem természetesek, sem nem szükségszerűek: a fényűzés, bujaság, pompa és fény szükségletei: végnélküliek ezek és kielégítésük nagyon nehéz. (Lásd Diog. Laert. L. X, c. 27, § 149 és § 127. – Cic. de fin. I, 13.)

Vágyaink józanságának határát, vagyonunkra való tekintettel meghatározni, bajos, ha ugyan nem lehetetlen. Mert minden egyes embernek ebben az irányban való meglegedettsége nem valami abszolút, hanem pusztán relatív mennyiségtől függ. Vagyonának és igényeinek egymáshoz való viszonyától: miért is a vagyon, egymagában vétetvén figyelembe, éppen olyan keveset mond, mint egy tört számlálója nevező nélkül. Azokat a javakat, melyekre igényt tartani eszébe sem jutott az embernek, éppenséggel nem nélkülözi, és azok nélkül is teljesen meg van elégedve; míg más valaki, kinek százszorta többje van, szerencsétlennek érzi magát, mert *egy* dolgot nélkülöz, a mire igényt tart. Mindenki előtt ott van a látóhatára annak, a mit esetleg elérhet: a mennyire ez terjed, addig terjednek igényei is. Ha valamiféle, ezen a látókörön belül eső dolog olyannak mutatkozik előtte, hogy azt elérnie reménye támadhat, boldognak fogja magát érezni; de boldogtalan lesz, ha fölmerülő nehézségek ettől a kilátástól megfosztják. Annak, a mi ezen a körön *kívül* esik, semmi hatása sincs rá nézve. Ezért nem nyugtalanítja a szegényeket a gazdagoknak nagy vagyona, és másrészt ezért nem vigasztalja meg a gazdagokat, ha valamely céljukat elvétették, az a sok minden, a mi már birtokukban van. (A gazdagság olyan, mint a tenger vize: minél többet iszik belőle valaki, annál szomjasabb lesz. – Ugyanez áll a hírnévre is.) – Hogy egyéni hangulatunk, ha vagyonunkat vagy jólétünket elvesztettük, mihelyt túl vagyunk az első pillanatok fájdalmain, nem sokban különbözik előbbi hangulatunktól, az onnan van, hogy, mivel a sors tulajdonunk factorát csökkentette, mi magunk is hasonlóképen csökkenteni fogjuk igényeinknek factorát. Hogyha szerencsétlenség ért, ez a műtét fáj leginkább: miután ez megtörtént, mindinkább alább hagy a fájdalomunk, végtére nem is érezzük már: a seb behegedt. Viszont, ha szerencse ért, igényeinknek compressora emelkedik, és azok kiterjeszkednek: innen az öröm. De ez sem tart tovább, csak addig, míg ez a művelet teljesen végbe nem ment: megszokjuk az igények megkövült mértékét és egykedvűek leszünk az ennek megfelelő vagyonnal szemben. Ezt fejezi ki már Homeros is, Od. XVIII., 135-137. sorai:

Τοτόç γαρ νοός èοττν επιχθ-οτιών ανθρώπων,

Οταν ΙΟ' ήμαρ άγει πατήρ άνδρων τε, θ-εων τε.

(Olyan a halandó embernek az érzülete, a milyennek azt nap-nap után igazgatja az emberek és istenek atyja.)

Elégedetlenségünk forrása azokból az állandó megújuló kísérleteinkből fakad, melyekkel igényeink factorát emelni törekszünk, szemben a másik, meg nem változtatható factorral, mely ezt megakadályozza.

Nincs mit csodálkozni azon, hogy az emberek, kiknek annyi a szükségletük és annyira szükségletekből állnak, többre becsülik és nyíltan nagyobbra tartják a *gazdagságot* minden másnál, sőt a hatalmak is csak mint a gazdagodás eszközét tisztelik; valamint azon sem, hogy kereset czéljából minden mást félre dobnak vagy sutba hánynak, mint például a bölcsélet tanárai a filozófiát. Gyakran szemükre vetik az embereknek, hogy kívánságaik főleg pénzre irányúinak és hogy ezt jobban szeretik, mint minden mást. Pedig természetes, sőt okszerű is, hogy azt szeressék, a mi, mint valami fáradhatatlan Proteus, minden pillanatban alkalmas arra, hogy azzá alakuljon, a mi annyira változó kívánságaiknak és sokféle szükségleteiknek mindannyiszor megfelel. Minden más javunk ugyanis csak *egy* kívánságot, *egy* szükségletet elégíthet ki: étel csak az éhesnek jó, bor az egészségesnek, orvosság a betegnek, bunda csak télire, asszonyok csak annak a ki fiatal stb. Mindez tehát csak *άγαυ-α προς τί*, vagyis csak *relative* jó. Csak a pénz jó *abszolúte* : mert *nemcsak egy* szükségletnek felel meg in concreto, hanem *a* szükségletnek in abstracto.

A meglevő vagyont olybá kell tekinteni, mint valami védőfalat a sokféleképp támadható bajok és balesetek ellen, nem pedig, mint valami engedelmet, vagy éppen kötelezettséget arra, hogy a világ multságait megszerezzük. Olyanok, kiknek hazulról nincs vagyonuk, de végtére abba a helyzetbe jutnak, hogy tehetségükkel, lett légyen az bárminemű is, sokat szerezhetnek, csaknem mindig azt képzelik, hogy tehetségük a maradandó tőke, szerzeményük pedig a kamat. Nem is tesznek félre tehát keresetükből, hogy ezáltal maradandó tőkéjük legyen, hanem mindent elköltenek úgy, a mint megszerzik. Csakhogy utóbb többnyire szegénységre jutnak ; mert keresetük elapad vagy megszűnik, a mennyiben vagy tehetségük maga kimerült már, ha mulandó volt, a milyen majd minden, a szépművészetekre való tehetség ; vagy pedig, mert különös körülmények és konjunktúrák között lehetett csak érvényesülnie, melyek már megszűntek. Kézművesek tehetnek úgy, amint mondtuk, mert nem egykönnyen veszítik el munkájukra való képességüket, sőt azt segédek alkalmazásával pótolhatják is ; és mert az, a mit előállítanak, szükséglet tárgya, tehát minden időben kelendő ; azért helyesen tartja a közmondás is, hogy: »mesterségnek arany a feneké«. Nem így a művészek és virtuózok minden faja. Éppen ezért nagyon meg is fizetik ezeket. Az tehát, a mit szereznek, vagyonúkká kellene, hogy legyen, holott ők elbizakodván, pusztá kamatul tekintik és ezáltal a maguk vesztébe rohannak. Olyanok ellenben, akiknek öröklött vagyonuk van, legalább mindjárt egészen helyesen tudják, mi a tőke és mik a kamatok. A legtöbben tehát iparkodni fognak amazt jól befektetni, semmiképp meg nem támadják, sőt lehetőleg félreteszik a kamatok egy nyolczadat, hogy jövődöbeli zavarokkal szembeszállhassanak. Ezért többnyire jólétben is maradnak. Ez az egész észrevétel nem áll a kereskedő emberre: mert előtte a pénz maga eszköz további szerzeményre, mint valami szerszám; ezért akkor is, ha tisztán maga szerezte, azon lesz, hogy használat útján megtartsa és szaporítsa. Nem is találhatunk semmiféle állásúak közt sem olyan gazdagságot, mint éppen itt.

Különben rendszerint azt látjuk, hogy azok, a kiknek már volt részük tulajdonképeni ínségben és nyomorúságban, sokkal kevésbé félnek tőle, és ezáltal inkább hajlanak pazarlásra, mint azok, kik csak hallomásból ismerik. Amazok közzé sorolhatók mindazok, kik valami szerencse, vagy bármiféle különös tehetségük folytán meglehetősen gyorsan jutottak szegénységből jobb sorba: ez utóbbiak közzé pedig azok, a kik jólétben születtek és abban meg is maradtak. Ezek általában inkább gondolnak jövőjükre és ennél fogva takarékosabbak, mint azok. Arra lehetne ebből következtetni, hogy a szükség nem is olyan rossz valami, mint a milyennek úgy messziről tekintve látszik. Pedig ennek oka valójában talán inkább abban

rejlük, hogy annak, a ki már vagyonosnak született, ez a vagyonság valami elkerülhetetlen dolognak látszik, mintegy az egyetlen tőrhető életmód elemének, akárcsak a levegő; ezért gondja is lesz rá, akárcsak életére, minek folytán többnyire rendszertő, előrelátó és takarékos lesz. Az viszont, a ki szegénynek született, ezt a szegénységet tekinti mintegy természetes állapotnak, a vagyont pedig, melyhez utóbb valami módon hozzájut, fölösleges valaminek és csak arra valónak, hogy élvezze és eltékozzolja; hiszen ha ismét túladdott rajta, tud magán segíteni épp oly jól, mint annakelőtte, a nélkül is, sőt még egyik gondjától szabadult meg. Úgy lesz tehát, mint Shakespeare mondja:

The adage must be verified,
That beggars mounted run their horse to death.

Henry VI. P. 3. A. x.

(Bebizonyul a példaszó: »Ha felkap, agyon nyargalja a koldus lovát«. Ford. *Lőrinczi (Lehr) Zsigmond.*)

Ehhez járul még természetesen az is, hogy az ilyen emberek erős és kelleténél nagyobb bizalmat táplálnak nem annyira eszükben, mint inkább szívükben, egyrészt a sors, másrészt a maguk eszközei iránt, melyek őket szükségükből és szegénységükből már kiségették egyszer, miért is a nyomor vizeit nem tartják feneketlen mélynek, mint azok, a kik gazdagoknak születtek, hanem azt gondolják, hogy majd ismét a magasba emelkedhetnek, ha feneket értek.

Ebből az emberi sajátosságból magyarázható az is, hogy asszonyok, kik szegények voltak lány korukban, nem ritkán követelőbbek és pazarlóbbak, mint olyanok, kiknek nagy hozományuk volt; mert a gazdag lányok nagyobbbrészt nemcsak vagyont hoznak a házhoz, de sokkal több igyekezetet, mondhatni öröklött ösztönt is annak fenntartására, mint a szegények. A ki egyébiránt ennek ellenkezőjét akarja vitatni, az Ariosto első szatírájában maga mellett szóló tekintélyre talál; Johnson dr. viszont az én véleményemet osztja: A woman of fortune being used to the handling of money, spends it judiciously: but a woman who gets the command of money for the first time upon her marriage, has such a gust in spending it, that she throws it away with great profusion. (Egy gazdag nő, ki hozzá van szokva a pénzzel való bánáshoz, okosan költi azt: de az olyan nő, a ki csak házassága kezdetétől fogva kapja a pénz fölött való rendelkezés jogát, olyan kedvet érez a költekezésre, hogy pazarul dobja el magától.) (Lásd: Boswell, *Life of Johnson*, ann. 1776, aetat. 67.) Annak, a ki szegény lányt venne el, mindenesetre azt tanácsolnám, hogy ne egész vagyont, hanem csak annak kamatait hagyja rá öröklő, főleg pedig azt, hogy gondoskodjék róla, nehogy gyermekeinek vagyona is az asszony kezébe jusson.

Úgy hiszem semmikép sem végzek valami tollamhoz nem méltó dolgot, ha itt a szerzett és öröklött vagyon föntartására való gondosságot ajánlom. Mert meg nem becsülhető előny az, ha az embernek már hazulról van anyyija, hogy, ha csak egyedül a maga személyét illetőleg is, család nélkül, valósággal függetlenül, vagyis a nélkül, hogy dolgoznia kellene, kényelmesen élhet: mert ez fölment és megszabadít az emberi étellel velejáró ínségtől és küzködéstől, ez az általános robotmunka, minden embernek e természetszerinti sorsa alul való emancipáció. Csak az, a kinek a sors ezt a kedvezést megadta, születik igazán szabadnak: mert csak így, *sui juris* ura idejének és erejének és csak így mondhatja minden reggel: »enyém a nap«. És éppen ezért sokkal kisebb a különbség a között, a kinek ezer tallérnyi kamat jár, és a között, a kinek százezer tallérnyi, mint az első és a között, a kinek semmije sincs. Legtöbbbet azonban akkor ér az öröklött vagyon, ha olyan embernek jutott, a ki magasabb rendű szellemi erővel lévén megáldva, olyasmivel foglalkozik, a mi a kenyérkeresettel össze nem fér: mert akkor a sors kétszeresen ajándékozta meg az illetőt, a ki ezáltal géniusának élhet, az emberiség iránt való tartozását pedig százszorosan róhat ja le avval, hogy olyan munkát végez, mit senki más sem tudott és olyan valamit teremt, a mi az egész emberiségnek javára, sőt becsületére válik. Másvalaki meg, ha ilyen kedvező helyzetbe jutott, emberbaráti törekvéseivel fog az emberiség előtt érdemeket szerezni. De a ki sem ezt, sem am azt nem

teszi, még valamennyire, vagy csak kísérletképen sem, sőt még annak a lehetőségét sem nyitja meg a maga számára, hogy valamilyen tudomány alapos elsajátítása útján azt okosan támogathassa, – az ilyen, ha vagyonát örökölte, csak lopja a napot és megvetésre méltó. Nem is lesz boldog: mert a szükségtől való mentessége az emberi nyomorúságok másikat, az unalmat szabadítja rá, mely annyira kínozza, hogy sokkal boldogabb lehetne, ha a szükség valami foglalkozásra készítette volna. Éppen ez az unalom könnyen extravaganciákba fogja vinni, melyek megfosztják attól az előnytől, melyre nem mutatkozott érdemesnek. Valóban, sokan csak azért vannak nyomorúságban, mert mikor pénzüik volt, elköltötték azt, hogy olyasvalamit találjanak, a mi a rájuk nehezedeő unalmat csak pillanatnyira is enyhítse.

De egészen másként áll a dolog, ha valakinek az a célja, hogy magas állásba jusson az állam szolgálatában, mikor is arra kell törekednie, hogy mások kegyét megnyerje, barátokat és összeköttetéseket szerezzen, melyekkel fokról-fokra emelkedhetik esetleg a legmagasabb állásokra is: ilyen esetben ugyanis alapjában véve jobb, ha minden vagyon nélkül lépett ki a világba. Különösen annak, a ki nem nemes, de némi tehetsége van, valóban elsőbbségére és ajánlóul fog szolgálni az, hogy egészen szegény ördög. Mert mindenki, már pusztá társalgás közben is, és még sokkal inkább hivatalos működésében, leginkább és legörömeztőbb olyan embert keres, a ki nála alsóbbrendű. Már pedig csak valami igazán szegény ördög van annyira tudatában a maga teljes, mély, határozott és minden oldalról való inferioritásának és teljesen jelentéktelen és értéktelen voltának, mint a hogy azt itt kívánják. Mert csak az ilyen ember hajol meg gyakran és eléggé hosszasan, és csak az ilyen hajtja meg derekát teljes derékszögben: csak ő tűr el mindent, személyét illetőleg, mosolyogván hozzá; csak ő ismeri el az érdem telj 3S értéktelenségét; csak ő dicséri nyilvánosan, hangos szóval, vagy nagybetűs nyomtatásban a fölötte állók, vagy egyébként befolyásos emberek irodalmi kontárkodását remekműnek; csak ő ért a kunyoráláshoz: következőleg csak ő igazolhatja idején, tehát még fiatal korában azt a titkos igazságot, melyet Goethe nekünk a következő szavakkal fedett fel:

»Az alávalóságról
senki se panaszkodjék:
mert az a hatalmas dolog,
bármit mondjanak is néked.«

Nyugot-keleti Diván.¹¹

Holott az, kinek hazulról van miből megélnie, többnyire ellenkezni fog: megszokta emelt fővel járni; mind azt a furfangot nem tanulta, ezenkívül talán büszke valamelyes tehetségére, melynek pedig – a közepes, de csúszó-mászó emberrel szemben való – elégtelenségét be kellene látnia; végtére még az is kitelik tőle, hogy észreveszi följobb valóinak inferioritását, és ha méltatlanul bánnak vele, csökönys lesz és megköti magát. így nem juthatni előre az életben: az illető inkább odajut végtére, hogy elmondhatja a vakmerő Voltaire-vel együtt: nous n'avons que deux jours vivre: ce n'est pas la peine de les passer à ramper sous des coquins méprisables (egész életünk mindössze két nap: nem érdemes avval töltenünk azt, hogy csuszunk-mászunk megvetendő gazemberek előtt): – melleleg megjegyezve, sajnos, hogy *ez* a coquin méprisable oly állítmány, melynek a világon veszettül sok alanya van. Láthatjuk tehát, hogy Juvenalis szavai:

Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat

Res angusta domi,

(Nem egykönnyen kerülnek fölül azok, a kik erényének útjában áll otthoni szűk sorsuk.)

inkább a virtuózok élete pályájára, mint a nagyvilági emberekére vonatkoznak.

Ahhoz *a mije van valakinek*, nem számítottam hozzá feleséget és gyermekeket; mert

¹¹ »Uebers Niederträchtige
Niemand sich beklage:
Denn das ist das Mächtige,
Was man dir auch sage.«

inkább *ő az övék*. Inkább volnának ide sorolhatók a barátok: de itt is kell, hogy a birtokos hasonló mértékben legyen másnak a birtoka is.

IV. FEJEZET.

Arról, a minek mutatkozik valaki.

Ezt, tehát létünket a mások véleményében természetünknek egy sajátos gyöngesége folytán általában kelleténél nagyobbra becsüljük; bár a felületesebb vizsgálódás is meggyőzhetne róla, hogy az, önmagában véve, boldogságunkat illetőleg egészen jelentéktelen. Ezért alig érthető, miért örül mindenki bensőjében annyira, valahányszor mások róla való kedvező véleményének jeleit veszi észre és ha hiúságának valami módon hízelegnek. A mily elmaradhatatlan a macskánál, hogy dorombol, ha czirógatjuk, úgy kél édes gyönyörűség annak az embernek is arczán, a kit dicsérnek, még pedig praetensiói terén, ha mindjárt kézzelfoghatólag hazudik is az a dicséret. Gyakran megvigasztalódik az ember valódi szerencsétlenségében, vagy a fölött, hogy boldogságunknak idáig tárgyalt két főforrása csak szűkecskén folyik számára, ha mások tetszésének jeleit látja: és viszont, csodálni lehet, mennyire határozottan bántja, sőt gyakran mélyen megsebzti a dicsőségre vágyásán valamilyen gondolattal, valamilyen mértékben vagy körülmény folytán ejtett minden sérelem, minden fitymálás, mellőzés és figyelembe nem vétel.

Ez a tulajdonság, a mennyiben a becsület érzése alapul rajta, sok ember magaviseletére, erkölcsiségét pótolván, jó hatással lehet ugyan, de a tulajdonképeni emberi *boldogságra*, mindenekelőtt pedig az erre nézve olyan jelentős lelki nyugalomra és függetlenségre, inkább zavarólag és károsan hat, mint hasznosan. Ezért a magunk szempontjából tanácsos korlátokat emelni neki és a javak értékének kellő megfontolásával és helyes megbecsülésével lehetőleg mérsékelni ezt a mások véleménye iránt való nagy érzékenységet, úgy az esetben, ha hízelegnek neki, mint akkor, ha fájdalmat okoznak: mert mindkettő egy húron pendül. Amellett pedig mások nézetének és véleményének rabja lesz az ember:

Sic leve, sic parvum est, animum quod laudis avarum

Subruit ac reficit.

(Ilyen könnyű, ilyen kicsiny dolog az, a mi lesújtja és fölvidítja a dicséretre éhező szívet.)

Tehát nagyon is hozzájárul boldogságunkhoz annak értékének helyes megállapítása, a mi önmagunkban és *önmagunkért* vagyunk, szemben azzal, a minek csak *mások* szemében látszunk. Az előbbihez tartoznak: az, a mivel életünk egész idejét töltjük, ennek benső tartalma, egy szóval mindazok a javak, melyeket »a mi valaki« és »a mi je van valakinek« címek alatt figyelembe vettünk. Mert az a hely, a hol mind-ennek hatásköre van, a saját magunk tudata. Az ellenben, a mi *mások előtt* vagyunk, másnak tudatába esik: abból a képzetből áll ez, melylyel az illető tudatban megjelenünk, azokkal a fogalmakkal együtt, melyek enez a képzethez alkalmaztatnak.¹² Ez pedig olyas valami, a mi közvetlenül éppen nincs meg számunkra, hanem csak közvetve, a mennyiben ettől függ másoknak irántunk való viselkedése. És ez maga is csak annyiban veendő figyelembe, a mennyiben befolyással van valamire, a mi azon, a mi *magunkban és magunkért* vagyunk, változtathat. Amellett az, a mi másnak tudatában végbemegy, mint olyan, teljesen lényegtelen ránk nézve, és magunk is lassanként közömbösekké leszünk vele szemben, ha elegendőképp megismertük a legtöbb ember gondolatainak felületességét és haszontalanságát, fogalmainak korlátozottságát, érzületének kicsinyességet, véleményének ferdeségét, tévedéseinek nagy számát, és ha azonkívül a magunk tapasztalatából megtanultuk, hogy milyen fitymálva beszélnek mindenkiről alkalom adtán az emberek, ha nincs mit tartaniok tőle, vagy ha azt' hiszik, hogy az nem jut az illetőnek

¹² A legmagasabb állásúak mindennemű fényük, díszük, pompájuk, méltóságuk és külsőségeik mellett is elmondhatják: boldogságunk egészen rajtunk kívül esik: annak a helye mások fejében van.

tudomására; de leginkább akkor, ha egyszer végighallgattunk vagy féltuczat buta embert, hogy milyen megvetéssel beszélnek a legnagyobb emberről is.

Be fogjuk látni akkor, hogy a ki sokat ad a2 emberek véleményére, túlságosan nagy tisztelettel van irántuk.

Mindenesetre nyomorúságos forrásra van utalva az, a ki boldogságát nem a már előbb tárgyalt két csoport javaiban találja, hanem ebben a harmadikban keresi, tehát nem abban, a mi ő valóban, hanem abban, a mi mások képzetében. Mert egész mivoltunknak, tehát boldogságunknak is alapja általában állati természetünk. Ezért jólétünkre egészségünk a legfontosabb, ezen kívül pedig a magunk fenntartására szolgáló eszközök, tehát gond nélkül való megélhetés. Becsület, fény, rang, hírnév, tulajdonítson neki bármi nagy értéket is valaki, nem ér föl ezekkel a fontos javakkal, sem azokat nem pótolhatja: sőt szükség esetén minden meggondolás nélkül is oda lehetne ezeket adni amazokért. Ennélfogva boldogságunkra fog szolgálni, ha még idején jutunk arra az egyszerű meggyőződésre, hogy mindannyian elsősorban és valójában a magunk bőrében élünk, nem pedig mások véleményében, és hogy tehát reális és egyéni állapotunk, a mint azt egészség, vérmérséklet, képességek, jövedelem, feleség, gyermekek, öröm, lakás stb. meghatározzák, százsorta fontosabb boldogságunkat illetőleg, mint az, a mit rólunk gondolni másodnak kedvök tartja.

Az evvel ellenkező balvélemény boldogtalanná tesz. Hangoztatni szokták: »a becsület még az életnél is többet ér«, ez tehát tulajdonképpen annyit tesz: »Élet és jólét – semmi; az a fő, hogy mások mit gondolnak rólunk.« Ez a kijelentés talán túlzásnak látszik, melynek alapja az a prózai igazság, hogy az emberek között való haladásunkra és fönnmaradásunkra gyakran múlhatatlanul szükségünk van becsületre, vagyis az embereknek rólunk való jó véleményére, a mire alább még vissza fogok térni. De ha nézzük, hogy mindennek, a mire az emberek egész életükön át, fáradhatatlan megerőltetéssel, ezer veszedelem és baj között törekszenek, mennyire végső oka az, hogy ezáltal másoknak róluk való véleményét kedvezőbbé tegyék, a mennyiben nemcsak hivatalra, címre és kitüntetésre, de még gazdagságra, sőt tudományra¹³ és művészetre is alapjában véve és főleg ezért törekszenek, és hogy végső céljuk, a mit el akarnak érni, az, hogy mások előtt való tekintélyüket öregbítsék: úgy azt látjuk, hogy ez, sajnos, csak az emberek dőreségének nagy volta mellett bizonyít.

Általánosan uralkodó tévedés, hogy az emberek kelleténél többet adnak mások véleményére: lett légyen ennek gyökere a magunk természetében, vagy keletkezett légyen a társaság és művelődés folytán; mindenesetre szerfölött nagy és boldogságunk ellen való hatással van minden cselekvésünkre és minden tettünkre, amely hatást nyomon követhetünk, attól kezdve, a mint a qu'en dira-t-on iránt (»mit fognak mondani«) való aggódó és szolgálai tekintetben megnyilatkozik, egész addig, a mint Virginiust arra bírja, hogy törét leánya szívébe döfje; vagy a mint arra csábítja az embert, hogy az utókor dicséréséért nyugalma, gazdagságát és egészségét, sőt életét is föláldozza. Ez a téves hit annak, kinek az emberek fölött uralkodnia, vagy azokat egyébként igazgatnia adatott, csakugyan kényelmetes eszközt nyújt; miért is az embert idomító művészetnek minden fajtájában első helyet foglal el az az utasítás, hogy ébren tartani és erősíteni kell az emberek becsületérzését: de az ember egyéni boldogságát illetőleg, mely vizsgálódásunknak itt tárgya, egészen másként áll a dolog, sőt óva kell inteni mindenkit, hogy ne adjon túlságosan sokat mások véleményére. De ha ez, mint azt a mindennapi tapasztalás mutatja, mégis így van, ha a legtöbb ember éppen másoknak róla való véleményét becsüli legtöbbször és többet tesz ennek érdekében, mint azért, a mi, – mert *a saját maga tudatában* megy végbe, – köz vetetlenül van meg számára; ha tehát a természet rendjének fölforgatása miatt amaz, élete reális, emez, pusztán ideális részének tűnik föl előtte; ha tehát a származékos és másodrendű dologból földolgot csinál, és sokkal inkább szívében viseli mivoltának mások fejében támadt képét, mint ezt a mivoltát magát: – úgy ez a

¹³ *) Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter. (A magad tudása semmi, hacsak te magad is nem tudod» hogy másnak tudomása van róla.)

közvetlenül való nagybecsülése annak, a mi közvetlenül nem is létezik ránk nézve, az a balgaság, melyet *hiúságnak*, vanitas-nak neveztek el, hogy ezáltal föltüntessék ennek a törekvésnek ürességét és tarthatatlanságát. A mondottakból az is könnyen belátható, hogy ez a célznak az eszközökkel szemben való szem elől tévesztése, épp úgy, mint a fősvénység.

Tényleg az az érték, melyet mások véleményének tulajdonítunk és állandó szorgoskodásunk ezt illetőleg, rendszerint majd minden észszerű meg-okolást fölülmúl, úgy hogy olybá vehető, mint valami általánosan elterjedt, vagy még inkább az emberekkel velükszületett mánia. Mindenben, a mit cselekszünk, majd minden más helyett elsősorban a mások véleményére vagyunk tekintettel, és pontos vizsgálódás után azt fogjuk látni, hogy minden gondunknak és aggodalmunknak, melyet valaha csak éreztünk, majd a fele az erről való gondoskodásból támadt. Mert ez az alapja minden, oly gyakran megbántott, mert oly betegesen érzékeny önértetünknek, minden hiúságunknak és praetensiónk-nak, nemkülönben fényűzésünknek és nagyzásunknak is. Ennek a gondnak és nyavalyának híjján, fényűzésünk alig volna egy tizede annak, a mi. Minden büszkeség, point d'honneur és puntiglio, bárminemű és hatáskörü lehet is, a hiúságon alapul – és micsoda áldozatot nem követel gyakran! Már a gyermekben

mutatkozik, azután minden életkoron át, de legnagyobb mértékben az aggkorban; mert akkor, a szellemi élvezetekre való képesség elapadásával, az emberben a hiúság és a góg már csak a fősvénységgel osztják meg az uralmat. Legtisztábban a franczián figyelhető meg ez, mint a mely népnél egészen otthonos és gyakran a legképtelenebb nagyravágyásban, nevetséges nemzeti hiúságban és a legszemtelenebb kérkedésben keres magának szabad utat; minekfolytán e törekvésük maga magát hiúsította meg, a mennyiben őket más nemzetek gúnyolódásának tette ki és a »grande nation« csúfnévvé vált. De hogy a mások véleményéről való szertelen gondoskodásnak itt szóban forgó visszássága még különösen ki világoljék, hadd álljon itt egy, a körülmények és a nekik megfelelő jellem összetalálkozásának fényhatása folytán, ritka kedvező és felső fokú példája ennek az emberi természetben gyökerező balgaságnak, a mennyiben ebből ennek a csodálatos indító oknak az ereje is tisztán megítélhető. Ez a Times 1846. márczius 31.-iki számából, *Wix Tamásnak*, egy mesterinasnak, ki mesterét boszúból meggyilkolta, épp imént végrehajtott kivégzése részletes jelentéséből vett következő idézet: »A kivégzés napján kora reggel elment hozzá a fogház káplánja. De *Wix*, bár nyugodt volt, nem is hederített annak intéseire; az egyedüli dolog, a mivel törődött, inkább az volt, bár sikerülne neki gyalázatos halálának nézői előtt magát lehetőleg bátran viselnie. – És ez sikerült is neki. Az udvarban, melyen át a szoroson a fogház épülete mellett levő vesztőhelyre kellett mennie, így szólott: »»Lám, hát nemsokára megismerem a nagy titkot, mint dr. Dodd mondotta!«« Bár keze össze volt kötözve, minden legkisebb segítség nélkül ment föl a bitó létrájára: fölérve, jobbra-balra hajlongott a nézők előtt, mit az egybegyűlt tömeg dörgő tetszésnyilvánítással viszonzott és jutalmazott, stb.« – Ez pompás példája a nagyravágyásnak, hogy valakinek, a ki a halál legborzasztóbb neme és az örökkévalóság előtt áll, semmi másra se legyen gondja, mint arra a benyomásra, melyet az összecsendült báméskodókra gyakorol, és a véleményre, melyet magáról ezek fejében hátrahagy! – És íme, éppen ilyen volt *Lecomte*, a kit ugyanezen évben Franciaországban végeztek ki királygyilkos kísérlete miatt, s a kit pöre alatt legkivált az bántott, hogy nem jelenhet meg tisztességes ruhában a pair-ek kamarája előtt, sőt kivégzésekor is leginkább azon boszankodott, hogy nem engedték meg neki, hogy előbb megborotválkozzék. Hogy ez ennekelőtte sem volt másként, azt láthatjuk abból, a mit *Mateo Aleman* híres regénye, *Guzman de Alfarache* bevezetésében (declaracion) mond, hogy ugyanis sok elámított gonosztevő, utolsó órájában, melyet kizárólag lelki üdvösségére kellene fordítania, megvonja ezt attól, hogy valami kis beszédet dolgozzon ki és tanuljon be, melyet a bitófa létráján akar elmondani. De az ilyen vonásokban a magunk tükörképét láthatjuk meg: mert nagyszabású esetek mindenütt a legtisztább fölvilágosítást nyújtják. Minden gondunk, aggodásunk,

bosszankodásunk, gyötrődésünk megerőltetésünk stb., talán a legtöbb esetben tulajdonképpen a mások véleményét illeti, és épp oly képtelen, mint azoké a szegény bűnösöké. Irigységünk és gyűlöletünk is legnagyobb részt az említett forrásból fakad.

Nyilvánvaló tehát, hogy alig is járulhatna valami annyira boldogságunkhoz, mely leginkább a lélek nyugalmán és a megelégedettségen alapul, mint ennek az indító oknak észszerűen elegendő mértékére való korlátozása és leszállítása, mely mérték a jelenleginek talán egy ötvened része; vagyis ennek a minket folytonosan gyötrő fulánknak testünkbeli való eltávolítása. Csakhogy ez igen nehéz: mert természetünkkel járó és velünk született visszassággal van dolgunk. Etiam sapientibus cupido gloriae novissima exuitur (még bölcs embereknek is dicsőség a végső vágyuk) mondja Tacitus (hist. IV, 6.). Hogy ettől az általános balgaságtól szabadulhassunk, az volna az egyetlen eszköz, hogy azt határozottan mint olyant ismerjük föl, és hogy ezért belássuk, mennyire teljesen hamis, vizás, téves és képtelen szokott lenni a legtöbb ember véleménye; hogy ezért az magában véve figyelmünkre sem méltó; továbbá, hogy a legtöbb dologban és esetben mily kevés reális befolyást gyakorolhat ránk mások véleménye, és hogy általában mennyire kedvezőtlen ez nagyrészt; úgy hogy majd mindenki szinte belebetegednék a boszúságba, ha meghallaná, mi mindent mondanak és milyen hangon beszélnek róla; végül, hogy még magának a becsületnek is tulajdonképpen közvetett az értéke és nem közvetlen stb. Ha sikerülne ebből az általános balgaságból megtérnünk, ennek lelkünk nyugalmának és vidámságunknak hihetetlen nagy megnövekedése lenne a következménye, és hasonlóképpen föllépésünknek nagyobb határozottsága és biztossága, általában pedig elfogulatlanabb és természetesebb volna viselkedésünk. Az a fölülte jóteknony befolyás, melyet lelkünk állapotára az elvonult életmód gyakorol, legnagyobb részt azon alapul, hogy elvonja életünk folyását mások tekintete elül; megszünteti tehát azt is, hogy esetleges véleményükre állandóan tekintettel legyünk és ezáltal önmagunknak visszaad bennünket. Nemkülönben sok valódi szerencsétlenségnek is elejét vehetnők, melybe csakis ez az ideális törekvés, helyesebben ez az átkozott balgaság dönt; sokkal több gondosságot is fordíthatnánk más, szilárd javakra, és ezeket zavartalanabban is élvezhetnék aztán. De, mint mondtuk, χαλεποί« καλά (nehéz elérni a szépet).

Természetünk itt fejtegetett balgaságának főleg három hajtása van: a nagyra vágyás, a hiúság és a büszkeség. A különbség e két utóbbi között azon alapszik, hogy míg a *büszkeség* az a határozott meggyőződés, hogy valamilyen tekintetben másoknál többet érünk, addig a *hiúság* az a kívánság, hogy másokban ilyen meggyőződést keltsünk, melylyel legnagyobb részt velejár az a titkos remény is, hogy e révén magunk is ezt fogjuk hihetni. A büszkeség tehát önmagunknak *belülről* kiinduló, tehát közvetetten nagyratartása; a hiúság ellenben az a törekvés, hogy ilyenre *külről*, tehát közvetetten telessünk szert. Épp ezért a hiúság beszédessé, a büszkeség hallgataggá tesz. Pedig a hiú embernek tudnia kellene, hogy mások nagy véleményét, a mire törekszik, sokkal inkább érheti el tartós hallgatással, mint beszéddel, még ha a legjobb dolgokról beszélhetne is. Nem büszke, a ki büszke lenni akar, hanem legföljebb csak játszhatja a büszkét, de úgy ebből, mint minden más fölvelt szerepéből csakhamar kiesik Mert igazán büszkévé csak az elsőbbségeinkről való határozott, benső és megrendíthetetlen meggyőződés tesz. Hogy ez a meggyőződés téves, vagy hogy csak külső és convenciónális elsőbbségeken alapul, – ez mit sem tesz a büszkeséget illetőleg, ha valójában és komolyan megvan. Minthogy tehát a büszkeségnek a *meggyőződés* a gyökere, mint minden ismeret, úgy az sem függ a magunk *tetszésétől*. Legnagyobb ellensége, értem alatta legnagyobb hátráltatóját, a hiúság, mint a mely mások tetszését hajhászsa, hogy azután erre alapítsa az illetőnek önmagáról való nagy véleményét, holott az erről való állandó és határozott meggyőződést a büszkeség előre föltételezi.

Bármennyire gáncsolják is a büszkeséget és bármennyire költik is rossz hírét mindenfelé, mégis úgy sejttem, leginkább olyan emberek teszik ezt, kiknek nincs semmijük, a mire büszkék lehetnének. A legtöbb ember szemtelenségével és buta merészségével szemben igen

jól teszi, a kinek valamelyes elsőbbsége van, ha maga szemmel tartja azt, nehogy teljesen feledésbe menjen: mert a ki ilyet jóhiszeműleg semmibe sem vesz és a többiekkel szemben úgy viselkedik, mint ha velük teljesen egyenlő lenne, azt tüstént és igazán annak is fogják tekinteni. De leginkább azoknak ajánlanám ezt, kiknek elsőbbsége legmagasabb nemű, vagyis reális és így tisztán személyi; – mert ez nem idézhető fel az emlékezetbe érzékelhető behatással minden pillanatban, mint a rendjel és cím: mert különben eléggé gyakran láthatják majd példázva a közmondást: sus Minervám (disznó oktatja Minervát.« Tréfálódzzál csak szolgáladdal, s csakhamar ülepét mutatja neked« – kitűnő arabs közmondás; és a horatiusi mondást, sume superbiam, quaesitam meritis (légy büszke, érdemek alapján), sem kell elvetni. Ellenben a szerénység erényét semmiházi embereknek találták föl; mert szerintük mindenkinek úgy kell beszélnie magáról, mintha ő is olyan volna, a mi pompásan egyenlővé teszi ugyan az embereket, de a miből az is következnek, hogy egyáltalán nincs, csak semmiházi.

A büszkeségnek legolcsóbb neme a nemzeti büszkeség. Mert ez az illetőben, a ki vele el van telve, *egyéni* tulajdonságoknak, melyekre büszke lehetne, hiányát árulja el, különben nem ragadná meg azt, a miben annyi millió emberrel osztozik. Kinek határozott személyi elsőbbsége van, inkább fogja lehető világosan fölismerni a maga nemzetének *hibáit*, mert azok folyton szeme előtt vannak. Minden szánalomra méltó fajankó ellenben, mert semmije sincs, a mire büszke lehetne, az utolsó eszközhöz nyúl, és büszke a nemzetre, a melyhez éppen tartozik: ezen üdül fel és hálával telten kész már most nemzete minden hibájáért és balgaságáért $\pi\upsilon\chi$ και $\lambda\alpha\chi$ (öklével és sarkával) síkra szállani. Ezért pl. ötven angol közül alig fogunk egynél is többet találni, a ki velünk egyetértene, ha kellő megvetéssel beszélünk nemzetének ostoba és lealacsonyító vakbuzgóságáról: de ez az egy aztán okos ember lesz. – A németben nincs meg a nemzeti büszkeség, és ezzel sokaktól hirdetett becsületességéről tesz tanúságot, míg az ellenkezőről azok, a kik közülük ilyesmiről beszélnek és ilyet nevetséges módon színlelnek, miként azt a »deutsche Brüder« és a demokraták szokták, akik hízelegnek a népnek, hogy azt félrevezessék. Mondják ugyan, hogy a németek találták föl a puskaport, én azonban nem hiszem. És Lichtenberg kérdi: »Miért nem mondja magát egyhamar valaki, ha nem az, németnek, hanem rendszerint francziának vagy angolnak, ha éppen valamilyen nemzetiségűnek akarja hazudni magát?« Egyébiránt az egyéniség messze fölülmúlja a nemzetiséget és egyugyanazon emberben ezerszerre érdekesebb amant venni figyelembe, mint ezt. A nemzeti jellemben, mivel a tömeget illeti, soha sem lesz sok jó, a mit becsületes hittel dicsérni érdemes volna. Sőt inkább minden nemzetnél csak az emberi korlátozottság, visszasság és rosszaság nyilvánul más-más formájában, és ezt nevezik nemzeti jellemnek. *Egyikét* megutálva, a másikat fogjuk dicsérni, míglen avval is így nem jártunk. – Mindegyik nemzet csúfolja a másikat és valamennyinek igaza van.

Ennek a fejezetnek az anyaga, tehát az, a minek a világban *mutatkozunk*, vagyis a mi vagyunk mások szemében, mint már fönnebb megjegyeztük, a *becsület*, *rang* és *hírnév* csoportjára osztható föl.

A *ranggal*, bármennyire jelentős is az a tömeg és a filiszterek szemében, és bármilyen nagy is a haszna az állam gépezetének mozgásban tartásánál, célunkat illetőleg rövidesen végezhetünk, convencionális, vagyis tulajdonképen színlelt érték ez: hatása színlelt nagyrabecsülés, az egész pedig csak a tömeg számára való komédia. – Az ordók a nyilvános véleményre intézett váltók: értékük a kiállító fél hitelén alapszik. Egyébként, teljesen eltekintve attól a sok pénztől, melyet velük az állam, mint pénzbeli jutalmak pótlásával megtakarít, a kitüntetések egészen czélszerű intézmény; föltéve, hogy okkal-móddal és igazság szerint osztogatják. A nagy tömegnek ugyanis van szeme és füle, de ennél aztán nincs is sokkal többje; kiváltkép édes-kevés az ítélő ereje, sőt rövid az emlékező tehetsége is. Nem egy érdem egészen kívül esik értelmének látókörén, másikat meg föléri észszel és ujjong neki első pillantásra, de csakhamar aztán el is feledte. Itt egészen helyénvalónak találom, ha

kereszt vagy csillag jelével kiáltják ki a tömegnek minden időben és mindenütt: »ez az ember nem hozzátok hasonló: érdemei vannak!« Csakhogy igazságtalanul, vagy ítélő erő híjján, vagy túlságos mértékben való osztogatással a kitüntetések elvesztik ezt az értéküket; miért is minden fejedelemnek épp oly óvatosan kellene eljárnia adományozásuk körül, mint egy kereskedőnek, ha váltót ír alá. Ez a fölírás: »pour le mérite« valami érdemkeresztben, tiszta pleonazmus: minden kitüntetésnek pour le mérite (az érdem jutalmául) kellene járnia, – ça va sans dire (ez magától értetődik).

A rangénál sokkal bajosabb és terjedelmesebb a *becsületnek* fejtegetése. Mindenekelőtt definiálnunk kellene azt. Ha itt azt mondanám: a becsület a külső lelkiismeret és a lelkiismeret a belső becsület – ez a meghatározás talán többeknek tetszenék; mindamellett mégis inkább csak csillogó, mint világos és határozott magyarázat volna. Ezért azt mondom: a becsület, objektíve, másoknak értékünkről való véleménye, és szubjektíve a magunk félelme ettől a véleménytől. Ez utóbbi tulajdonsága folytán gyakran igen üdvös, ha nem is éppen tisztán erkölcsi hatása van – a tisztességes emberre.

A becsület és szégyen érzésének, mely minden, még nem egészen romlott emberben megvan, valamint annak a nagy értéknek is, melyet a becsületnek tulajdonítunk, gyökere és forrása a következőkben rejlik. Az ember egymagában édes-keveset tehet és olyan, mint valami elhagyatott Robinzon: csak más emberekkel való közössége folytán tesz számot és képes sokra. Erről a körülményről meggyőződik, mihelyt csak kissé is a maga tudatára kezd ébredni, és legott föltámad benne az a törekvés, hogy az emberi társadalomnak munkás tagjává legyen, olyanná, a ki pro parte virili munkálkodni tud, jogot szerezvén ezáltal arra, hogy az emberi közösség nyújtotta előnyüknek részesévé legyen. Ilyenné csak akkor lesz, ha elsősorban megteszi azt, a mit mindenkitől mindenütt, azután meg olyasvalamit tesz, a mit tőle abból a különös állásból kifolyólag, melyet betölt, követelhet és elvárhat az ember. Csakhogy éppen olyan gyorsan az is világossá lesz előtte, hogy a dolog nem azon fordul, hogy a maga véleménye szerint, hanem azon, hogy a mások véleménye szerint legyen ilyenné. Ebből tehát a mások kedvező *véleménye* után való törekvése támad és az a nagyrabecsülés, melylyel iránta viseltetik: mindkettő mint egy velünkszületett érzés mutatkozik, melyet becsületérzésnek és a körülményekhez képest szégyen érzetnek (verecundia) neveznek. Ez az, a mitől elpirul az ember, mihelyt azt hiszi, hogy másoknak róla való véleménye hirtelen megcsökkent, ha mindjárt tudja is, hogy ártatlan; sőt akkor is, ha a feltárult hiba csak relatív, vagyis valamely önként elvállalt kötelezettségre vonatkozik: és másrészt semmi sem növeli annyira életkedvét, mint az, ha bizonyosságot szerez, vagy újból meggyőződik mások kedvező véleményéről; mert ez neki minden ember egyesült erejének oltalmát és segítségét ígéri, a mi mérhetetlenül erősebb védőbástya az élet bajai ellen, mint pusztán a maga ereje.

Azok szerint a különböző vonatkozások szerint, melyekben az ember másokhoz állhat és a szerint, hogy milyen bizalommal vannak iránta, vagyis, hogy milyen mértékben van róla jó véleményünk, *a becsületnek többféle nemét* különböztethetjük meg. Ezek a vonatkozások főleg az enyém-tied viszonya, továbbá a hivatali kötelezettségek teljesítése, végül a nemi viszony: megfelel nekik a polgári, hivatali és nemi becsület, melyek mindegyikének ismét alfaja van.

Legtágabb *a polgári becsület* köre: abból a föltevésből áll, hogy mindenkinek jogát föltétlenül tiszteletben tartjuk és hogy ennél fogva sohasem fogunk előnyünkre igazságtalan, vagy törvény nem engedte eszközökhöz nyúlni. Ez a föltétele minden békés érintkezésben való részvételnek. Egyetlen egy nyilvánosságra jutott rossz cselekedettel veszendőbe megy ez a becsület, következésképpen minden fenyítő büntetés folytán is, bár csak akkor, ha ennek igazságosságát föltételezzük. De a becsület, végső okát tekintve, mindig az erkölcsi jellemnek változatlanságáról való meggyőződésen alapul, minek folytán egyetlen egy rossz cselekedet minden utána következőnek, hasonló körülmények között hasonló erkölcsi tulajdonságára

enged következtetni: e mellett bizonyít az angol character szó is a hír, hírnév, becsület kifejezésére. Éppen ezért nem lehet az elvesztett becsületet visszaszerezni, kivéve, ha elvesztet megtévesztés, pl. rágalmazás vagy téves látszat okozta. Azért törvényt is hoztak a rágalmazás, a paszkill és a sértések ellen: mert a sértés, a pusztá gyalázkodás, egyúttal sommás rágalmazás is minden megokolás nélkül: igen jói lehetne ezt görögül kifejezni: ῥτι ἡ λοιδορία διαβολή ευνοχιο', (a gyalázkodás és a rágalmazás egy húron pendül), – a mely mondás azonban seholsem fordul elő. Természetesen, kétséget sem szenved, hogy az, a ki gyalázkodik, ezzel azt mutatja ki, hogy a másik ellen semmi igazat sem tud felhozni; mert különben előzményekül előrebocsátaná azt, a következmények levonását pedig bizvást hagyná hallgatóira, a helyett, hogy a következményeket adja és az előzményekkel adós marad: de bízik abban a praesumptióban, hogy ezt rövidség okáért tette. – A polgári becsület ugyan a polgári állás után vette nevét, de érvénye kiterjed minden állásra különbség nélkül, még a legmaga-sabbakat sem véve ki: egy ember sem nélkülözheti ' igen komoly dolog az, óvakodjék bárki is könnyedén venni.

A ki hitét megszegte, örökre hiteveszett, bármit tesz és bárki légyen is: s a keserű gyümölcs, melyet ez a veszteség megterem, nem marad el.

A *becsületnek* bizonyos értelemben *negatív* jellege van, szemben ugyanis a *hírnévvél*, a mely *pozitív* jellegű. Mert a becsület nem különös, csakis egy bizonyos személyt megillető tulajdonságokról való vélemény, hanem rendszerint csak föltételezett tulajdonságokról való, mint a melyeknek híj jávai lennie az illetőnek sem szabad. Csak azt jelenti tehát, hogy az a bizonyos személy sem kivétel; holott a hírnév azt jelenti, hogy kivétel. A hírnévre tehát elsősorban szert kell tenni: a becsületet csak el nem veszíteni. Ennélfogva a hírnév hiánya, az obskuritás, csak negatív valami; a becsület hiánya, a gyalázat, pozitív. De ez a negativitás nem tévesztendő össze a passzivitással, mert a becsület jellege határozottan aktív. Ugyanis az illetőnek *személyéből* indul ki, *annak* cselekedetein alapszik, nem pedig azon, a mit mások tesznek, vagy a mi másokkal történik: ez tehát -ov ῥ ἦμυν. (tőlünk származó), Ez, mint legott látni fogjuk, ismertető jele a valódi becsületnek, szemben a lovagias, vagy ál-becsülettel. Kívülről csakis rágalmazással támadhatni meg a becsületet; ennek egyedüli ellenszere a rágalom megczáfólása, a megfelelő nyilvánossággal és a rágalmazónak leálcázásával.

(Az öregkor iránt való tisztelet úgy látszik azon alapszik, hogy a fiatal ember becsülete, bár előre meglevőnek fogadjuk is el, még nincs kipróbálva, tehát tulajdonképen csak hitel dolga. Öregebb embernél azonban élete folyamán ki kellett, hogy nyilvánuljon, vájjon pályafutásában megtarthatta-e becsületét. Mert sem az évek egymagukban, mint a mit állatok, sőt köztük egyesek még nagyobb mértékben is elértek, sem a tapasztalat, mint pusztá, közelebbi ismeret a világ folyásáról, nem elegendő alapja az ifjúság tiszteletének az idősebbek iránt, a mit pedig mindenütt megkövetelnek: az öregkornak pusztán gyöngesége pedig inkább kíméletet, mint tiszteletet érdemelnek. Pedig csodálatos, hogy az emberrel veleszületett az ősz haj iránt való bizonyos tisztelet, és ez által valóságos ösztönévé lett. A ránczok, mint sokkal biztosabb jelei az öregkornak, ezt a tiszteletet semmikép sem keltik föl: sohasem beszélünk tiszteletet érdemlő ránczokról, mindig csak tisztos ősz hajról.

A becsület értéke csak közvetett. Mert, mint azt a jelen fejezetnek elején már kifejtettük, mások rólunk való véleményének csak annyiban lehet ránk nézve értéke, a mennyiben az velünk szemben való bánásmódjukat meghatározza, vagy alkalomadtán meghatározhatja. Csakugyan így áll a dolog, a míg emberekkel, vagy emberek között élünk. Mert mivel a civilizáció állapotában biztonságunkat és tulajdonunkat csakis a társadalomnak köszönhetjük, minden vállalkozásunkban másokra szorulunk és kell, hogy mások irántunk bizalommal legyenek, ha velünk érintkezni akarnak: ezért az ő rólunk való véleményüknek értéke is nagy, de mégis mindig csak közvetett lehet előttünk: közvetetten értékét nem ismerem el. Ugyanilyformán mondja *Cicero* is: de bona autem fama Chrysippus quidem et Diogenes, detracta utilitate, ne digitum quidem, ejus causa, porrigendum esse dicebant.

Quibus ego vehementer assentior (A becsületről Chrysippus és Diogenes – eltekintve hasznosságától – azt mondták, hogy kisújjunkat sem érdemes megmozdítanunk érte. Miben velük a leghatározottabban egyetérték). (Fin. III, 17.) Hasonlóképpen terjedelmes magyarázatát adja ennek az igazságnak *Helvetius*, remekművében, *De l'esprit* (Disc. III, ch. 13), melynek végeredménye: nous n'aimons pas l'estime pour l'estime, mais uniquement pour les avantages qu'elle procure (nem a becsülésért magáért szeretjük a becsülést, hanem csakis azért a haszonért, a mit nyújt). A mennyiben pedig az eszköznek nem lehet nagyobb értéke a czélnál, ez a közmondás: »a becsület az életnél is többet ér«, mint mondtuk, merő hiperbola.

Ennyit a polgári becsületről. A *hivatali becsület* másoknak arról való általános meggyőződése, hogy az illetőben, a kinek valamilyen hivatala van, csakugyan megvan minden ahhoz szükséges tulajdonság, és hogy minden esetben pontosan megteszi hivatalbeli kötelességét. Minél fontosabb és nagyobb valakinek a hatásköre az államban, tehát minél magasabb és befolyásosabb az állás, melyet betölt, annál nagyobb kell, hogy legyen a vélemény szellemi képességeiről és erkölcsi tulajdonságairól, melyek őt arra képesítik: következőleg annyival nagyobb fokú a becsülete is, a mi címében, érdemjeleiben stb. jut kifejezésre, valamint másoknak vele szemben való alárendelt viselkedésében is. Rendszerint ugyanazon mérték szerint határozza meg az állás a becsület különös fokát, ámátor ezt a fokot módosíthatja a tömegnek az állás fontosságáról való ítélőképessége. De annak, a kinek különös tiszte van és ilyennek tesz eleget, mindig nagyobb becsületet tulajdonítanak, mint a közönséges polgárembernek, kinek becsülete főleg negatív tulajdonságokon alapszik.

A hivatali becsület továbbá azt kívánja, hogy az, a kinek valami hivatala van, maga is tiszteletben tartsa azt, hivataltársai és utódjai miatt, éppen kötelességének pontos megtartásával és avval is, hogy minden a hivatala és a maga személye, mint annak a hivatalnak vezetője ellen intézett támadást, vagyis olyas nyilatkozatokat, hogy hivatalát nem látja el pontosan, vagy hogy maga a hivatal nem munkálkodik az általános közjóra, nem hagy megtorlatlanul, hanem a törvényszabta büntetéssel igazolja, hogy azok a támadások igazságtalanok voltak.

A hivatali becsület alá tartozik az állami hivatalnok, az orvos, az ügyvéd, minden nyilvános tanító, sőt minden diplomás ember becsülete is, szóval mindazoké, a kiket nyilvános kihirdetés folytán bizonyos szellemi teendők végzésére alkalmasoknak mondtak, és a kik épp ezért maguk vállalkoztak arra; tehát egyszóval minden nyilvános kötelezettséget vállalt embernek, mint olyannak becsülete. Ide tartozik a valódi *katonai becsület is*: értjük alatta, hogy abban, a ki magára vállalta a közös haza védelmét, meglegyenek az arra szükséges tulajdonságok; mindenekelőtt tehát bátorság, vitézség és erő, és hogy komolyan kész is legyen rá, hogy hazáját holtáig védelmezi, de különösen arra, hogy a zászlót, melyre fölesküdt, a világon semmiért sem hagyja el. A hivatali becsületet itt tágabb értelmében vettem, mint rendez 3rint szokták, mikor is a polgároknak a hivatalt m igát megillető tiszteletét jelenti.

A *nemi becsület* úgy vélem, közelebbi figyelemre és okainak gyökerekre való visszavezetésére szorul, a mi egyúttal azt is meg fogja erősíteni, hogy minden becsület végtére is hasznossági tekinteteken alapszik. A nemi becsület természete szerint női és férfiúi becsületre oszlik, és nem más, mint mindkét oldalról jól fölfogott esprit de corps (testületi szellem). Az első kettejük közül sokkalta fontosabb: mert a nő életében a nemi viszony a fő dolog. – A *női becsület* tehát az az általános vélemény, valamely leánynál, hogy semmilyen férfinak sem, asszonytól, hogy csak a vele összeeskötett férfinak adta magát oda. E vélemény fontossága a következőkön alapszik. A női nem a férfi nemtői mindent kíván és elvár, t. i. mindent, a mit csak akar és amire csak szüksége van: a férfi nem a nőtől első sorban és közvetlenül csak egyet. Ezért ki kellett eszelni azt a beosztást, hogy a férfi nem azt az egyet csak akkor kapja a női nemtől, ha viszont elvállalja, hogy gondoskodik mindenről és azonfelül a viszonyból származó gyermekekről: ezen a beosztáson alapszik az egész női nem jóléte

Ennek keresztülvitelére a női nemnek szükségképp egyetértenie kell és testületi szellemet mutatnia. Akkor aztán szerves egészszé lesz és zárt sorban áll az egész férfi nem előtt, – mely testi és szellemi erejének nagyobb mértéke folytán természettől birtokában van az összes földi javaknak, – akár csak valami közös ellenséggel szemben, melyet legyőzni és meghódítani kell, hogy annak birtoklása útján a földi javak birtokába lehessen jutnia. Erre a célra szolgál az egész női nemnek az a becsületbeli fő elve, hogy a férfi nemnek házasságon kívül való minden érintkezés egyáltalában tilos legyen; hogy ezáltal minden egyes ember házasságra – a mi a kapituláczió egyik neme – kényszeríttessék és hogy ezáltal az egész női nemről gondoskodva legyen. De ez a cél csak a fönti maximának szigorú figyelembe vételével érhető el teljesen: azért az egész női nem valóságos testületi szellemmel örökös fölötte, hogy azt minden egyes tagja betartsa. Minek folytán minden leányt, a ki házasságon kívül való érintkezéssel ámulást követett el az egész női nem ellen, mert ennek jólétét az ilyesminek általános elterjedése aláásná, kitalál kebeléből és pellengére állít: az ilyen lány elvesztette becsületét. Egy nőnek sem szabad többé érintkeznie vele: kerülni fogják, mint valami pestises beteget. Ugyanez a sors éri a házasságtörő nőt is, mert nem tartotta be a kapitulácziót, melyre férje ráállt; az ilyen példa pedig visszariasztja a férfiakat a házasságra lépéstől, holott ezen alapszik az egész női nem jóléte. De ezenkívül durva hit-szegéséért és a csalásért, melyet elkövetett, nemi becsülete mellett egyúttal polgári becsületét is elveszíti a házasságtörő nő. Ezért mondják mentegető kifejezéssel, hogy »bukott leány«, de sohasem hogy »bukott asszony«; és a csábító amant házassággal ismét becsületessé teheti, de nem emezt a házasságtörő, ha férjétől el is vált. Ha már most e tiszta belátás alapján a női becsület alapjául a jóllehet üdvös, sőt szükséges, de jól megfontolt és érdekekre támaszkodó testületi szellemet ismeri föl az ember, akkor annak a nő életét illetőleg legnagyobb fontosságot és ezért relatív értéket tulajdoníthat, de mégsem abszolút, az életen és céljain túl terjedő, s ennél fogva ezzel magával megváltandó értéket. *Lucvetia* és *Virginus* túlzott, tragikus bohózzá fajuló tettei ezért nem fognak tetszésben részesülhetni. És ezért van a *Galotti Emilia* befejezésében is valami olyan fölháborító, hogy az ember egészen lehangoltan távozik a színházból. Viszont *Egmont* Klarchen-jével igenis szimpatizálunk a nemi becsület ellenére is. A női becsület alapelveinek ez a fejetetejére való állítása, mint sok más is, nem egyéb, mint a cél-nak az eszközökkel való összetévesztése: mert a nemi becsületnek ilyen túlzással abszolút értékét költjük, holott az, még sokkal inkább, mint minden más, relatív, sőt azt mondhatnók, pusztán konvencionális értékű, ha látjuk a *Thomasius de concubinato*-ból, mennyire törvényesen megengedett és elismert viszony volt Luther reformációjáig majd minden népnél és időben az ágyasság, mely mellett az ágyas nő nem veszítette el becsületét; nem is téve említést a babilóniai Milittáról (Herodotos I, 19g) stb. De vannak polgári viszonyok is, melyek lehetetlenné teszik a házasság külső formáját, különösen katolikus országokban, hol elválásnak nincs helye; mindenütt áll ez pl. uralkodókra nézve, kik véleményem, szerint sokkal erkölcsösebben járnak el, ha maitresse-t tartanak, mint ha morganatikus házasságra lépnek; mert az ebből származó ivadékok, a törvényes leszármazottak esetleges kihalásakor, majdan jogot formálhatnak a trónra, minek folytán az ilyen házasság, – ha még olyan távoli időben is – polgárháború lehetőségét rejti magában. Egyébként az ilyen morganatikus, vagyis tulajdonképen minden külső viszony dacára is megkötött házasság, végső okát tekintve asszonyoknak és papoknak adott koncesszió, két olyan osztálynak, melynek koncessziót tenni mindenkinek lehetőleg óvakodnia kellene. Megfontolandó továbbá, hogy minálunk mindenki házasságra léphet a magaválasztotta nővel, egy ember kivételével, a ki ettől a természet szerinti jogától meg van fosztva: ez a szegény ember a fejedelem. Az ő kezével az ország rendelkezik, és azt az állam érdeke, vagyis az ország jóléte szerint ígérni el. Már pedig mégis csak ember ő is, és egyszer szíve vonzódásait is csak követni akarja. Épp oly igazságtalan és háládatlan dolog ezért, mint a mennyire nyárspolgáris, megtiltani a fejedelemnek, hogy maitresse-e legyen, vagy azt szemére vetni akarni; magától értetődően,

csak addig, a míg az az uralkodásra befolyást nem gyakorolhat. Az ilyen maîtresse is bizonyos mértékben a maga személyét illetőleg is kivétel a nemi becsület szempontjából, kivétel az általános szabály alól: mert csak *egy* férfinak adta magát oda, a ki szereti őt, s a kit ő is szeret, de a kinek sohasem lehetett volna felesége. – Egyébként azonban a női becsület fő elvének nem tisztán természet szerint való eredetére mutat az a sok véres áldozat, melyet annak hoznak, – gyermekgyilkossággal és maguknak az anyáknak öngyilkosságával. Igaz, hogy az a leány, a ki magát törvényesség nélkül adja oda, ezáltal csakugyan hitszegést követ el a maga egész *news* ellen: de hisz ezt a hűséget csak hallgatólagosan féltételezik róla s nem esküvel fogadta. Es mert ennek legelső sorban rendszerint tulajdon maga vallja legnagyobb kárát, sokkal nagyobb az ostobasága, mint a rosszasága.

A férfiak nemi becsületét a nőké idézi föl, mint ellentétes testületi szellemet, mely azt kívánja, hogy mindenki, a ki az ellenpártnak olyannyira kedvező kapitulációra, – házasságra – lépett, örködjék fölőtte, hogy az be is tartassék; nehogy laza fölügyelet folytán ez az egyezés maga elveszítse szilárdságát és a férfiak, mialatt mindenüket odaadják, még abban az egyben se legyenek biztosak, a mit érte kaptak: feleségük kizárólagos birtoklásában. A férfi becsülete ezért azt követeli, hogy felesége házasságtörését megtorolja, és legalább azzal büntesse, hogy elválik tőle. Ha azt, tudomása lévén róla, mégis eltűri, a férfinem gyalázattal sújtja: bár ez korántsem olyan mélyreható, mint az, a mi a nőt éri nemi becsülete elvesztésével; inkább csak *levions notae macula* (könnyebb fajtájú szennyfolt); a férfinál ugyanis a nemi viszony alárendelt, mert sokkal több más és fontosabb viszonyban áll. Az újabb kor két nagy dráma-költője kétszer merítette tárgyát a férfi becsületéből: Shakespeare Othellójában és a Téli regé-ben, és Calderon *El medico de su honra* (a maga becsületének orvosa) és *A secreto agravio secreta venganza* (titkos gyalázatért titkos bosszú) című műveiben. Ez a becsület egyébként csak a nőnek, s nem egyúttal kedvesének megbüntetését kívánja; a mi csak *opus supererogationis*, a felesleg számba megy: megerősítést nyer vele ennek a becsületnek a férfiak testületi szelleméből való eredete.

A becsület, úgy a hogy azt eddig, fajait és alapelveit tekintve, figyelembe vettem, miaden népnél és minden időben általános érvényű, habár kimutatható is a női becsület alapelvét illetőleg egynehány helyi és időbeli módosítás. De van a becsületnek még egy, attól az általános és mindenütt érvényben levő becsülettől teljesen különböző fajtája, melyről sem a görögöknek, sem a rómaiaknak fogalmuk sem volt, mint a hogy kínaiak, hinduk és mohamedánok napjainkig sem tudnak róla. Mert ez csak a középkorban keletkezett és csak a keresztény Európában honosodott meg, sőt itt is a népességnek csak fölőtte kicsiny töredéke között, a társadalom magasabb rétegeiben és annak utánpótlói közt. Ez a *lovagias becsület*, vagy *point d'honneur*. Mivel ennek alapelvei az eddig fejtegetett becsületeitől teljesen elütnek, sőt részben azokkal ellenkeznek, a mennyiben amaz a *becsületes embert*, ez ellenben a *lovagias embert* jellemzi, fölőve itt külön föl akarom állítani, mint valami kódexét vagy tükrét a lovagi becsületnek.

1. Ez a becsület *nem*, másoknak értékünkről való véleményében, hanem az ilyen véleménynek pusztán *külső nyilvánulásaiban* áll; mindegy, akár megvan a nyilvánított vélemény, akár nincs meg; nem kevésbé, hogy van-e alapja. Ennélfogva lett légyen másoknak rólunk, életünk módja következtében támadt véleménye még oly rossz, s nézzenek le bennünket bármennyire is, ez, a míg senki fenhargon kinyilvánítani nem meri, becsületünknek éppenséggel nem árt. De viszont, ha mindjárt tulajdonságainkkal és tetteinkkel mindenki mást arra kényszerítünk is, hogy igen nagyra tartson (mert ez nem másnak kénye-kedvétől függ): fejezze ki rólunk csak egy ember – még ha a legrosszabb vagy legostobább is – kicsinylését, evvel tüstént megcsorbult becsületünk, sőt mindenkorra el is veszett, hacsak újra vissza nem állítjuk. Hogy semmiesetre sem mások *véleményén*, hanem ennek csak *külső nyilvánulásán* fordul meg a dolog, arra szinte fölőlesleges bizonyítékul szolgál, hogy a sértések visszavonhatók, szükség esetén bocsánatot lehet értük kérni, mikor is

olybá vétetnek, mintha soha ki sem mondták volna őket; nem tartozik a dologhoz, vájjon hasonlóképpen megváltozott-e a vélemény, melyből a sértés támadt, és hogy mi okozta a sértés visszavonását: csak a külső nyilvánulást kell megsemmisíteni és akkor jól van minden. Itt tehát nem az a cél, hogy tiszteletet szerezzen az ember, hanem hogy azt kieroszakolja.

2. A férfi becsülete nem azon alapszik, a mit *tesz*, hanem azon, a mit *vele tesznek*, a mi vele megesik. Ha az előbb fejtegetett, általános érvényű becsület alaptörvényei szerint amaz csak attól függ, a mit az illető *maga* mond vagy tesz, úgy a lovagi becsület attól függ, a mit valaki *más* mond vagy tesz. Ez tehát mindenkinek kezében és nyelve- hegyén van, és minden pillanatban elveszíthető, ha valaki kikezdi; hacsak valami, legott főlemlítendő visszaállító proceszszussal azt ismét magához nem ragadja az ember, a mi azonban csak élete, egészsége, szabadsága, tulajdona és lelkinyugalma veszélyeztetésével eszközölhető. Ezért lehetnek valakinek cselekedetei a legbecsületesebbek és legnemesebbek, indulata a legtisztább, esze a legkiválóbb becsülete mégis minden pillanatban veszendőbe mehet, ha valakinek, – a ki csupán csak ezeket a becsületbeli törvényeket nem szegte meg, egyébként azonban talán a legnagyobb sehonnai, a legostobább barom, naplopó, kártyás, adósságcsináló, szóval olyan ember, a ki még arra sem érdemes, hogy amaz reánézzon, – kedve tartja őt sértegetni. Sőt legtöbbször ilyesvalaki lesz az, a kinek az ilyesmiben kedve telik, éppen mert, mint *Seneca* helyesen megjegyzi, ut quisque contemtissimus et ludibrio est, ita solutissimae linguae est (a mily mértékben tárgya valaki a megvetésnek és gúnynak, azonképen ereszi szabadjára a nyelvét is) (de constantia, n): és az ilyennek leghamarabb éppen az olyan ember fog szemet szűrni, mint a milyenről első ízben szóltunk; mert az ellentétek gyűlölik egymást és mert a túlnyomó többség észrevétele a semmirevalóság néma dühét szokta fölkelteni; ezért mondja Goethe:

Mit panaszkodol ellenségeidre?
Azt akarnád, hogy barátaiddá legyenek,
Kiknek a te mivoltod
Titokban örökös szemrehányás?
*Nyugot-keleti Divan.*¹⁴

Láthatni mily sokat köszönhetnek a becsület ez alapelveinek éppen azok az emberek, kikről legutóbb volt szó, a mennyiben azokkal teszi őket egyenlőkké, kiket különben semmi tekintetben sem érhetnének el. Ha szidott valakit az ilyen, vagyis, ha másra valami rossz tulajdonságot fogott rá, úgy ez egyelőre objektíve igaz és alapos ítéletnek vétetik, jogerejű dekrétumnak, sőt a jövőben is megmarad igaznak és érvényesnek, ha nem semmisítik meg azonnal vérrel: vagyis a sértett fél (minden „lovagias ember” szemében) az marad, a minek a sértő (ha mindjárt a legutolsó ember-fia is) mondotta: mert azt (ez a terminus technicus), magán hagyta száradni! A „lovagias emberek” teljesen le fogják nézni; kerülni fogják, mint a pestises beteget; fennhangon és nyilvánosan vonakodni fognak például, hogy olyan társaságba menjenek, melybe ő jár stb. Ennek a bölcs nézetnek okát teljes bizonyossággal arra vélem visszavezethetni, hogy (Wächter C. O. könyve, »Beiträge zur deutschen Geschichte, besonders des deutschen Strafrechts« 1845. szerint) a középkorban a XV. század elejéig a bűnpörökben nem a vádlónak kellett bizonyítania a bűnösséget, hanem a vádlottnak az ártatlanságát. Megtörténhetett ez az ártatlanságra való esküvéssel, melyhez azonban még eskütársakra (consacramentales) volt szükség, a kik megesküdték rá, hogy meggyőződésük szerint az illetőtől nem telik ki, hogy hamisan esküdjék. Ha ilyenekkel nem rendelkezett, vagy ha őket a panaszos alkalmatlanoknak tartotta, istenítéletnek volt helye, a mi legtöbbször

¹⁴ *) Was klagst du über Feinde?
Sollten Solche je werden Freunde,
Denen das Wesen, wie du bist,
Im Stillen ein ewiger Vorwurf ist?
West-Östlicher Diwan.

párviadal volt. Mert a megvádolt ember »meggyalázott« emberré lett, és tisztáznia kellett magát. Itt láthatjuk a meggyalázottság fogalmának és annak az egész folyamatnak eredetét, úgy a mint az, az eskü elhagyásával, »lovagias emberek« között ma is végbe megy. Innen veszi magyarázatát az az obligát méltatlankodás, melyet »lovagias emberek« a hazugság vádjára mutatnak, s melylyel véres elégtételt követelnek érte, a mi ugyan, mindennapos lévén a hazugság, igen különösnek tetszik, de ami különösen Angliában mélyre gyökerező babonává nőtte ki magát. (Csakugyan annak, a ki a hazugság vádjára halállal fenyeget, magának sem szabadott hazudnia életében.) Azokban a középkori bűnperekben ugyanis a rövidebb forma az volt, hogy a megvádolt így szólt a vádlóhoz: »ez hazugság«, mire azonnal elrendelték az istenítéletet: innen van, hogy a lovagi becsületnek kódexe szerint a hazugság vádját nyomban követnie kell a fegyveres elégtételre való kihívásnak. Ennyit a sértegetésről. De van a sértésnél még rosszabb dolog, olyan iszonyú valami, hogy annak a lovagi becsület e kódexében való pusztá fölemlítéséért is bocsánatot kell kérnem a »lovagias emberektől«, mert tudom, hogy borsózik a hátuk, ha csak gondolnak is rá, és hajuk égnek mered; hiszen ez a summum malum, a legnagyobb baj a földön, rosszabb akár a halálnál és az elkárhozásnál is. Egyik ember ugyanis – horribile dictu – meglegyintheti, vagy megütheti a másikat. Borzasztó eset ez, és olyan teljes becsületbeli halál jár véle, hogy, ha már a becsület minden egyéb megsértése is csak vérrel torolható meg, ennek gyökeres orvoslásához éppenséggel emberhalál kell.

3. A becsületnek ahhoz, hogy mi az ember önmagában és önmagáért, vagy ahhoz a kérdéshez, vajjon erkölcsi mivolta egyáltalában megváltozhatik-e, és minden ilyen tudákossághoz éppenséggel semmi köze sincs; de ha megsértették, vagy ha veszendőbe ment, csak hamarosan hozzá kell, hogy lásson az ember, és csakhamar és tökéletesen visszaszerezte – egyetlenegy universalis szerrel, a párviadallal. Ha azonban a sértegető nem olyan állású,

hogy a lovagi becsület kódexét elismeri, vagy pedig, ha már egyszer vétett az ellen, kivált, ha a becsületbeli sértés tettleges, de akkor is, ha csak pusztán szóbeli volt: biztos eszközhöz nyúlhat az ember, a mennyiben, ha van nála fegyver, a helyszínén, esetleg egy órával később is leszúrja az illetőt; evvel aztán ismét helyén a becsület. Ezenkívül azonban, vagy, ha akár a belőle támadható kellemetlenségekre gondolván, azt tenni elmulasztotta, akár pedig, ha csak kétségben van az iránt, vajjon aláveti-e magát a sértő a lovagias becsület követelményeinek, kisegítő eszközre találhat az »elsőbbségiben (avantage). Ez abban áll, hogy, ha goromba volt az illető, az ember észrevehetően még gorombább legyen: ha a gorombaság már nem futja, úgy vágjon közbe, sőt mi több, a becsületnek ebben a visszaszerzési módjában is van fokozat: pofonért botütés, ezért meg korbács jár: egyesek még az utóbbi ellen is ajánlanak szert, a leköpést. Csak, ha ezeket az eszközöket idején többé nem használhatja az ember, kell mindenáron véres elégtételhez nyúlni. Ennek a kisegítő-eljárásnak az alapja tulajdonképen a következő maximában rejlik.

4. Valamiképen szégyen a gyaláztatás, azon-képen becsület a gyalázkodás. Például: legyen ellenfelem pártján az igazság, a jog és az ész, de én gyalázom, akkor ennek mind el kell némulnia, s részemen lesz az igazság és a becsület: ő meg egyelőre elvesztette a maga becsületét, – míg csak vissza nem szerzi, nem jog és ész útján, de pisztolylyal és karddal. Ezért a gorombaság olyan tulajdonság, mely a becsület szempontjából minden más tulajdonságot pótol, vagy fölülmúl: a ki a leggorombább, annak mindig igaza van: quid multa?

Bármilyen ostobaságot, nevetlenséget vagy gonoszságot követett is el valaki; – egyetlenegy gorombasága folytán ez mind megszűnik annak lenni, és jogossá lesz. Ha valami vitatkozásban, vagy egyébként, beszédközben, másvalakinek helyesebb a szakértelme, szigorúbb az igazságszeretete, józanabb az ítélete, több az esze, mint a miénk, vagy ha általában szellemi elsőbbségei vannak, melyek háttérbe szorítanak minket: minden ilyfajta elsőbbséget és a magunk amattól leleplezett szegénységét tüstént eloszlatjuk és

ellenkezőképpen magunk kerekedhetünk fölül, avval, hogy sértegetők és gorombák vagyunk. Mert a gorombaság minden argumentumot legyőz, és elhomályosít minden szellemet: ezért, hacsak rá nem szánja magát az ellenfél, és még nagyobb gorombasággal nem felel és így az elsőbbség (avantage) nemes küzdelmét föl nem veszi: mi leszünk a győztesek, és részünkön a becsület: igazságnak, észnek, szellemnek, elmésség-nek el kell némulnia; kiveri őket a nyeregből a mindenható gorombaság. »Lovagias emberek« ezért, mihelyt valaki az övékétől elütő véleményét fejezi ki, vagy ha csak nagyobb észbeli tehetséget mutat is, mint a minővel ők rendelkeznek, azonnal neki készülnek, hogy fölvegyék azt a bizonyos küzdelmet; és ha valami vitatkozás közben ellenargumentumnak vannak híjjával, valami gorombaságot keresnek, mint a mi ugyanarra a célra szolgál, s a mit hamarabb meg lehet találni: erre aztán győzedelmesen odébb állanak. Már itt is láthatni, mennyi joggal dicsérik a »becsület« ez elvét azzal, hogy finomítja a társaság hangját. Ez a maxima meg a következőn alapszik, mely ennek az egész kódexnek úgyszólván alapmaximája és lelke.

5. A legfelsőbb jogi ítélőszék, melyhez minden nézeteltérésnél, a mennyiben ez a becsületet illeti, föllebbezni lehet, a testi erő ítélőszéke, vagyis az állatiasságé. Mert minden gorombaság tulajdonképpen az állatiasságra való hivatkozás, a mennyiben a szellemi erőknek, vagy az erkölcsi jognak küzdelmét illetékteleneknek jelenti ki, és helyükbe a testi erők küzdelmét állítja, melyet az emberi faj – *Franklin* toolmaking animal-nak (szerszámokat gyártó állat) nevezi – a maga sajátos fegyvereivel párviadalban harcol meg, a mi megmásíthatatlan döntést eredményez. Ezt az alapmaximát tudvalevőleg röviden az *ököljog* kifejezésével szokták jelezni, a mi az »Aberwitz« (*eszelősség*) kifejezéssel analóg, s ennél fogva miként ez is, ironikus: a lovagi becsületet eszerint az ökölbecsületnek kellene nevezni.

6. Míg fönnebb úgy találtuk, hogy a polgári becsület az enyém-tied kérdésében, az elvállalt kötelezettségek és az adott szó tekintetében nagyon is szigorú, addig az itt fejtegetett kódexről azt látjuk, hogy a legúrfiasabb nagylelkűséget tanúsítja irántuk. Ugyanis csak egy adott szavunkat nem szabad megszegnünk: becsületszavunkat, vagyis azt a szót, melyhez hozzámondottuk, becsületemre! – amiből az a vélelem következik, hogy minden más adott szavunkat megszeghetjük. Sőt ha ezt a becsületszavunkat is megszegettük, szükség esetén még mindig megmenthetjük becsületünket az általános szerrel, a párbajjal; jelen esetben azokkal mérközvén, kik azt állítják, hogy becsületszavunkat adtuk. Továbbá: csak *egyféle* adósságot kell föltétlenül megfizetnünk – a játékadósságot, melynek eszerint S neve is »becsületbeli adósság«. Minden más adóssággal becsaphatjuk a zsidót és keresztényt: ez éppenséggel nem árt a lovagi becsületnek.

Hogy a becsületnek ez a különös, barbár és nevetséges kódexe nem következik az emberi természet mivoltából, vagy az emberi viszonyok józan szemléletéből, azt elfogulatlan ember első pillanatra beláthatja. Egyébként megerősíti ezt érvényességének fölülte korlátolt köre is: kizárólag Európa, még pedig csakis a középkortól fogva, itt is csak a nemesség, katonaság és az ezt utánzó. Mert sem görögök, sem rómaiak, sem a nagyműveltségű régibb és újabb ázsiai népek nem tudtak erről a becsületről és ennek alapelveiről. Ezek mind nem ismernek más becsületet, csak azt, melyet először elemeztünk. Valamennyijüknél ezért annyit ér az ember, a mennyit a cselekedetei, nem pedig azt, a mit valami szabadjára eresztett nyelvnek róla mondani kedve tartja. Valamennyijüknél ugyancsak megsemmisítheti az ember a *maga* becsületét avval, a mit mond vagy tesz, de sohasem a másét. Az ütleget valamennyijüknél éppen csak ütleget, minőt ló és szamár sokkal veszedelmesebbet adhat: a körülmények szerint haragra fogja gerjeszteni az illetőt, talán a helyszínén meg is fog boszulódni; de a becsülethez semmi köze és semmiesetre sem fognak könyvet vezetni ütlegekről és gyalázó szavakról, sem azokról, a kiket megütöttek vagy legyaláztak, vagy pedig kérdőre vonni valakit elmulasztott »elégtételkérésért.« Bátorságban s életük megvetésében nem állanak a keresztény Európa népei mögött. A görögök és rómaiak ugyancsak hősök voltak tetőtől-talpig, de mit sem tudtak

a point d'honneur-ről. Náluk a párviadal nem volt nemes ember dolga, hanem a megvásárolható gladiátoroké, zsákmányul odavetett rabszolgáké, elítélt gonosztevőké, kiket föl váltva vadállatokkal, egymásra uszítottak, mulattatására a népnek. A kereszténység elterjedésével föl hagytak a gladiatori játékokkal, de helyüket a keresztény időben az istenítélet közvetítésével a párbaj foglalta el. Ha amaz borzalmas áldozat volt, melyet az általános látnivágyásnak hoztak, úgy ez az általános balhiedelemnek hozott borzasztó áldozat; de nem gonosztevők, rabszolgák és foglyok áldozatul hozatala, mint amaz, hanem szabad és nemes embereké.

Hogy az ókor előtt teljesen ismeretlen volt ez a balhiedelem, azt számos ráánkmaradt adat igazolja. Mikor például egy teuton főnök *Mariust* párviadalra hívta ki, ez a hős azt a feleletet üzenté neki, hogy »ha talán megunta az életét, kösse föl magát«, de mégis fölajánlott neki egy kiszolgált gladiátort, á kivel összeverekedhetik (Freinsh. suppl. in Liv. lib. L XVIII, c. 12.). Plutarchosnál (Them, 11.) olvassuk, hogy Euribiades, a hajóhad parancsnoka, Themistoklesszel való vitatkozása közben botot emelt rá, hogy megüsse, de nem olvassuk, hogy ez erre kardot rántott volna, hanem, hogy így szólt: $\pi\alpha\text{-}\alpha\zeta\omicron\nu\ \rho.\epsilon\nu\ \omicron\upsilon\nu\ \acute{\alpha}\kappa\omicron\upsilon\sigma\omicron\nu\ \delta\epsilon$: »üss rám, de hallgass meg«. Mennyire fog itt boszankodni a »lovagias« olvasó, hogy nem olvashatja azt a hírt: az athéni tisztikar tüstént kijelentette, hogy nem akar többé szolgálni egy ilyen Themistokles alatt! – Igen helyesen mondja tehát egy újabb franczia író: si quelqu'un s'avisait de dire que Démosthène fut un

homme d'honneur, on sourirait de pitié; – –

Cicéron n'était pas un homme d'honneur non plus. (Ha valaki azt mondaná, hogy Demosthenes lovagias ember volt, szánalmasan mosolyognának rajta;

– – Cicero sem volt lovagias ember. (Soirées littéraires, par C. Durand. Rouen 1828. Vol. 2. p.300.) Továbbá Platonból (de leg. IX, az utolsó hat oldal, hasonlóképen XI, p. 131. Bip.) az $\alpha\kappa\iota\alpha$ -t vagyis a sértéseket illetőleg eléggé láthatjuk, hogy az ókorbelieknek sejtelmük se volt róla, hogy az ilyen dolgot a lovagi becsület szempontjából nézzék. *Sokratest* gyakori vitatkozásai miatt sokszor tettleg is megsértették, a mit szelíden eltűrt: mikor egyszer valaki megrúgta, föl sem vette, és ahhoz, a ki elcsodálkozott ezen, így szólt: »hát egy szamarat, ha megrúg, bepanaszolnék?«– (Diog. Laert. II, 21.) Mikor, más ízben, így szólt hozzá valaki: »hát nem gúnyol és nem gyaláz-e téged az az ember? így felelt: »nem, mert a mit mond, rám nem vonatkozhatik.« (Ugyanott 36.) – Stobaeos (Florileg. ed. Gaisford, Vol. I, p. 327–330.) Musonius-nak egyik hosszú passusát őrizte meg számunkra, melyből láthatni, mily szemmel nézték az ókorban a sérelmeket: nem ismertek más elégtételt, mint a törvényt, ée bölcs emberek megvetették ezt is. Hogy az ókorban arczulütésért nem ismertek mást, csak törvényes elégtételt, világosan mutatja Platon Gorgias-a (86. lap, Bip.); hol egyúttal (133. l.) megvan Sokratesnak is erről való véleménye. Ugyanez kitetszik Gellius-nak (XX, 1.) valami Lucius Veratius-ról való tudósításából, a ki tréfából az utcán vele szembe jövő római polgárokat minden ok nélkül arczulütött, miért is, hogy az ebből támadható minden bajnak elejét vegye, pénzes zacskót vivő rabszolgával kísértette magát, a ki a meglepődöttnek azonnal kifizette a törvényszabta 25 as-nyi bírságot. *Kratest*, a híres czinikust a muzsikus Nikodromos olyan erősen arczul ütötte, hogy földagadt bele a képe és vérzett: mire az homlokára egy táblácskát illesztett evvel a fölírással: $\text{N}\kappa\omicron\omicron\upsilon\omicron\mu\omicron\varsigma\ \acute{\epsilon}\chi\omicron\text{:}\text{si}$ (Nicodromus fecit), (Ezt Nicodromus tette), a mi nagy szégyenbe hozta a flótást, a ki oly emberrel, kit egész Athén úgy tisztelt, mint valami házi Istent, (Apul. Flor. p. 126. bip.), ilyen durván bánt. (Diog. Laert. VI., 89.) – A sinopei *Diogenes*-nek ráánk maradt egy Melesippushoz intézett levele, melyben írja, hogy ittas athéni ifjak megverték őt, és azt mondja, hogy ez mit sem tesz. (Nota Casaub. ad Diog. Laert. VI, 33.) – Seneca könyvében, de constantia sapientis, a 10. fejezettől végig, kimerítően tárgyalja a sértést, contumelia, hogy kimutassa, hogy bölcs ember semmibe sem veszi. 14. fejezetében így ír: »at sapiens colaphis percussus, quid faciet?« quod Cato, cum illi os percussus est: non excanduit, non vindicavit injuriam: nec remisit quidem,

sed factam negavit. (»Hát a bölcs, ha megütik, mit tesz?«, a mit Cato, mikor arculütötték: nem lobbant haragra, nem boszulta meg, meg sem bocsátotta, hanem tagadta, hogy megtörtént.)

»Igen ám«, mondjátok ti, »csak hogy ezek bölcsök voltak!« – Ti pedig, úgy-e, bolondok vagytok? Úgy van!

Azt látjuk tehát, hogy az ókor emberei előtt a lovagi becsület egészen ismeretlen valami volt, éppen mert minden tekintetben hívek maradtak a dolgok elfogulatlan és természetes szemléletéhez és nem túrték meg az ilyen gonosz és áldatlan fattyúhajtásokat. Ezért az arculütést sem vették másnak, mint a mi: könnyű testi sértésnek; holott az az újabb kor embereire nézve katasztrófává és szomorú játékok tárgyává lett, példának okáért Corneille Cid-jében és egy újabb német polgári szomorújátékban is, melynek címe: »a viszonyok hatalma« (Die Macht der Verhältnisse), pedig »a balhiedelem hatalma«-nak kellene nevezni: sőt, ha egyszer a párizsi nemzetgyűlésen elcsattan egy pofon, egész Európa visszhangzik belé. A »lovagias« embereknek, kiket a fönti klasszikus visszaemlékezések s az ókorból fölhozott példák le kellett, hogy hangoljanak, ajánlom, hogy ellenmégül olvassák el *Diderot* mesterművében, *Jacques le fataliste*-ben, *Desglan* úr verseit, mint a modern lovagi becsület szemenszedett példáját, melyen fölvidulhatnak és épülhetnek. Az említettek közül eléggé kiviláglik, hogy a lovagi becsület elve semmiesetre sem lehet őseredeti, magában az emberi természetben gyökerező. Tehát mesterkelt valami, s eredetét nem nehéz fölkeresni. Nyilván annak az időnek a szülötte, melyben az ököl gyakorlottabb volt, mint a fej, s a papok békóban tartották az észet; tehát a fölmagasztalt középkoré és annak lovagságáé. Akkoriban ugyanis a jó Istenre bízták az emberek nemcsak a róluk való gondoskodást, hanem a fölöttük való ítélkezést is. Miért is súlyos jogi esetekben ordáliákkal, vagy istenítéletekkel döntöttek: ezek pedig kevés kivétellel párviadalok voltak, semmiesetre csakis lovagok között, hanem polgárok között is; – mire jó példa akad Shakespeare VI. Henrik-jében (2. rész, II. felv. 3. szín). Sőt minden bírósági ítélettől is még mindig fölebbezni lehetett a párbajhoz, vagyis az istenítélethez, mint felsőbb bírósághoz. Ezzel tulajdonképpen a testi erőt és ügyességet, tehát az állatias természetet tették bírónak az ész helyébe, és jogosság és jogtalanság fölött nem az határozott, a mit valaki tett, hanem az, a mi vele megesett; egészen a lovagi becsületnek még ma is érvényben levő elve szerint. A ki a párbaj ügynek ezt az eredetét még kétségbe vonja, olvassa Mellinger J. G.-nek kitűnő könyvét: *The history of duelling*, 1849. (A párbaj története). És még manapság is akad a lovagi becsület elvei szerint élő emberek között – kik tudvalevőleg nem mindig a leginkább műveltek és gondolkozók – olyan, a ki a párbaj eredményében a felek küzdelmének isteni eldöntését látja – bizonyára valami hagyomány szerűen átöröklött vélemény folytán.

Eltekintve a lovagi becsület alapelveinek ettől az eredetétől, annak célzata elsősorban az, hogy testi erőszakkal való fenyegetéssel kényszerítse ki az ember a tiszteletnek azokat a külső nyilvánulásait, melyeket igaz úton elnyerni vagy nagyon fáradságosnak, vagy fölöslegesnek tart. Körülbelül olyan ez, mint ha valaki a hőmérőnek gömbjét kezével melengetvén, a kéneső emelkedésével azt akarná bizpnyítani, hogy szobájába jól befűtött. Közelebről vizsgálva, a dolog veleje ez: valamiképp a polgári becsület, mint a mely a másokkal való békés érintkezést czélozza, azoknak rólunk való abban a véleményében áll, hogy teljes *bizalmat* érdemlünk, mert mindenki jogát föltétlen tiszteletben tartjuk: azonképpen a lovagi becsület az a rólunk való vélemény, hogy *fél*ni kell tőlünk, mert készek vagyunk a magunk jogát föltétlenül megvédeni. Az az alaptétel, hogy sokkal fontosabb, hogy féljenek tőlünk, mint hogy bizalommal legyenek irántunk, mert az emberi igazságosságra nem igen lehet építeni: talán nem is volna helytelen, ha őstermészeti állapotban élnénk, hol mindenkinek magának kell védekeznie és jogait közvetlenül megóvnia. De a civilizáció állapotában, hol az állam vette át személyünk és tulajdonunk védelmét, nem alkalmazható többé, és úgy áll itt, mint az ököl jog-korabeli várak és őrtornyok, hasznavehetetlenül és elhagyatva, jól megművelt földek, népes országutak vagy

éppen vasutak között. Éppen ezért aztán, az ezt fönttartó lovagi becsület is a személynek olyan sérelmeire vetette magát, melyeket az állam csak enyhén, vagy a de minimis lex non curat (apró-cseprő dolgokkal nem törődik a törvény) elvénél fogva éppen nem büntet, mert jelentéktelen sértések és részben merő kötekedések. De ez a becsület, erre való tekintettel, saját személyünk értékének az emberi természethez, minőséghez és sorshoz nem illő fölülbecsülésévé nötte ki magát, mint a mely értéket a szentség bizonyos fajáig fokozott, és ennél fogva az államnak a könnyű testi sértésekre mért büntetését egyáltalában elégtelennek találja, miért is az ilyenek megbüntetését maga veszi át, még pedig mindig a sértőnek testén és életén. Ennek oka nyilvánvalóan a legmértéktelenebb gőg és a legfelflázítóbb nagyra vágyás, mely kettő, teljesen feledtetvén, hogy mi az ember tulajdonképpen, föltétlen sérthetlenséget és feddhetlenséget követel számára. Mindenki, a ki ezt erőszakkal akarja elérni, s ennél fogva azt az elvet vallja, hogy »a ki engem gyaláz, vagy épen meg is üt, halál fia«, – tulajdonképpen már ezért is megérdemli, hogy száműzzék az országból.¹⁵

Ennek az elbizakodott önhittségnek szépítgetésére sok mindent föl szoktak hozni. Ha mindkettő rettenthetetlen ember – mondják – egyik sem enged, s ezért a legkisebb összekocczanás is sértegetésre, majd verekedésre, végül emberhalálra vezethetne; azért jobb, ha minden halogatás nélkül, a közbeeső fokokat átugorja az ember és mindjárt a fegyverhez nyúl. Az erre való speciálisabb eljárásmodot azután merev, szörszálhasogató rendszerbe foglalták, törvényekkel és szabályokkal, a mi a világ legkomolyabb bohózata, s úgy áll fenn, mint valami temploma a hóbortosságnak. Pedig már maga az alaptétel is hibás: csekély fontosságú ügyekben (mert a fontosabbakat rendszerint a bíróságokra hagyják) két rettentheti ember közül az egyik mindenestre engedni fog, az okosabbik, pusztá véleményyt pedig elbír az ember. Igazolja ezt a nép, vagy még inkább az a töméntelen ember, a ki nem ismeri el a lovagi becsület elvét, kik között ennél fogva a civódásoknak megvan a maguk természetes lefolyása: s kikhöz ezért százszorta ritkábban esik emberhalál, mint annál, az összességnek talán ezredrészét tevő frakciónál, mely ennek az elvnek hódol; sőt köztük verekedés is ritkaság számba megy. Azután meg azt állítják, hogy az a becsületbeli elv a párbajban alkotta meg oszlopát a jó hangadásnak és a társaságbeli finom modornak, mint valami védőbástyát a durvaság és neveltlenség kitörései ellen. De hát Athénben, Korinthusban, Rómában bizonyára jó, sőt nagyon is jó volt a társaság, finomak a szokások és előkelő a hang, a nélkül, hogy ott lett volna mögötte ijesztőül a lovagi becsület. Persze ott nem a nők voltak a társaság vezető elemei mint minálunk, a mi, a mellett, hogy a társalgást frivol és léha színezetűvé teszi, és minden tartalmas beszélgetést kizár, bizonyára ahhoz is erősen hozzájárul, hogy a mi jó társaságunkban a személyes bátorság minden más tulajdonságnál előbbre valónak tartja magát, holott az csak nagyon is alárendelt, merő katonatiszti erény, olyasvalami, a miben még

¹⁵ *) A lovagi becsület a gőgnek s a hóbortosságnak szülöttje. (Az ezzel ellentétes igazságot a legélesebben Calderon »Állhatatos fejedelem«-je fejezi ki e szavakkal »esa es la berencia de Adam« (Ádám öröke). Föltűnő, hogy a minden gőgnek ez a legfelső foka csakis és kizárólagosan annak a vallásnak hívői között található föl, mely követőit a legnagyobb alázatosságra kötelezi; mert sem korábbi időben, sem más világrészben nem ismerik^a lovagi becsületnek ezt az elvét. Mindamellert nem szabad ezt a vallás rovására írni, hanem inkább a hűbériségére, melynek idejében minden nemes ember úgy tekintette magát, mint valami kis királyt, a ki maga fölött földi bírót nem ismer, s ennél fogva megszokta, hogy személyének teljes sérthetlenséget és szentséget tulajdonítson, miért is minden ellene irányuló merényletet, tehát minden ütleget és minden gyalázó szót haláltérdemlő bűnnek látott. A becsület elve és a párvialdal ezért eredetileg csak nemes ember dolga volt, később, ebből kifolyólag, a tisztéké, kikhez aztán hovatovább, bár nem mindenütt, hozzácsatlakoztak a többi magasabb állásúak[^] nehogy amazoknál kevesebbnek látszassanak. Habár az istenítéletből folyt is a párbaj, amaz mégsem oka, hanem csak okozata és alkalmazása a becsület elvének; a ki semmiféle földi bírót sem ismer el, Istenhez felebbez. Maga az istenítélet azonban nem a kereszténység vonása, igen nagy mértékben megtalálhatjuk azt a hinduknál is, bár többnyire régebben: egyes nyomait azonban még manapság is.

egyedek állatok is fölülmúlnak bennünket; hiszen azt szokták mondani »bátor, mint egy oroszán«. Sőt a lovagi becsület elve, ellentétben a fönti állítással, gyakran biztos menedéke, nagyban a becsületességnek és gonoszságnak, kicsinyben a nevetlenségnek, tiszteletlenségnek és pimaszságnak; a mennyiben egy csomó nagyon is alkalmatlan nevetlenséget hallgatagon eltúr az ember, éppen, mert senkinek sincs kedve, hogy a nyakát koczkáztassa, megdorgálván az illetőt. Mindezek szerint azt látjuk, hogy a párbaj legjobban éppen annál a nemzetnél virágzik, és vértzomjúhozó komolysággal éppen az a nemzet üzi, mely politikai és pénzügyi ügyekben valódi tisztességnek hiányát tárta föl: hogy állanak aztán magánviszonyaik dolgában, tessék megkérdezni azoktól, kiknek abban tapasztalatuk van. De a mi finomságukat és társadalmi műveltségüket illeti, az régtől fogva hírhedt – negatív példa gyanánt.

Mindez az állítás tehát nem állja ki a próbát. Több joggal lehetne vitatni azt, hogy miként már a kutya is, ha ráfordulnak, visszamorog s ha czirógatják, viszont hízeleg: úgy az emberi természetben is benne rejlik, hogy minden ellenséges támadást ellenségesen viszonzozzon, és hogy a fitymálás vagy a gyűlölség jelei elkeserítsék és ingereljék; mert már Cicero mondja: *habet quendam aculeum contumelia, quem páti prudentes ac viri boni difficillime possunt* (van valami fulánkja a sértésnek, melynek szúrását eltúrni okos és derék emberek is csak igen nehezen tudják); mintahogy csakugyan (néhány jámbor szektát leszámítván) a föld kerekén sehol sem tűrik el szelíden a gyalázó beszédet, vagy éppen az ütleget. Mindamellert a természet semmiesetre sem kíván többet, mint a tettehez méltó megtorlást, nem pedig azt, hogy a hazugság, ostobaság vagy gyávaság szemrehányásáért halállal büntessünk; az az ó-német elv is, hogy «arczülütésért törrel fizess» (*auf eine Maulschelle gehört ein Dolch*) fölháborító lovagkori babona. A sértések viszonzása vagy megtorlása mindenesetre a harag dolga, de semmiképp sem a becsületé és a kötelességé, a mivé a lovagi becsület elve bélyegzi. Sőt inkább egészen bizonyos, hogy minden szemrehányás csak oly mértékben sérthet, a mennyiben találó; a mi abból is kiviláglik, hogy a leggyöngébb czélzás is, ha talál, sokkalta mélyebb sebet üt, mint a legsúlyosabb vád, ha nincs semmi alapja. A ki ennél fogva határozottan tudja, hogy valamely szemrehányást meg nem érdemel, bizvást megvetheti azt és meg is fogja vetni. A becsület elve ellenben azt kívánja tőle, hogy olyan érzékenységet mutasson, a mije nincs is, és hogy vérrel toroljon meg olyan sérelmeket is, melyek őt nem is sérthetik. Pedig a maga tulajdon értékéről ugyancsak gyöngé véleménye kell hogy legyen annak, a ki minden ellene irányuló támadást azonnal az illetőnek torkára forrasztani siet, nehogy az zajt üssön. Épp ezért az, hogy magát valamire becsüli az ember, egykedvűséget fog reá ruházni az őt ért sértésekkel szemben; a kinél pedig, az önbecsülés híján, ez sincs meg, azt józansága és műveltsége fogja arra készíteni, hogy annak legalább látszatát tüntesse föl, és hogy haragját leplezze. Ezért, ha csak előbb a lovagi becsület elvének babonájától szabadulhatnának az emberek, úgy hogy többé senki sem gondolhatná, hogy gyalázkodással más becsületéből elvehet vagy a magáéhoz hozzátehet valamit, és ha többé nem volna azonnal legitimálható minden durvaság vagy gorombaság az elégtételadásra való készséggel, vagyis mérközéssel, – bizony csakhamar általánosan belátnák, hogy ha mocskolásra és gyalázkodásra megy a dolog, ebben a küzdelemben a legyőzött a győztes és hogy, mint *Vincenzo Monti* mondja, a sértegetések, akár a templomi körmenetek, mindig oda térnek vissza, a honnan kiindultak. Akkor továbbá nem lesz elég többé, miként most, hogy valaki csak egy gorombaságot mondjon s mindjárt igaza van; akkor egyúttal belátás és ész is egészen másként jutnának szóhoz, mint most, a mikor az embernek mindig elsősorban arra kell tekintettel lennie, vájjon nem botránkoztatja-e meg valamiképp a korlátoltak és ostobák véleményeit, melyeket már pusztán föllépése is föllármázott és elkeserített, ami miatt megeshetik, hogy azt a fejet, melyben bölcsesség lakik, koczkára kell tenni azzal a kobakkal szemben, amely üres. Akkor tehát elérné a társaságban a szellemi felsőbbség az őt megillető elsőséget, a mely most, ha ugyan leplezetten is, a testi felsőbbség és a huszár-virtus részén van, minek következtében a kiváló embereknek egygyel mégis már

kevesebb okuk volna rá, mint van most, hogy a társaságtól vissza vonuljanak. Ilyen irányú változás tehát magával hozná az *igazán* jó hangot és utat törne az *igazán* jó társaságnak, abban a formájában, a milyen az kétségen kívül Athénben, Korinthusban és Rómában volt. Annak, a ki ilyent mutatóba látni akarna, ajánlom, olvassa el Xenophon Lakomáját.

A lovagi kódexnek végső védelme kétségen-kívül ez lesz: »Hiszen így, szent Isten! az emberek ugyancsak megüthetnék egymást – mire egyszerűen azt felelhetem, hogy ez a társadalom kilencz-százkilenczvenkilencz ezredrészénél, mely ezt a kódexet el nem ismeri, eléggé gyakran megesett, anélkül, hogy csak valakinek is halálát okozta volna, holott annak követői között minden ütésnek rendszerint emberhalál a vége. De behatóbban akarok foglalkozni evvel. Elég sokszor törekedtem arra, hogy az emberi társadalom egyik részében az ütés szörnyű voltáról olyannyira meggyökerezett meggyőződésnek az embernek akár állati, akár észszerű természetében valami tartós vagy legalább elfogadható, nem csupán szólásmódból álló, hanem világos fogalmakra visszavezethető okát megtaláljam, de mindhiába. Az ütés valami csekély fizikai rossz, minőt minden ember okozhat másnak, a mivel azonban semmi többet sem bizonyít, mint azt, hogy erősebb vagy ügyesebb, vagy pedig, hogy a másik nem vigyázott magára. Más semmit sem eredményez a fejtegetés. Másrészt látom, hogy ugyanazt a lovagot, a ki az emberi kéz adta ütest a legnagyobb szerencsétlenségnek tartja, lova tízszerre erősebben rúgta meg, és ő elfojtva fájdalmát, tovabiczeg, erősítgetvén, hogy ez mit sem tesz. Erre azt gondoltam, hogy ennek az ember keze az oka. De úgy látom, hogy ettől a *mi* lovagunk törszúrásokat és kardcsapásokat kap a háborúban és azt mondja, hogy csekélység, szót sem érdemel. És azt is hallom, hogy még a megkardlapoztatás is távolról sem akkora baj, mint a botütés, amiért a hadapródok még nem régiben részesültek benne, de nem a botütésben: sőt, hogy a kardlappal való lovaggá ütés a legnagyobb megtiszteltetés-számba megy. Evvel aztán kifogytam a pszichológiai és erkölcsi okaimból, s nem marad más hátra számomra, mint hogy régi, meggyökerezett balhiedelemnek tartsam a dolgot; egygyel több példájának a sok mellett, hogy mi mindent nem lehet elhiteni az emberrel. Megerősíti ezt az a köztudomású tény, hogy Kínában a bambuszbottal való ütés gyakori polgári büntetés, még minden osztálybeli tisztviselők számára is; a mi arról tesz tanúságot, hogy ott az emberek természete, még a magas műveltségüké is, nem azt vallja, a mit mi.¹⁶ Sőt az ember természetére vetett elfogulatlan pillantással azt láthatjuk, hogy a verés neki épp olytermészetes valami, mint a ragadozó állatnak a harapás, a szarvasmarhának a szúrás: ez ember éppen ütleget osztó állat. Ezért föl is háborodunk, ha néhanapján azt halljuk, hogy egyik ember megharapta a másikat; holott az, hogy ütlegeteket osztott és kapott, épp oly természetes, mint a mily könnyen megtörténik.

Az, hogy magasabb műveltségű emberek ettől is örömet tartózkodnak, kölcsönösen uralkodván magukon, könnyen érthető. De egy népre, vagy csak osztályra is rátukmálni, hogy a kapott ütleget rettenetes szerencsétlenség, melynek vége gyilkosság és emberhalál kell, hogy legyen, ez igazán embertelenség. Sokkal több valóságos baj van a földön, semhogy megengedhetné magának az ember, hogy szaporítsa azokat képzelt bajokkal, melyek a valódiakat előidéznek: pedig ezt eredményezi az az ostoba és gonosz babona. Ezért szinte rosszalnom kell, hogy a kormányok és törvényhozó testületek elősegítik azt, nagy buzgósággal erőltetvén â, polgárságnál és a katonaságnál minden botbüntetés eltörlését. Azt hiszik, hogy vele a humanitás érdekében tesznek valamit, holott éppen az ellenkezőjét érik el, mert annak a természetellenes és áldatlan balhiedelemnek megerősödését segítik elő, melynek már oly sokan estek áldozatul. Minden bűncselekménynél, kivéve a

¹⁶ Vingt ou trente coups de canne sur le derrière, c'est pour ainsi dire, le pain quotidien des Chinois. C'est une correction paternelle du mandarin, laquelle n'a rien d'infamant, et qu'ils reçoivent avec action de grâces vagy harmincz botütés úgyszólván mindennapi kényeié a khinainak. Ez a mandarin atyai javító eszköze, miben semmi becstelenítő sincs és a mit köszönettel szoktak venni). – Lettres édifiantes et curieuses, édition de 1819. Vol. 11, p. 454.

legsúlyosabbakat, legelőször a verés jut eszébe az embernek, és ez a természetes büntetés is; a ki nem érezte meg az okokat, meg fogja érezni áverést: és épp olyan méltányos, mint a milyen természetes, hogy azt, a kit nem büntethetünk tulajdonában, mert semmije sincs, s a kire szabadságbüntetést sem mérhetünk a magunk kára nélkül, mert szükségünk van szolgálatára, mérsékelt veréssel büntetjük. Nem is hoznak föl ellene semmit, csak szóbeszédet »az emberi méltóság«-ról, a mi nem világos fogalmakra, hanem éppen megint csak a fönti balhiedelemre támaszkodik. Hogy ennek a dolognak ez a balhiedelem az alapja, azt szinte nevetséges módon erősíti meg az a tény, hogy még nemrégiben nem egy országban a katonaságnál a verés helyébe az u. n. lécz-büntetést hozták be, a mi pedig éppen úgy testi fájdalmat okoz, mint amaz, de a mi – mondják – többé nem érinti a becsületet és nem lealacsonyító.

Az említett balhiedelemnek illetén való előmozdításával azonban a lovagi becsület elvének és vele a párbajnak játszunk kezére, holott másrészt azon vagyunk, hogy törvényekkel eltöröljük azt, vagy legalább mondjuk, hogy azon vagyunk.¹⁷ Ennek következtében az ököljognak az a hajtása, mely kezdve a legdurvább középkoron, egész a 19. századig eltartott, még mindig köz-botránkozást okoz: ideje már, hogy gyalázattal és szégyenszemre kiirtsuk. Hiszen manapság kutyákat és kakasokat sem szabad rendszeresen egymásra uszítani (Angliában legalább büntetik az ilyfajta hajszákat); de embereket akarattuk ellenére egymás ellen való halálos küzdelemre hajszol a lovagi becsület képtelen elvének nevetséges balhiedelme, és annak bárgyú védői és intézői, kötelességükké téve az illetőknek, hogy akármicsoda semmiségért megküzdjenek egymással, akárcsak a gladiátorok. A mi német puristáinknak ezért a Duell szó helyébe, mely valószínűleg nem a latin duellumból, hanem a spanyol duelo, fájdalom, panasz, sérelem kifejezéséből származik, – a lovagi hajsza (Ritterhetze) elnevezését ajánlom. A pedantérián, a hogy ezt a bolondságot üzik, ugyancsak van mit nevetni. De egyébként fölháborító dolog, hogy ez elv és képtelen kódexe államot alapít az államban, mely semmiféle más jogot sem ismer el, csak az ököljogot, és a neki alávetett állásúakat avval félemlíti meg, hogy szent rémbírószágot tart fenn, mely elé mindenki akárcsak valami poroszló, megidézhet mindenkit, nagyon könnyen fölhozható ürügygyel, hogy aztán ez illető fölött és maga fölött életre-halálra törvényt lássanak. Természetes, hogy ez így rejtekhelylyé lesz, melyből minden, még olyan elvetemült ember is, ha csak odatartozik az illető állásúak közé, megfenyegetheti a legnemesebb és legjobb embert, – a kit, mint olyant, szükségkép gyűlölnie kell, – sőt azt láb alól is elteheti. Miután napjainkban az igazságszolgáltatás és a rendőrség már meglehetősen elérte, hogy nem kiálthat ránk az országútján minden gazember.: «pénzt vagy életet!», kellene, hogy a józan ész is odajutott volt legyen, hogy ne kiálthasson ránk, békés viszonyaink közben, minden gazember: «becsületedet vagy életedet!». És le kellene, hogy vegyük a magasabb állásúakról a terhet, melyet az ró rájuk, hogy mindenki, bármely pillanatban felelősségre vonható életével és testével, valaki másnak durvaságáért, gorombái ágáért, ostobaságáért vagy gonoszságáért, a

¹⁷ A tulajdonképeni okát annak, hogy a kormányok látszólag elnyomni igyekeznek a párbajt és hogy, bár az nyilván, kiváltkép egyetemeken, igen könnyű dolog volna, tettetik, mintha csak nem sikerülne nekik; a következőkben találom: Az állam a maga tisztjeinek és polgári hivatalnokainak szolgálatait nem tudja pénzzel teljesen megfizetni, azért fizetésük másik felét becsületté változtatja, a mit cím, uniformis és rendjel képvisel. Hogy pedig szolgálataiknak ezt az ideális kárpótlását magas árfolyamon tartsa, kell, hogy mindenképen táplálja, élesítse és esetleg kissé túlozza a becsületérzését: de mert erre a célra a polgári becsület nem elégséges, már azért is, mert azt mindenkivel megosztja az ember, segítségül veszi a lovagi becsületet és azt az említett módon fenntartja. Angliában, a hol a katonai és polgári fizetés sokkalta nagyobb, mint a kontinensen, nincs szükség erre a segítségre; éppen ezért ott, kivált az utóbbi húsz év alatt, úgyszólván egészen kiirtották a párbajt., ott az most nagyon ritkán fordul elő, s kinevetik, mint valami bolondságot; bizonyára nagyon hozzájárult ehhez nagy Anti-duelling-society, melynek számos lord, admirális és generális tagja van, és a szörnyetegnek áldozatok nélkül kell ellennie.

kinek éppen kedve tartja az illető ellen ilyesmivel fellépni. Az, hogy két fiatal, tapasztalatlan, szeleburdi embernek, ha egymással beszéd-közben összevesz, ezért vérével, egészségével, vagy életével kelljen lakolnia, igazán égbekiáltó, gyalázatos dolog. Hogy mekkora zsarnok ez az államban főnnálló állam, és mekkora a hatalma ennek a balhiedelemnek, mutatja az, hogy már nem egy ember, ki a lovagi becsületén esett csorbát ki nem köszörülhette, részint igen magas, vagy nagyon is alacsony állásánál, részint a sértőnek nem erre való állapotánál fogva, e fölött való kétségbeesésében maga oltotta ki a maga életét és így ért tragikomikus véget. – Minthogy a hamis és képtelen dolog végtére leginkább avval leplezi le magát, hogy ellenmondás nő ki belőle, ebben az esetben is a törvény önmagával való ellenkezésének legkiáltóbb formája áll elő: a tisztnek ugyanis meg van tiltva, hogy párbajozzék, de lefokozással büntetik, ha alkalom adtán elmulasztja.

De ha már egyszer benne vagyok, még őszintébb akarok lenni. Ha megvilágítottan és előítélet nélkül vesszük szemügyre a dolgot, azt látjuk, hogy az annyira fontossá tett és annyira nagyra tartott különbség, vájjon nyílt, egyenlő fegyverekkel megvívott küzdelemben, avagy orozva ölte-e meg ellenfelét az illető, pusztán azon alapszik, hogy, mint mondtuk, az az államban főnnálló állam semmiféle más jogot sem ismer el, mint csak az erősebbnek jogát, tehát az ököl jogot, és hogy ezt istenítéletté emelve a maga kódexének alapjává tette. Mert amavval a nyílt küzdelemmel semmi mást sem bizonyított be az illető, mint csak azt, hogy ő az erősebb vagy az ügyesebb. Az igazolás tehát, melyet a nyílt küzdelemben keresnek, föltételezi, hogy az *erősebbnek foga* csakugyan *fog*. Holott valójában az a körülmény, hogy a másik nem tudja jól védeni magát, lehetőséget ugyan ad nekem, de semmiesetre sem jogot is arra, hogy megöljem; mert ez utóbbi, tehát *erkölcsi* igazságszolgáltatásom egyedül azokon a *motívumokon* alapulhat, melyek arra indítanak, hogy ellenfelemnek életét vegyem. Tegyük hát fel, hogy ezek csakugyan megvannak, és elégségesek, és ekkor éppenséggel semmi oka sincs annak, hogy most még *attól* tegyem függővé a dolgot, vájjon ő vagy én tudok-e jobban lőni vagy vívni; mert akkor egyre megy, hogy mi módon veszem életét, orozva-e avagy szemtől-szembe. Mert erkölcsileg az erősebb jogának nincs nagyobb súlya, mint az okosabb jogának, mely a csellel elkövetett gyilkosságnál érvényesül: itt tehát az ököljog ugyanannyit nyom a latban, mint az ész joga; mihez még megjegyezzük, hogy a párbajban is épp olyan értéke van egyiknek, mint a másiknak, hiszen a viadalban minden csalafinta egyúttal csel is. Ha erkölcsileg feljogosítva érzem magam, hogy valakinek életét vegyem, úgy igazán ostobaság azt most még *attól* tennem függővé, vájjon esetleg jobban tud-e lőni vagy vívni nálam; mert ez esetben aztán, azonfölül, hogy megsértett, még életemet is veheti. *Rousseau* nézete az, hogy sértéseket nem párbajjal, hanem orgyilkossággal kell megtorolni, a mit az *Emil* 4. könyvéhez (173. lap, Bip.) irt, annyira titokzatos 21. megjegyzésében óvatosan jelez. De e mellett a lovagi balhiedelem olyannyira elfogulttá teszi, hogy úgy tetszik neki, hogy már a hazugságnak szemrehányása is följogosít az orgyilkosságra; holott tudnia kellene, hogy ezt a szemrehányást minden ember számtalanszor megérdemelte, bizony ő maga is a legnagyobb mértékben. A balhiedelem azonban, mely föltételül köti ki a sértőnek nyílt küzdelemben, egyenlő fegyverekkel való megölését, nyilván valóságos jognak tartja az ököljogot és istenítéletnek a párbajt. Az olasz legalább, a ki haragra gerjedve szó nélkül támad rá késével sértőjére, a hol éppen éri, következetesen és természetesen jár el: okosabb, nem pedig rosszabb, mint a ki párbajozik. Ha azt mondaná valaki: ellenfelemnek párviadalban való megölésére az jogosít föl, hogy ő is éppen azon volt, hogy engem megöljön, arra az czáfol rá, hogy az illetőt éppen ő kényszerítette az önvédedelemre a kihívással. Ez a kölcsönösen és szántsándékkal kényszerhelyzetbe való juttatás tulajdonképen csak elfogadható ürügynek keresése a gyilkosságra. Inkább lehetne mondani, hogy a párbajt a »volenti non fit injuria« elvével igazolhatja az ember, ha egyszer kölcsönös megegyezéssel erre a játékra tette föl életét: de ennek ellene vari az, hogy nincs helyén a volenti szó, mert a lovagi becsület elvének és képtelen kódexének zsarnoksága volt az, a mi mind a két bajvívót, vagy legalább is

egyikőjüket ez elé a véres rémbíróság elé hurczolta.

Hosszasan foglalkoztam a lovagi becsülettel, de jó szándékból, mert a világ erkölcsi és értelmi szörnyetegeivel egyedül a bölcsélet tud Herkules módjára elbánni. Az új kor társadalmi állapotát az ókorétól főleg két dolog különbözteti meg, az előbbinek rovására, a mennyiben annak komor, sötét és fekete színt adott, melytől menten, derült és elfogulatlan volt az ókor, akárcsak az emberi élet hajnala. Ez a lovagi becsület elve és a venerikus betegség, – par nobile fratrum! Ez a kettő együtt, a νεῖκος xat φίλια (a szívódás és a szerelem) megmérgezte az életet. A venerikus betegség ugyanis sokkalta messzebbre hat ki, mint a mennyire első pillanatban látszik; ez a hatás ugyanis éppenséggel nem csak fizikai, hanem erkölcsi is. Mióta Ámor tegzében mérgezett nyilakat is tartogat, valami idegenszerű, ellenséges, mondhatni ördögi elem vegyült a nemeknek egymáshoz való viszonyába, minek következtében sötét és félelmetes gyanakodás vonul végig rajta; és az emberi közösség alappilléreiben való változásnak hatása közvetetten a többi társadalmi viszonyra is kiterjed; minek e helyütt való fejtegetése azonban nagyon is eltérítene tárgyamtól. Hasonló, jóllehet egészen másfajtajú a hatása a lovagi becsület e vének, ennek a komoly bohózatnak, melyről az ókor mitsem tudott, s a mely a modern társadalmat merevvé, komolylyá és aggodalmaskodóvá teszi, már azért is, mert minden futólagos nyilatkozatot fürkészget és rágódik rajta. Sőt mi több! Ez az elv valami általános Minotaurus, melynek nemcsak egy ország, mint az ókorbeli, hanem Európa minden országa adó fejében évről-évre egy bizonyos számú nemes ifjút tartozik adni. Itt az ideje, hogy ennek a rémnak egyszer bátran neki támadjunk, miként itt tettem. Bár érne véget az újabb kor e két szörnyetege a XIX. században! Nem hagyunk föl a reménnyel, hogy amavval elbánni egyszer csak mégis sikerülni fog az orvosoknak a prophylaktika (megóvás) segítségével. De annak a másik rémnak elpusztítása a bölcselő föladata, a fogalmak tisztázása útján, mert ez a kormányoknak, a törvények segítségével útján eleddig nem akart sikerülni és mert csak az az először említett mód alkalmas arra, hogy a bajt gyökerében megingassa. Ha időközben netalán csakugyan komolyan foglalkoztatná a kormányokat a párbaj megszüntetése, és ha e törekvésük sikere igazán csak tehetetlenségükön múlték, javasolnék nekik egy törvényt, melynek sikeréért kezeskedem, még pedig minden véres operációnak, vérpadnak, bitófának vagy életfogytiglan való elzárásnak segítségül vétele nélkül. Ellenkezőleg, igen kicsiny, egészen könnyű, homeopatikus kis eszközcseke: a ki mást kihív, vagy mással kiáll, kapjon à la Chinoise, fényes nappal, a főörség színe előtt tizenkét botütést a káplártól, a megbízottak és segédek mindegyike hat-hatot. Tényleg megvívott párbajok esetleges következményeiért maradjon meg a rendes bünvádi eljárás. Lovagias gondolkozású ember talán azt a kifogást hozná föl ellenem, hogy ilyen büntetés végrehajtása esetén nem egy »lovagias ember« arra is képes volna, hogy föbelőjje magát; mire azt felelem: sokkalta jobb, ha az ilyen bolond magamagát lövi agyon, mint másokat. Valójában azonban, jól tudom, a kormányoknak a párbaj eltörlésére való törekvése nem komoly. A polgári hivatalnokok fizetése, de még sokkal inkább a tisztéké (eltekintve a legmagasabb állásokat), nagyon is alatta áll szolgálataiknak. Fizetésük felét tehát becsületben adják ki nekik. Ezt elsősorban cím és rendjel képviseli, tágabb értelemben pedig a hivatali becsület általában. Ennek a hivatali becsületnek pedig igen használható paripája a párbaj, azért már az egyetemek is előkészítő iskolái. Áldozatai ennél fogva vérükkel fizetik meg, a mi jövedelmükből hiányzik.

A teljesség kedvéért hadd említsem meg itt még a *nemzeti becsületet*. Ez egy egész népnek, mint a népek közössége egy részének becsülete. Mivelhogy ebben nincs más ítélő fórum, mint csak az erőé, és mert így ennek minden tagja maga kell, hogy a maga jogát megvédje: valamely nemzetnek becsülete nemcsak az a megszerzett vélemény, hogy benne bízni lehet (hitel), hanem az is, hogy tőle félni kell; miért is a jogaiba való beavatkozást sohasem szabad büntetlenül hagynia. Ez tehát a polgári becsületnek felfogását a lovagi becsületével egyesíti.

Ahhoz, a minek mutatkozik valaki, vagyis a mi az illető a világ szemében, fönnebb utoljára

a *hírnevet* soroltuk: *ezt* tehát még szemügyre kell, hogy vegyük. Hírnév és becsület ikertestvérek, de olyaténkép, mint a Dioskurosok, kik közül Pollux halhatatlan, Kastor pedig halandó volt: a hírnév a halandó becsületnek halhatatlan édestestvére. Természetesen ez csak a magasabb fajtájú, tulajdon-képeni és igazi hírnévre értendő: mert van nem egy hírnév, melynek rövid az élete. A becsület továbbá csupán oly tulajdonságokból áll, melyeket mindenkitől, a ki ugyanazon viszonyok között van, meg szokott követelni az ember; a hírnév csak olyasmikra vonatkozik, miket követelni senkitől sem lehet; becsületét mindenki nyíltan hirdetheti, hírnevét nem. Míg becsületünk odáig ér, a meddig a rólunk való ismeret, addig a hírnév megelőzi a rólunk való ismeretet és ezt odáig viszi el, a meddig csak maga is eljut. Becsületre mindenki jogot tarthat, hírnévre csak a kivételek: mert csak rendkívüli szolgálattal lehet hírnevet szerezni. Ezek a szolgálatok vagy *tettek*, vagy *művek*; miért is két útja van a hírnévnek. A *tettek* útján való haladásra legkivált a szív nagysága tesz képessé, a művek útján valóra a nagy ész. Mindkét útnak megvan a maga elsőbbsége és hibája. A legnagyobb különbség a kettő között az, hogy a tettek elmúlnak, a művek megmaradnak. A legnemesebb tettnek is csak ideig-óráig van hatása, valamely genialis munka ellenben él és hatással van, jótévő és fölemelő, minden időközön keresztül. Tetteknek csak emlékük marad meg, mely mindig gyöngébbé és közömbösebbé lesz, s melynek apránként el kell múlnia, ha föl nem veszi a történelem és megkövesített állapotban hátra nem hagyja az utókornak. A művek ellenben magukban halhatatlanok, és, kiváltkép az írottak, minden időt túlélhetnek. Nagy Sándornak csak neve és emlékezete él: de Platon és Aristoteles, Homeros és Horatius maguk is itt vannak még, élnek és hatnak közvetlenül. Megvannak a Védák és Upanisádjaik¹⁸: de mindazokról a tettekről, a mi az ő idejükben történt, hír sem maradt ránk.¹⁹ Egy másik hibája a tetteknek az alkalomtól való függésük, mint a melynek először az arra való lehetőséget kell megadnia; a mivel együtt jár az is, hogy hírük nem csupán benső értékük után igazodik, hanem a körülmények után is, melyek nekik fontosságot és fényt kölcsönöznek. Továbbá, ha, miként a háborúban, a tettek tisztán személyiek, függnék a kevés szemtanúnak vallomásától: ezek pedig nincsenek mindig kéznél és nem mindig igazságosak és elfogulatlanok. De a tetteknek aztán megvan az az elsőbbségük, hogy, mint gyakorlati valami, az általános emberi ítélőképesség körébe esnek, és ezért, föltéve, hogy ez az ítélőképesség helyes adatokból értesült, tüstént igazságot szolgáltatnak nekik, kivéve, hogy ha motívumaikat csak később ismerik meg igazán, vagy becsülik meg igazság szerint: mert minden cselekvés megértésére kell, hogy annak motívumait is ismerjük. Fordított a viszony a műveknél: keletkezésük nem függ az alkalomtól, hanem egyes-egyedül szerzőjüktől, és a mik önmagukban és önmagukért, az maradnak, a míg csak megmaradnak. Náluk meg a róluk való

¹⁸ Véda (= tudomány), ez az általános neve a szanszkrit irodalom legrégebb részének, mely imádságokból, himnuszokból, istenekhez való könyörgésekből, vallásos és erkölcsi rendszabásokból, mítoszokból és bölcséleti szemlélődésekből áll, és a melyet az indusok isteni eredetűnek tartanak. Mindenesetre első Megnyilvánulása az indusok szellemi életének. Már a Kr. e. XV. századból tudomásunk van létezésükről. Az énekek legtöbbször szóbeli hagyományok alapján foglalhatták írásba. A Védákhoz tartozik még több, Upanisád-nak nevezett értekezés is, melyeket az indusok tudományos» spekulatív szellemének legrégebb kísérletei gyanánt tekinthetünk. Egy francia nyelvtudós (Anquetil-Duperron), a múlt század elején (1802–1804) perzsa fordításból 52 Upanisádot latinra fordított, Oupnekh'at címen. Ez a munka Schopenhauernek úgyszólván mindennapi olvasmánya volt.

¹⁹ *Fordító*. Ezért rossz bókot mond az, a ki, mint manapság dívik, valamely művet avval vél megtisztelni, hogy azt tettnek nevezi. Mert a művek sokkalta magasabb rangúak. A tett mindig csak egyes motívum előidézte cselekvés, és így külön álló, mulandó és a világ általános és őseredeti eleméhez, az akarathoz tartozó valami. Egy nagy és szép munka ellenben maradandóimért általános jelentősége van, és mert a hiba nélkül való, tiszta értelemről sarjadzott ki, mint valami illat, az akaratnak e világa fölé emelkedvén.

ítéletnél merül föl a nehézség, és ez annál nagyobb, minél magasabb fajtájúak: gyakran híjjá van az illetékeseknek, vagy elfogulatlan és őszinte bírálóknak. De azért viszont a híruk fölött nem egy bíróság határoz, hanem fölebbezésnek van helye.²⁰ Mert míg, mint mondtuk, a tetteknek csak emlékük marad az utókorra, még pedig úgy, ahogy azt a jelenkor hátrahagyja: addig a művek maguk átszállnak arra, még pedig, esetleg hiányzó töredékek leszámításával, úgy, ahogy vannak: itt tehát nem foroghat fönn az adatok elferdítése, s idővel a keletkezésük korában való környezetnek esetleg káros befolyása is elmúlik. Sőt inkább gyakran csak idővel jön meg, lassacskán, az az egynéhány csak ugyan illetékes bíráló, a ki – kivétel maga is – még nagyobb kivételek fölött lát törvényt: egymásután leadják nyomatékos szavazatukat, és így, persze néha csak századok multán, áll elő teljesen igazságos ítélet, melyet semmiféle utókor sem dönt meg. Ennyire bizonyos, mondhatni elmaradhatatlan a művek hírneve. Az azonban, hogy szerzőjük megérje ezt, külső körülményektől és a véletlentől függ. Annyival ritkább ez, minél magasabb és nehezebb rendűek. Ezért mondja, páratlanul szépen, Seneca (ep. 79.), hogy az érdemeket épp oly bizonyosan nyomon követi a hírnév, mint a testet az árnyék, de persze épp úgy, mint az is, hol előtte, hol mögötte jár, és miután ezt megmagyarázta még hozzáteszi: etiamsi omnibus tecum viventibus *silentium livor indixerit*, venient, qui sine offensa, sine gratia judicent (ha mindjárt hallgatást parancsol is minden kortársadnak az irigység, lesznek majd, kik gyűlölködés és kegy nélkül ítélnék fölötted); miből mellesleg láthatjuk, hogy az érdemek kaján hallgatással és fitymálással való elfojtásának művészete, melylyel a rosszak javára a jó dolgokat a közönség előtt elrejtteni törekszenek, már a Seneca idejebeli bitangoknak is szokása volt, épp úgy, mint a mi napjainkbélieknek, és hogy azokat is épp úgy, mint emezeket *az irigység némitotta el*. Sőt rendszerint, minél tovább kell, hogy tartson a hírnév, annál későbbben jelentkezik; mint a hogy minden kiváló dolog is csak lassankint érik meg. A hírnév, melynek az utókorra átszállnia adatott, olyan, akár a tölgy, mely igen lassan nő ki magjából; a könnyű, mulandó hírnév olyan, mint az egyestendős, gyorsan növe palánták; az álhírnév meg, mint a hirtelenében felburjánzó dudva, melyet hamarosan kigyomlálnak. Tulajdonképen azon alapszik ez, hogy minél inkább az utókoré valaki, vagyis az emberiségé általában, annál idegenebb a maga idejében; mert az, a mit teremt, nincs kizárólagosan ennek a kornak szentelve, tehát ehhez nem mint olyanhoz, hanem csak annyiban tartozik, a mennyiben része az emberiségnek; ennél fogva nincs is meg rajta ennek a kornak helyi színezete: minek következtében aztán könnyen megeshetik, hogy a jelenkor, mint neki ismeretlent, tovahaladni engedi. Sokkal többre tartja azt a művet, mely rövid napjainak dolgait, vagy a pillanat szeszélyeit szolgálja és ennél fogva teljesen az övé, mely vele él s vele együtt hal meg. Csakugyan, a művészet és az irodalom története általában azt mutatja, hogy az emberi szellem legnagyobb műveit rendszerint kedvezőtlenül fogadták és ebben a fogadtatásban részük volt addig, míg magasabb fajtájú szellemek nem jöttek, kiket azok a művek megragadtak és a kik azokat a tekintélynek arra a fokára emelték, a melyen azután, mivel így auktoritásra tettek szert, fenntartották magukat. De mindez, végső okát tekintve, azon alapszik, hogy mindenki csak a vele egyneműt tudja megérteni és megbecsülni. Már pedig silánynyal a silány, közönséggel a közönséges, zavaros elmével a kuszaság, az esztelennel a képtelenség egynemű, és" legjobban kinek-kinek a maga művei tetszenek, mert ezek vele egészen egyneműek. Ezért zengette már az öreg, mesebéli Epicharmos:

θαυμαστον ουδέν ιστι, με ταυθ' ούτω λέγειν,

²⁰ A tettek hírének egyik elsőbbsége az, hogy rendszerint azonnal jelentkezik, nagy zajt ütven, gyakorta oly erősét, hogy egész Európában meghallják; holott a művek hírneve lassan es apránként lép föl, elsőbb csak halkán, aztán mind hangosabban, gyakran csak száz esztendő multán érve el teljes erősségét: de akkor megmarad néha évezredekken át, mert a művek maradandók. Amaz ellenben, minekutánna az első explózió elmúllott, mindinkább gyöngébbé lesz, mindinkább kevesebbek és kevesebbek előtt ismeretessé míglen végre már csak a históriában éli kísérteties életét.

Και ἀνδανειν αὐτοιαιν αὐτού;, και δοκειν
Καλῶς πεφυκεναι. και γαρ δ κυων κυνι
Καλλιστον εἶμεν φαίνεται, και βους βοῖ,
Ονος δε ονω καλλιστον, ὕς δε ὕϊ.

mit én, hogy senkire nézve se vesszen el, le akarok fordítani:

Nincs mit csodálni rajt, hogy a magam esze szerint beszélek, És hogy mások önmaguknak tetszvéen azt képzelik, Hogy csakugyan szépek; mert a kutya is a kutyát Találja legszebbnek, az ökör meg az ökröt, A szamar a szamarat, disznó a disznót.

Valamint a legerősebb karú ember sem hozhat valami könnyű testet, ha azt elhajtja, mozgásba úgy, hogy messzire röpüljön és gyorsan érjen célta, hanem az már közelében lankadtan esik alá, mert híjjával volt annak az anyagi tartalomnak, melynél fogva az idegen erőt átvehette volna: – ugyanez a sors éri a szép és nagy gondolatokat, sőt a lángelmék mesterműveit is, ha befogadásukra nincsenek csak kicsiny, gyöngye vagy félszeg koponyák. Minden idők bölcsei kórusban emelték föl szavukat ennek megsiratására. Sirak Jézus például azt mondja, hogy »a ki bolond emberrel beszél, alvóval beszél. Ha befejeztük mondókánkat, így szól: mi ez?« – És Hamlet: a knavish speech sleeps in a fool's ear (dévajkodó beszéd alszik egy bolondnak a fülében). Es Goethe:

A legszebb szavakat is kigúnyolják, Ha az, a ki hallja, csacsi.²¹

Másutt meg:

Ha nem tudsz hatni és minden olyan eltompult marad,

El ne csüggedj!

A kő, mit mocsárba dobnak,

Nem vet gyűrűket.²²

És Lichtenberg: »ha egy könyv és egy fej összeütődnek és kongás hallatszik, mindig a könyv-e az oka?« – továbbá: «Az ilyen művek olyanok, mint a tükör; ha majom pillant beléjük, nem mutathatnak apostolt.» Sőt Gellért apónak erről szóló, olyannyira szép és megható panasza is megérdemli, hogy egyszer újra fölidézzük emlékezetünkbe:

«Hogy gyakran a legkitűnőbb tehetségeknek

Van legkevesebb csodálójuk,

És, hogy az emberek legtöbbje

A rosszat tartja jónak,

Ezt a bajt nap-nap után láthatjuk.

De mégis, mikép védekezzünk e nyavalya ellen?

Kétségbevonom, hogy ezt a bajt

Kiküszöbölhetjük világunkból.

Egyetlen eszköz van rá a földön

És ez végtelenül nehéz:

Klenn, hogy a bolondok bölcsekké legyenek;

De lám, soha sem lesznek azzá.

Sohasem ismerik meg a dolgok értékét.

Nem az eszük, szemük van lezárva:

Mindig csak a silány dolgokat dicsérik,

Mert a jót: soha sém ismerték»²³

²¹ Das glücklichste Wort, es wird verhöhnt Wenn der Hörer ein Schiefuhr ist.

²² Du wirkst nicht, Alles bleibt so stumpf Sei guter Dinge! Der Stein im Sumpf Macht keine Ringe.

²³ Dass oft die allerbesten Gaben

Die wenigsten Bewund'rer haben,

Und dass der grösste Theil der Welt

Das Schlechte für das Gute balt;

Dies Übel sieht man alle Tage.

Jedoch, wie wehrt man dieser Pest?

Ich zweifle, dass sich diese Plage

Aus unsrer Welt verdrängen lässt.

Az emberek értelmi képességének ehhez a hiányához, melynek következtében, miként Goethe mondja, még sokkal ritkább dolog, hogy a kitűnő dolgokat fölismerik és megbecsülik, mint hogy ilyenek egyáltalában előfordulnak, hozzájárul még, ebben épp úgy, mint mindenütt, az embereknek erkölcsi romlottsága, még pedig az irigység képében. Mert a hírnév folytán, melyet valaki elér, ismét egy emberrel több emelkedik a többi magafajtajúak fölé: ezek tehát éppen annyival alárendeltebbekké lesznek, úgy hogy minden kitüntetett érdem azok árán éri el hírét, kiknek nincs hírük.”

»Ha másokat becsülésben részesítünk,
magunkat kell megfosztanunk tőle.«

*Goethe. Ny. K. Diwan.*²⁴

Innen van az, hogy bárminemű szakmában jelentkezzék is a kiválóság, azonnal szövetkezik és összebeszél a középszerűeknek nagy száma, hogy azt ne engedje érvényesülni, sőt a hol lehetséges, elfojtsa. Titkos jelszavuk: à bas le mérite (le az érdemmel). De még azok, a kiknek maguknak is vannak érdemeik, és ennek fejében már hírnévre tettek szert, sem fogják jó szemmel nézni más valakinek hírnévre jutását, mert evvel az ő hírnevük ugyanannyit veszít fényéből. Ezért mondja maga Goethe:

«Ha haboztam volna világra jönni,
Míg jó szemmel látják életemet,
Még ma sem volnék a világon,
Amint erről meggyőződhetek,
Látván, mennyire törik magukat
Azok, a kik, hogy valaminek lássanak,
örömet tagadnák, hogy vagyok.»²⁵

Míg tehát a *becsületet* rendszerint igazságos módon bírálják el és nem támadnak ellene irigységgel, sőt mindenkinek előre, hitelbe megítélik: addig a *hírnevet* az irigység ellenében ki kell küzdeni, s annak babérait egy határozottan rosszakaratú ítélőszék bírái osztják ki. Mert a becsületet megoszthatjuk és meg akarjuk osztani mindenkivel: a hírnevet azokban megcsípkedi és elérését nehezebbé teszi mindenki, aki már elérte. – A hírnév művekkel való megszerzésének nehézsége továbbá fordított viszonyban áll azok számával, kikből az ilyen művek közönsége kitelik; könnyen belátható okoknál fogva. Ezért sokkal nagyobb ez a nehézség olyan műveknél, melyeknek tanítás a célja, mint az olyanoknál, melyeknél mulattatás. Legnagyobb fokú a bölcséleti munkáknál, mert az a tanítás, melyet ezek nyújtanak, egyrészt bizonytalan, másrészt anyagi haszon nélkül való; minélfogva közönségük elsősorban azokból áll, akik mind versenytársak. – A mondott nehézségekből, melyek a hírnév megszerzésének útját állják, kiviláglík, hogy ha azok, kik hírnevet érdemlő munkákat alkotnak, ezt nem magából a műveik iránt való szeretetből és a benne tellő örömük kedvéért tennék, hanem a hírnév adta bátorításra szorulnának, akkor az emberiségre kevés, vagy egyáltalában semmiféle halhatatlan mű sem maradt volna. Sőt mi több, annak, a kinek jót és helyeset alkotnia és a rosszat elkerülnie adatott, tennie kell a tömeg és annak szóvivői ellenére

Ein einzig Mittel ist auf Erden,
Allein es ist unendlich schwer,
Die Narren müssen weise werden,
Und seht! sie werden's nimmermehr.
Nie kennen sie den Werth der Dinge,
Ihr Auge schliesst, nicht ihr Verstand:
Sie loben ewig das Geringe,
Weil sie das gute nie gekannt.»

²⁴ »Wenn wir Andern Ehre geben Müssen wir uns selbst entadeln.« *West-östlicher Diwan.*

²⁵ »Hätt ich gezaudert zu werden Bis man' mir's Leben gegönnt, Ich wäre noch nicht auf Erden, Wie ihr begreifen könnt, Wenn ihr seht, wie sie sich geberden« Die, um etwas zu scheinen, Mich gern möchten verneinen.«

is, lenézvén őket. Ezen alapszik helyessége annak a megjegyzésnek, melyet főként *Osorius* (de gloria) emel ki, hogy a hírnév fut azok elöl, a kik hajszolják és azokhoz szegődik, a kik elhanyagolják, mert amazok alkalmazkodnak kortársaik ízléséhez, ezek ellentállanak neki.

Milyen nehéz ennél fogva hírnévre tenni szert, épp olyan könnyű azt fönn tartani. Itt is ellentétes a viszony szemben a becsülettel. Emezt mindenkinek, még hitelre is, megítélik: csak fönn kell, hogy tartsa. De ebben rejlik a föladat: mert egyetlen egy hitvány tett folytán visszavonhatatlanul elvész az. A hírnév ellenben tulajdonképen sohasem veszíthető el: mert a tett vagy a mű, mely megszerezte, minden időkre szilárdan áll, és annak hírneve birtokában marad szerzőjének, ha mindjárt nem szerez is hozzá újat. Ha mégis tényleg elhangzott a hírnév, ha túlélte magát, úgy nem volt igazi, vagyis értelmetlen volt, pillanatnyi túlbecsülés folytán keletkezett, a minő Hegel hírneve volt s aminőt Lichtenberg így ír le: »nyájaskodó jelöltek csapatától kikürtölt és üres fejek visszhangjától visszhangozott (hírnév); – – de az utókor, mennyire fog mosolyogni az, ha majd egyszer a tarka szótömbökön, az elröppent divat czifra fészkein és a kihalt összebeszélések lakóházain kopogtat és mindent, de mindent üresnek talál, és egyetlen egy, még oly kicsi gondolatot sem, mely bizalommal mondaná: *szabad!*«

A hírnév tulajdonképen azon alapszik, a mi valaki, összehasonlítván a többiekkel. Miért is voltaképen relatív valami, s értéke is csak relatív lehet. Tisztára elmaradna, ha a többiek is az volnának, a mi a hírnévvel fölrüházott. Abszolút értéke csak annak lehet, ami minden körülmények között megmarad az embernél, ebben az esetben tehát annak, a mi valaki közvetlenül és önmagáért; következésképpen kell, hogy ez szabja meg a nemes szívű és nagy eszű ember értékét és boldogságát. Nem a hírnévnek, hanem annak van tehát értéke, a mivel azt el lehet érni. Mert ez jóformán a lényeg, és a hírnév csak járulékos dolog: valóban, a hírnév főleg külső jelenség gyanánt hat a hírnevet szerzetre, melyben önmagáról való nagy véleményének megerősítését látja; ezért azt mondhatnók, hogy, miként a fény is éppenséggel láthatatlan, ha nem veri vissza valami test, úgy minden kiválóság is csak a hírnév folytán lesz önmaga fölül bizonyossá. De a hírnév még csak nem is csalhatatlan jel; mert van hírnév érdem nélkül, és érdem is hírnév híjján; igen helyén való ezért Lessing egy kijelentése: »egynémely ember híres és mások megérdemlik, hogy azzá legyenek«. Bizony nyomorúságos is volna az élet, ha értéke vagy értéktelensége attól függne, hogy minek mutatkozik mások szemében: pedig ilyenné lenne a hősnek vagy lángésznek élete, ha értéke a hírnévből, vagyis mások tetszéséből állna. Minden lény magamagáért él és van itt, ennél fogva elsősorban önmagában és önmagáért él is. A mi valaki bárminemű tekintetben, az elsősorban és legfőképpen magamagának: s ha magában nem tulajdonít magának nagy értéket, úgy egyáltalában nem ér sokat. Mivoltának másokban támadt képe ellenben másod-

rendű, származtatott és a véletlennek alávetett valami, a mi amarra csak nagyon közvetetten vonatkozik. E mellett a tömeg eszejárása sokkalta nyomorúságosabb szintér, semhogy helye volna rajta az igaz boldogságnak. Itt bizony a boldogságnak csak khiméráját találhatjuk meg. Hiszen micsoda vegyes társaság nem verődik össze az általános hírnévnek ebben a templomában. Hadvezetők, miniszterek, kuruzslók, szemfényvesztők, tánczosok, énekesek, milliomosok, zsidók: sőt, az ilyeneknek előnyeit sokkal őszintébben becsülik meg ottan, sokkal több estime sentieben részesítik, mint a szellemieket, kivált a magasabb neműeket, melyek iránt a tömeg csak estime sur parole-lal viseltetik. Eudaemonologiai tekintetben tehát semmi több a hírnév, mint valami igen ritka és igen pompás falat büszkeségünknek és hiúságunknak. E kettő azonban a legtöbb emberben, jóllehet takargatja, kellesténél nagyobb mértékben van meg; talán legerősebben azokban, kik valamiképpen rátermettek, hogy hírnevet szerezzenek, és kiknek ennél fogva többnyire sokáig magukban kell hordozniuk másokénál nagyobb értéküknek bizonytalan tudatát, míg alkalom jön rá, hogy azt próbára tegyék és azután az érte járó elismerést láthassák: úgy érzik odáig, mintha titkos

igazságtalanság érte volna őket.²⁶ De általában, mint azt ennek a fejezetnek elején fejtegettük, az az érték, melyet az ember mások róla való véleményének tulajdonít, éppenséggel aránytalan és oktalan; úgy hogy *Hobbes*, bár erősen, de talán mégis helyesen fejezte ki magát ezekkel a szavakkal: *omnis animi voluptas, omnisque alacritas in eo sita est, quod quis habeat quibuscum conferens se, possit magnificē sentire de se ipso* (minden lelki gyönyörűség és minden vidámság attól függ, vajjon van-e valakije az embernek, a kivel összehasonlítván, nagyra tarthatja magát) (de erve. I, 5). Innen magyarázható az a nagy érték, melyet általában a hírnévnek tulajdonít az ember, és az áldozatok, melyeket annak elérése pusztá reményében hoz:

Fame is the spur, that the clear spirit doth raise

(That last infirmity of noble minds)

To scorn delights and live laborious days.

(A hírnév ösztökél rá, hogy a tiszta ész fölemelkedjék odáig, (ez az utolsó gyöngesége a nemes lelkeknek), hogy az élvezeteket megvesse és fáradságos napokat éljen.)

hasonlóképen:

how hard it is to climb The hights where Fame's proud temple shines afar.

(Milyen nehéz fölkapaszkodni azokra a magaslatokra, a hol Fama büszke temploma messze tündököl.)

Ez magyarázza meg végül, hogy a minden nemzetek közt legghiúbbnak állandó szavajárása la gloire, és ezt minden habozás nélkül tekinti nagy tettekre és nagy művekre való fő indító oknak. De, mert kétségtelen, hogy a hírnév csak másodrendű valami, pusztán visszhangja, képmása, árnyéka, jelensége az érdemnek, és mert a megcsodált dolognak mindenesetre több értéke kell, hogy legyen, mint a megcsodálásnak; azért boldoggá tulajdonképpen nem a hírnév tehet, hanem az a mivel azt elérhetni, tehát az érdem maga; vagy határozottabban szólván, az érzület és a képességek, melyekből az az érdem keletkezett, lett légyen ez erkölcsi vagy szellemi természetű. Mert mindenkinek szükségkép önmaga előtt kell a legjobbnak lennie: a mi ebből mások fejében tükröződik, és a vélemény, melylyel róla vannak, mellékes, és annak csak alárendelt érdeke lehet az illetőre nézve. A ki ennél fogva a hírnevet *megérdemli*, anélkül, hogy arra szert is tett volna, határozottan birtokában van a fődolognak, és a minnek híj jávai van, olyas valami, hogy fölötte emevvel megvigasztalódhatnak. Mert nem az tesz valakit irigylésre méltóvá, hogy az ítélni nem tudó és oly sokszor félrevezetett tömeg nagy embernek tartja, hanem, hogy csakugyan az is; és nem azért nagy az ő boldogsága, mert az utókor a hírét fogja hallani, hanem, mert benne gondolatok támadnak, melyek megérdemlik, hogy évszázadokon keresztül fönmaradjanak és gondolkozzanak fölöttük. Amellett ezt tőle senki el nem veheti; ez τὸν ἐφ' ἑμῶν (belőlünk való), az a másik pedig τὸν οὐκ ἐφ' ἑμῶν (nem belőlünk való). Holott, ha maga a csodálás volna a fő, a megcsodált dolog nem volna érdemes rá. Csakugyan ez az eset forog fön az álhírnévnél, vagyis annál, melyet meg nem érdemeltek. Tulajdonosának rágódnia kell rajta, a nélkül, hogy tényleges birtokosa volna annak, a minnek ez csak jelensége, merő visszfénye. Sőt ez a hírnév maga is rosszul esik neki, ha néha, magaszerezetéből előálló minden önámítása ellenére is, szédülni kezd azon a magaslaton, melyre rá nem termett, s olyanformán kezdi magát érezni, hogy ő is olyan mint ha rézből való aranypénz volna, mire aztán leleplezéstől és a megérdemlett leleplezéstől való félelem fogja el, kivált, ha az okosabbak arczárói már most leolvashatja az utókor ítéletét. Olyatén helyzete lesz, mint annak, a ki valamit hamis végrendelet alapján tart birtokában. A csakugyan igazi hírnevet, az utó-korbelit, t. i. a mely átszáll az utókorra, az illető maga úgy sem hallja sohasem, és mégis boldognak mondják. Boldogsága tehát azokban a nagy tulajdonságokban rejlett, melyek neki hírnevet szereztek és abban, hogy alkalmat talált rá, hogy fejleszse őket; tehát, hogy azt adatott tennie, a mi neki megfelelt, vagy azt

²⁶ Mivel legnagyobb gyönyörűségünk abban áll, hogy *csodáltassunk*, a csodálok pedig, még ott is, hol arra minden ok megvan, nem szívesen adják rá magukat; azért legboldogabb az az ember, a ki, bárhogy is, annyira vitte, hogy őszintén csodálni tudja magamagát. Persze kell, hogy aztán mások meg ne téveszszék.

gyakorolnia, a mit örömet és szeretettel űzött: mert csak az így keletkezett munkáknak van az utókorra átszálló hírnevük. Boldogsága tehát az ő nagy szívében rejtett, vagy szellemének gazdagságában, mely kifejezésre jutván műveiben, jövő évszázadok csodálatát nyeri; maguk a gondolatok voltak boldogsága, melyeket utána gondolni beláthatatlan idők legnemesebb szellemeinek leszen foglalkozása és élvezete. Az utókorban élő hírnévnek értéke tehát megszerzésében rejlik és ez az ő magaadta jutalma. Az már, vájjon azoknak a műveknek, melyek rá szert tettek, időközben a kortársak előtt is hírneve volt-e, esetleges körülményektől függ és nem nagy jelentőségű. Mert, minthogy az embereknek rendszerint nincs magukalkotta ítéletük, s főleg magas és fáradságos munkálatok elbírálására éppenséggel semmiféle képességük sincs, mindig mások auktoritása után járnak, úgy hogy a magasabb fajtájú hírnév száz dicsérő közül kilenczvenkiencznel pusztá hitelen alapul. A kortársak még oly sokszavú tetszésének is csak kicsiny értéke lesz ezért gondolkodó ember előtt, mert benne mindig csak egynehány hangnak

Visszhangját hallja, melyek maguk is csak olyanok, aminők véletlenül akkoriban voltak. Vagy hízelegne-e valami virtuóznak, hogy közönsége hangosan tapsol neki, ha tudná, hogy egy-kettőnek kivételével csupa teljesen süket emberből áll az, a kik, hogy fogyatkozásukat egymás előtt kölcsönösen eltitkolják, buzgón tapsolnak, mihelyest annak az egynek kezét megmozdulni látják? Hát még, ha köztudomásra jutna, hogy azok az előtapsolók is gyakran meg hagyják magukat vesztegetni, hogy a legnyomorúságosabb hegedűsnek lehangosabb tapsot teremtsenek! Ebből magyarázható meg, miért változik át oly ritkán a kortársak adta hírnév az utókorra átszálló hírnévvé; ezért mondja *d'Alembert* az irodalmi hírnév templomáról való fölötté szép leírásában: »ebben a templomban csupa halott lakik, a ki életében nem jutott be és egynehány élő, a kit majd, ha meghal, mind kidobnak onnan«. És itt mellékesen hadd jegyzem meg, hogy valakinek életében szobrot emelni: ez annyit tesz, mint kijelenteni, hogy rá nézve nem igen lehet bízni az utókorban!

Ha mégis megéri valaki azt a hírnevet, melynek majdan az utókorra átszállania adatott, ritkán fog ez öregkora előtt megessni: művészek és költők lehetnek kivételek ez alul a szabály alul, bölcselők csak igen ritkán. Megerősíti ezt a műveik folytán híressé lett emberek képmása, a mennyiben többnyire csak akkor készítik el, ha, a kiket ábrázolnak, már híressé lettek: rendszerint öreg és ősz embereknek tüntetik föl őket, kivált a bölcselőket. Egyébként eudaemonologiai szempontból tekintve, egészen jól van ez így. Hírnév és ifjúság egyszerre, túlságosan sok ez egy halandó embernek. Olyan

szegényes a mi életünk, hogy javainak takarékosabban kell eloszolniuk. Az ifjúságnak bőségesen elegendő a maga tulajdon gazdagsága és beérheti avval. De az öregkorban, mikor minden élvezet és öröm elhalt, mint a fa tél idején, éppen jókor hajt ki a hírnév fája, akárcsak a télizöld: lehetne ugyan a télükörtéhez is hasonlítani, mely nyáron terem, de a melyet télen át élvezünk. Öreg napjainkra nincs szebb vigasztalás, mint az, hogy ifjúságunk minden erejét *művekbe* fektettük bele, melyek nem öregszenek meg *velünk együtt*.

Ha most még kissé közelebről akarjuk vizsgálni az utakat, melyeken a tudományokban, mint a mi hozzánk legközelebb esik, hírnévre tehetünk szert, akkor itt a következő szabályt állíthatjuk föl. Az ilyen hírnév jelezte szellemi felsőbbtség mindenkor valamelyes adatoknak új kombinációjában fog megnyilvánulni. Ezek az adatok nagyon különféle fajtájúak lehetnek; de a hírnév, melyet kombinációjuk folytán elérhetni, annál nagyobb és annál kiterjedtebb lesz, minél inkább ismeretesek általában és minél inkább hozzáférhetők mindenkinek. Ha az adatok például egy néhány számjegy, vonal, vagy valamiféle speciális fizikai, zoológiai, botanikai vagy anatómiai tény, vagy talán régi írók egynemely olvashatatlan mondatja, félig elmosódott fölírás, vagy olyan írás, melynek ábéczejét nem ismerjük, vagy a históriának valamely homályos helye: akkor az ezek helyes kombinációja folytán elérhető hírnév sem fog sokkalta messzebbre kiterjedni, mint maguknak az adatoknak ismerete, tehát többnyire visszavonultan élő emberek kis csoportjára és az ő szaktársaik

hírnevére irigykedő emberekre. – Ha viszont olyanok az adatok, hogy azokat az egész emberiség ismeri, például az emberi észnek vagy indulatnak lényeges, mindenkivel közös tulajdonságai, vagy természeti erők, melyeknek egész hatásuk-módja folyton szemünk előtt van, vagy általában a természetnek közismeretű folyamata: akkor a hírnév, hogy ők valami új, fontos és nevezetes kombináció folytán világot vetettek rájuk, idővel úgyszólván az egész világra ki fog terjedni. Mert ha az adatok mindenkinek hozzáférhetők, akkor kombinációjuk is többnyire az lesz. – Mégis a hírnév mindig csak a leküzdött nehézségeknek fog megfelelni. Mert minél inkább közismeretűek az adatok, annál nehezebb őket új és mégis helyes módon kombinálni; mert már igen sok fej kísérletezett velük és lehető kombi nációikat kimerítette. Míg oly adatok, melyekhez a nagy közönség hozzá nem fér, és melyek csak fáradtságos utón és nehezen érhetőek el, majdnem mindig alkalmasak lesznek még új kombinációkra: azért, ha csak józan észszel és ép ítélő erővel bánunk is velük, tehát csak mérsékelt szellemi felsőbbiséggel, könnyen megeshetik, hogy sikerül azokat új és helyes módon kombinálnunk. De az így szerzett hírnévnek határai körülbelül ugyanazok lesznek, mint az adatok ismeretének. Mert jóllehet az ilyen problémák megoldása nagy tanulmányt és munkát kivan, már csak az adatok ismeretének megszerzésére is, míg abban a másik esetben, melylyel éppen legnagyobb és leginkább kiterjedt hírnévre lehet szert. tenni, az adatok könnyű szerrel adva vannak: ehhez az utóbbihoz abban a mértékben, a melyben kevesebb munkát kivan, több tehetség, sőt genie kell, ezekkel pedig, érték és becsülés dolgában semmiféle munka vagy tanulmány sem hasonlítható össze.

Következik ebből, hogy olyanoknak, kik alkalmas észtehetséget és helyes ítélőképességet éreznek magukban, a nélkül, hogy bíznának szellemi adományaik nagyságában, nem szabad visszariadniuk a sok tanulmánytól és fárasztó munkától, hogy ezek segítségével az emberek nagy tömegéből, melynek a közismeretű adatok rendelkezésére állanak, kivergődjenek és azokra a félreesőbb helyekre jussanak, melyeket csak a tudós szorgalma közelíthet meg. Mert itt, hol a munkatársak száma végtelenül megcsökkent, a csak némiképp is megfontolt eszű ember csakhamar alkalmat fog találni az adatok új és helyes kombinációjára: sőt fölfedezésének érdemét az adatok elérésének nehézsége növelni fogja. Csakhogy tudóstársainak így elnyert helyesléséről, mint a kik egyedül szakértők ebben a dologban, az emberek nagy tömege csak távrolól vesz tudomást. – Ha aztán az itt kijelölt utat végig követni akarja az ember, meg lehet találni azt a pontot, a hol az adatok, elérésüknek nagy nehézsége folytán, egymagukban és anélkül, hogy valamilyen kombinációjukra volna szükség, elégségesek a hírnév megalapítására. Ilyen a távoleső és kevésbé ismert országokba való utazás: híressé lesz az ember az által, a mit látott, nem az által, a mit kigondolt. Ennek még az a nagy elsőbbsége is megvan, hogy sokkalta könnyebb közölni másokkal, a mit látott az ember, mint a mit kigondolt, és így áll a dolog a megérthetőséget illetőleg is: ezért sokkal több olvasót is fogunk kaphatni az előbbire, mint a másokra. Mert, mint már Asniuk mondja:

»Ha valaki utazgatott, van is mit elbeszélnie.«

De éppen e miatt van, hogy ily fajta híres emberekkel való személyes ismeretség esetén gyakran eszébe jut az embernek a horatiusi megjegyzés:

Coelum, non animum, mutant, qui trans mare currunt.

(Epist. I, 11, v. 27.) (Eget, nem egyéniséget cserél, a ki tengeren kel át.)

A mi már most a nagy képességekkel megáldott embert illeti, mint a ki egyedül merhet nagy, a mindenséget és összeséget megillető, és ennél fogva a legnehezebb problémák megoldásába fogni: az ilyen bizonyára azon lesz, hogy látókörét lehetőleg kiszélesítse, de mindig egyenletesen, minden irányba, anélkül, hogy nagyon is messzire tévedne valami különös és csak kevesek ismerte régióba; vagyis anélkül, hogy egyetlen egy tudománynak specialitásaiba bocsátkoznék, nem foglalkozván mikrologiákkal. Mert nem szorul rá, hogy nehezen hozzáférhető tárgyakra adja magát, hogy a riválisok nyüzsgéséből kiszabaduljon; éppen a mindenkinek rendelkezésére álló fog neki anyagot adni új, fontos és igaz

kombinációkra. És ezért érdemét mindazok meg fogják becsülhetni, a, kik ismerik az adatokat, tehát az emberiségnek nagy része. Ezen alapszik az a nagy különbség a között a hírnév között, melyet költők és bölcselők érnek el, és a között, melyre fizikusok, kémikusok, anatómusok, mineralógusok, zoológusok, filológusok, historikusok, stb. tehetnek szert.

TARTALOM.

Schopenhauer Arthur

Bevezetés

I. Fejezet: Alapbeosztás

II. Fejezet: Arról, a mi valaki

III. Fejezet: Arról, a mije van valakinek

IV. Fejezet: Arról, a minek mutatkozik valaki